

ΤΑ ΠΡΟΕΥΑΓΓΕΛΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ *

Ἡ μαρτυρία τῶν Πατέρων περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς
τῆς Εὐαγγελικῆς Παραδόσεως καὶ ἡ ἀξία
τῶν Πατερικῶν βιβλικῶν παραθέσεων.

Υ Π Ο

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Σ. ΖΑΦΕΙΡΗ

(Μητροπολίτου Γαρδικίου Χρυσοστόμου)

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἡ ΤΡΙΑΔΟΛΟΓΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ (Ματθ., 28,19^β) ΚΑΙ Αἱ ΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

*«... βαπτίζομεθα μὲν ὡς προετάχθημεν
πιστεύομεν δὲ ὡς ἐβαπτίζομεθα
δοξάζομεν δὲ ὡς πιστεύομεν...»*

(ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολαί, V,7)

1. Αἱ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας παραθέσεις τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ. 28,19 ἐξ.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρουσίας ἡμῶν ἐρέυνης ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ το-
νίσωμεν, ὅτι ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλη-
σίας ἀπαντῶνται ὠρισμένα καινοδιαθηκικά κείμενα, ἡ μορφή τῶν ὁποίων δὲν
συμφωνεῖ μὲν πρὸς τὴν μορφήν τοῦ παραδεδεγμένου κειμένου, οὐχ ἦττον ὅμως
αὕτη ἀνάγεται εἴτε εἰς τὴν προαναθεωρητικὴν μορφήν
τοῦ κειμένου, εἴτε εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορ-
φήν, εἴτε, τέλος, εἰς τὴν προευαγγελικὴν αὐτοῦ
μορφήν. Πρὸς τούτοις ἐν τοῖς ἀνωτέρω κεφαλαίοις ἐγένετο λόγος περὶ τῶν
παραθέσεων Κλήμεντος Ρώμης καὶ Ἰουστίνου, αἵτινες μαρτυροῦσι περὶ ἐνὸς κει-
μένου, τὸ ὁποῖον ἀναγόμενον εἰς τὴν πρωταρχικὴν μορφήν τῆς κατηχήσεως τῆς
ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας δύναται νὰ
ταυτισθῇ μετὰ τοῦ προσυνοπτικοῦ ἢ προευαγγελικοῦ κειμένου. Διὰ τῶν βιβλικῶν
τούτων παραθέσεων ἐπιβεβαιοῦσιν οὗτοι τὴν ὑπαρξίν καὶ κυκλοφορίαν ἐν τοῖς
κόλποις τῶν διαφόρων κατὰ τόπους κοινοτήτων τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλη-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 330 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

σίας συλλογῶν διηγήσεων τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου ὡς καὶ τῶν Λογιῶν Αὐτοῦ, αἵτινες ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξετοπίσθησαν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κειμένου τῶν χειρογράφων τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος. Δὲν εἶναι μόνον ὁ Κλήμης ὁ Ρώμης καὶ ὁ Ἰουστίνος, οἵτινες μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ὡς ἄνω κειμένου. Τοῦναντίον, ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ ἕτεροι Πατέρες, οἵτινες παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς, ἐὰν οὐχὶ σαφεῖς ἀποδείξεις, τοῦλάχιστον ἐνδείξεις περὶ τῆς υπάρξεως καὶ τῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας χρήσεως ἑνὸς προσυνοπτικοῦ ἢ προευαγγελικοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει νὰ κυκλοφορῆται μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν ἐπικρατήσιν τῶν διηγήσεων τῶν κανονικῶν Εὐαγγελίων. Ὡς ἐν συμπληρωματικὸν παράδειγμα τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων θὰ ἀναφέρωμεν ἐν τοῖς ἐφ' ἐξῆς ἐν τρίτον, ὅπως τυχαῖον, παράδειγμα εἰλημμένον ἐκ τῶν παραθέσεων τοῦ Εὐσεβίου, ἐπισκόπου Καισαρείας, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἢ Κριτικὴ τοῦ Κειμένου τὸ συνέδεσε μὲν μετὰ τοῦ κειμένου τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων, οὐχὶ ὅμως — πιθανώτατα ἐλλείπει εἰδικῶν μελετῶν — καὶ μετὰ τῶν πηγῶν — γραπτῶν ἢ προφορικῶν — τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν.

Βεβαίως ἐνταῦθα εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἐξαντλήσωμεν διὰ μερικῶν σελίδων τὸ ἀνεξάντλητον θέμα τῶν ὑφισταμένων σχέσεων μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν προσυνοπτικῶν ἢ προευαγγελικῶν κειμένων. Παρὰ τὴν ἀναγνωριζομένην ὑπὸ τῶν εἰδημόνων εὐρύτητα τοῦ ὡς ἄνω θέματος θὰ προσπαθῆσωμεν, ἐν τούτοις, νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν μίαν γενικὴν μὲν, ἀλλὰ καὶ σαφῆ ἰδέαν τῆς ἀνεκτιμητοῦ σημασίας καὶ ἀξίας, τὰς ὁποίας κέκτῃται αἱ βιβλικαὶ παραθέσεις τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Εὐσεβίου διὰ τὴν Κριτικὴν τοῦ Κειμένου, ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησαν οἱ ἡμέτεροι Συνοπτικοὶ καὶ γενικώτερον οἱ Εὐαγγελισταί, ὡς καὶ διὰ τὴν μελέτην τοῦ θέματος τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιβιώσεως τῆς πρωταρχικῆς Κατηγήσεως τῆς ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος Εὐσέβιος ὁμοφώνως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Κριτικῆς τοῦ Κειμένου ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφορεῖτο ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα καὶ τὸ ὁποῖον ἔφερον οὐκ ὀλίγα στοιχεῖα τοῦ προευαγγελικοῦ ἢ, τοῦλάχιστον, τοῦ προαναθεωρητικοῦ κειμένου, ὡς σαφῶς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης καὶ ἀναλύσεως τῶν καινοδιαθηρικῶν αὐτοῦ παραθέσεων. Μελετῶντες τὰ ἔργα τοῦ ὡς ἄνω ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ ἐξεπλάγημεν ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ κειμένου, ὑφ' ἣν παραθέτει οὗτος τὸ γνωστὸν εἰς πάντας κείμενον τοῦ Ματθ., 28,19 ἐξ. Μία δὲ πρόχειρος ἀνάγνωσις τῶν ἐκ μέρους αὐτοῦ γενομένων παραθέσεων τοῦ ὡς ἄνω κειμένου τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου ἀγεί ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἐγνώρισεν τὸ περὶ βαπτίσματος κείμενον τοῦ Ματθαίου ὑπὸ τρεῖς μορφάς, τὰς ὁποίας οὗτος οὐδέποτε συγχέει καὶ τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνει κατὰ κόρον καὶ ὑπὸ ὀρισμένον πάντο-

τε ἐρμηνευτικῶν σχολίων συνοδευομένων. Αἱ τρεῖς δὲ αὐταὶ μορφαὶ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

I	II	III
πορευθέντες (οὖν) μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη	πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη	πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ⁴
ἐν τῷ ὀνόματί μου (¹),		
διδάσκοντες αὐτούς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν ²	διδάσκοντες αὐτούς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν ³	[διδάσκοντες...]

1. BARNIKOL ὑποθέτει ὅτι «dass das ἐν τῷ ὀνόματί μου nach πάντα τὰ ἔθνη in der... Textform von Mth 28,19 aus Lk. 24,47 her stammt» (E. BARNIKOL, *Die triadische Taufformel: Ihr Fehlen in der Didache und im Matthäusevangelium und ihr altkatholischer Ursprung*, ἐν *Theolog. Jahrbücher*, Halla, IV-V, 1936/37, σ. 149, ὅπ. 10).

2. Πρβλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Εὐαγγελικὴ Ἀπόδειξις*, III, 7,32 (GCS, τ. VI, σ. 138,2-5)· IX, 41,12 (σ. 429,28-29)· III, 7,9-13· III, 7,22· III, 6,32· *Εἰς τὸν βασιλεῖα Κωνσταντῖνον Τριακοσιετηρικὸς*, XVI, 8· *Ἐπίσημα εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, XVIII, 1-2 (PG, 24, 213C)· *Ἐπίσημα εἰς τοὺς Ψαλμούς*, LIX, 8-9 (PG, 23, 569C)· LXV, 5-6 (κ. 653D)· LXVII, 34-36 (κ. 720C)· LXXVI, 20 (κ. 900C)· *Περὶ Θεοφανείας*, IV, 16 (σ. 189,28 ἐξ.)· V, 17 (σ. 228,27 ἐξ.)· V, 46 (σ. 252,29 ἐξ.)· V, 49 (σ. 259,9).

3. Πρβλ. *Εὐαγγελικὴ Ἀπόδειξις*, I, 3, 41 (ἔκδοσις I. A. HEIKEL, GCS, τ. VI, σ. 17,18-20)· I, 4,8 (σ. 20,10 ἐξ.)· I, 6,74 (σ. 34,20 ἐξ.).

4. Ἰδὲ Κατὰ Μαρκέλλον, I, 1 (ἔκδοσις E. KLOSTERMANN, GCS, τ. IV, σ. 8, 19 ἐξ.)· *Ἐκκλησιαστικὴ Θεολογία*, III, 5 (ἔκδοσις E. KLOSTERMANN, GCS, τ. IV, σ. 163,22 ἐξ.)· *Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς παροικίας αὐτοῦ*, III (ἔκδοσις H. G. OPITZ, AW, τ. III, 1, σ. 43). Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔφθασε μέχρις ἡμῶν χάρις εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Σωκράτους, ὅστις παραλαβὼν τὸ κείμενον αὐτῆς πιθανώτατα ἐκ τοῦ Σαβίνου τὸ συμπεριέλαβεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ (πρβλ. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, I, 8,38).

Ἐν ταῖς ὡς ἄνω τρεῖς παραθέσει δύναται τις νὰ προσθήσῃ καὶ μίαν τετάρτην παράθεσιν, ἥτις ἀναγινώσκειται ἐν τῇ συριακῇ μεταφράσει τοῦ περὶ Θεοφανείας ἔργου τοῦ Εὐσεβίου (πρβλ. I, 8· GCS, τ. III, 2, σ. 177,29 ἐξ.). Οὐ μὴν ἀλλὰ ἡ προσθήκη αὕτη εἶναι ὄλιγον τὴν παρακεκινδυνευμένην, διότι τὸ κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου μαρτυρεῖ μόνον περὶ τῆς δευτέρας μορφῆς τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19. Πρόκειται μᾶλλον περὶ μιᾶς ἰδιωτικῆς ἀποκλειστικῆς καὶ μόνον ὀφειλομένης εἰς τὸν μεταφραστὴν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου, ὅστις μὴ παραθέτων πιστῶς τὸ κείμενον τοῦ Εὐσεβίου θέτει εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν μεταφρασὴν μετὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἦτο ἐξοικειωμένος (πρβλ. F. C. BURKITT, *Evangelion da-Mepharreshe. The Curetonian Version of the Four Gospels, with Readings of the Sinai Palimpsest an the Early Syriac Patristic Evidence*, II, Cambridge, 1904, σ. 171).

Ἐκ τῶν τριῶν ὡς ἄνα μορφῶν ἡ τρίτη μορφή τοῦ κειμένου τοῦ Εὐσεβίου τυγχάνει κατὰ πάντα ταυτόσημος πρὸς τὸ παραδεδεγμένον κείμενον (T e x t u s r e c e p t u s)¹, ἡ δευτέρα εἶναι βραχυτέρα τῆς τρίτης μὴ γενομένου ἐν αὐτῇ λόγου περὶ τῆς βασικῆς περὶ τριαδολογικοῦ βαπτίσματος διδασκαλίας², ἐν ᾗ ἡ πρώτη διαφέρει κατὰ πολὺ τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης παραθέσεως³.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κατ' οὐσίαν κειμένου ὑπὸ τρεῖς διαφορετικὰς μορφὰς θέτει σειράν ἐρωτημάτων εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ καινοδιαθηκικοῦ κειμένου: τίς ἐκ τῶν τριῶν τούτων μορφῶν τοῦ κειμένου προηγείται καὶ τίς ἔπεται; πρόκειται περὶ τριῶν μορφῶν, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἢ περὶ μιᾶς ἀρχικῆς μορφῆς βαθμιαίως ἐξελιχθείσης ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἢ περὶ τριῶν ἀνεξαρτήτων μορφῶν, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ὁ κάλαμος τοῦ Εὐσεβίου, ἢ μήπως πρόκειται περὶ λειτουργικῶν κειμένων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παλαιστίνης, ἥτις, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφισβητήσεως, ἐπηρέασθη ὑπὸ τῆς λειτουργικῆς, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, πράξεως τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων, τὴν ὁποίαν, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, καὶ ἀντέγραψεν;

1. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος, Εὐσεβίου, γνώσις τῆς μορφῆς αὐτῆς τοῦ παραδεδεγμένου κειμένου δὲν δύναται νὰ τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ καὶ ἐὰν ἔτι ἐγερωθῶσι, ἐκ μέρους κριτικῶν τινων, ἀμφιβολαὶ τινὲς περὶ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἀuthenticότητος τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀπέστειλεν εἰς τὰ μέλη τῆς παροικίας αὐτοῦ μετὰ τὴν σύγκλησιν τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. "Ἐνιοὶ κριτικοὶ ἤγειρον ἀμφιβολίας περὶ τῆς γνησιότητος τῆς γραφῆς αὐτῆς, διότι ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἐφθασεν εἰς ἡμᾶς, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, δι' ἐνὸς ἀποσπάσματος τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους (πρβλ. *μνημον. ἔργον*, I, 8,38), ὅστις ἠρύσθη τοῦτο ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Σαβίνου. Οὐ μὴν ἀλλὰ ἡ δυσπιστία αὕτη δὲν πρέπει νὰ ληφθῆ καὶ πολὺ ὑπ' ὄψιν, διότι καὶ ἐν ἑτέροις ἔργοις τοῦ Εὐσεβίου ἀναγινώσκομεν ἑτέρας παραθέσεις τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, αἵτινες οὐδὲν δυνάμεναι νὰ ἀμφισβητηθῶσι σαφῶς μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας ἐγνώριζε καὶ τὴν παραδεδεγμένην μορφήν τοῦ κειμένου τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου (ιδεῖ ἀνωτέρω σ. 473, ὑποσ. 4).

2. Τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα τίθεται, εἶναι ἐὰν καὶ κατὰ πόσον πρόκειται περὶ τινος τυχαίας παραλείψεως ὀφειλομένης εἰς τὸν Εὐσέβιον ἢ περὶ τινος πιστῆς ἀντιγραφῆς τοῦ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κυκλοφορουμένου κειμένου. Ἐναντίον τῆς πρώτης ὑποθέσεως καὶ ὑπὲρ τῆς δευτέρας πρὸς τοὺς ἄλλοις συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Εὐσέβιος παραλείπει χωρία μὴ ἔχοντα οὐσιώδη σημασίαν καὶ ἀξίαν διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενον τελικὸν σκοπὸν. Οὐ μὴν ἀλλὰ ἡ παράλειψις αὕτη εἶναι, ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω, βασικὴ καὶ ὡς τοιαύτη ἀκριβῶς ἀφορᾷ εἰς τὸ κέντρον τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐσεβίου, κυρίως δὲ ὅτε οὗτος καταπολεμεῖ τὴν αἰρετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Μαρκελλοῦ.

3. Ο *Michel* *a priori* φρονεῖ, ὅτι τὸ σύντομον τοῦτο κείμενον τοῦ Εὐσεβίου δυσκόλως δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀρχικὸν κείμενον (πρβλ. *Der Abschluss des Matthäusevangelium*, σσ. 23 ἐξ.). Θὰ εἴμεθα εὐγνώμονες εἰς τὸν *O. Michel* ἐὰν οὗτος παρέθετε καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ σύντομον κείμενον τοῦ Εὐσεβίου ὡς τὸ ἀρχικὸν τοιοῦτον.

Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα καὶ πολλὰ ἕτερα συναφῆ πρὸς ταῦτα ἐβασάνισαν καὶ ἐξακολουθοῦσιν εἰσέτι νὰ βασανίζωσι τοὺς ἐγκεφάλους τόσον τῶν εἰδημόνων τῆς Κριτικῆς τοῦ Κειμένου, ὅσον καὶ τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἐμφανίσεως τοῦ τριαδολογικοῦ βαπτίσματος¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τεθεισῶν ὑποθέσεων μᾶλλον πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης δημιουργίας ἢ ἐπινοήσεως τῶν μορφῶν τοῦ κειμένου τούτου τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἐκ μέρους τοῦ Εὐσεβίου. Ἡ ὡς ἄνω πιθανότης πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους, κυρίως ὅμως, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ Εὐσέβιος μετ' ἐπιτάσεως διατείνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς Λογίου αὐτολεξεῖ οὕτω λεχθέντος ὑπὸ τοῦ ἀναστάντος Κυρίου. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ἀπολογούμενος οὗτος ὑπὲρ τῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου», τῆς πρώτης μορφῆς τοῦ κειμένου αὐτοῦ, γράφει: «...οὐ γὰρ δὴ ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη προσέττατεν, μετὰ προσθήκης δὲ ἀναγκαίας τῆς ἐν «ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ»... τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔφησεν «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη τῷ ὀνόματί μου»². Καὶ μόνον ἡ σαφὴς αὕτη μαρτυρία τοῦ ἰδίου τοῦ Εὐσεβίου ἀρκεῖ νὰ θέσῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν γνώμην τοῦ Ed. Riggenbach, ὅστις ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς τῆς ἀρχαιότητος συντομεύει τὸ κείμενον τοῦ Ματθ., 28,19 διὰ λόγους «Arkandisziplin»³.

1. Ἰδὲ H. HOLTZMANN, *Die Taufe im Neuen Testament*, ἐν ZWTh, τ. XXII, 1879, σσ. 401-415· J. H. SCHOLTEN, *Die Taufformel (übersetzt von Max Gubalke)*, Gotha, 1885· C. A. ROBINSON, Βάπτισμα, βαπτίζειν, ἐν *Encyclopaedia Biblica*, τ. I, London 1899, 471-476· A. von HARNACK, *History of Dogma (translated from the third German Edition by N. Buchanan)*, τ. I, New York, σσ. 79 ἐξ. (ἰδιαίτερος σ. 79, ὑποσ. 2)· C. CONYBEARE, *The Eusebian Form of the Text Matth.*, 28,19, ἐν ZntW, τ. II, 1901, σσ. 275-288 (ὁ συγγραφεὺς ἐπαναλαμβάνει τὰ κύρια σημεῖα τῆς ὡς ἄνω μελέτης ἐν ἑτέρῳ ἄρθρῳ φέροντι τὸν τίτλον *Early Doctrinal Modifications of the Text of the Gospels*, ἐν *Hibbert Journal*, Oct. 1902)· E. RIGGENBACH, *Der trinitarische Taufbefehl Matt. XXVIII, 19*, ἐν *Beiträge zur Forderung christlichen Theologie*, No. 1, 1903· F. H. CHASE, *The Lord's Command to Baptize (St. Matthew, 28,19)*, ἐν JThSt, τ. VI, 1904/5, σσ. 481-512· τ. VIII, 1907, σσ. 161-184 (ὁ συγγραφεὺς ἐπαναλαμβάνει τὰς σκέψεις τοῦ E. Riggenbach)· B. H. CUNEO, *The Lord's Command Investigated with Special Reference to the Works of Eusebius of Caesarea (Dissert.)*, Washington, 1923 (δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ συμβουλευθῶμεν τὸ παρὸν ἔργον)· J. LEBRETON, *Histoire de dogme de la Trinité, I: Les Origines*, Paris, 1927, σσ. 599-610· K. KRETSCHMAR, *Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie (Beiträge zur historischen Theologie, 21)*, Tübingen, 1956, σσ. 2 ἐξ.· S. PINÈS, *The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity According to a New Source*, ἐν *Israel Academy of Sciences and Humanities Proceedings* 2,13, Jerusalem, 1966· D. FLUSSER, *The Conclusion of Matthew in a New Jewish-Christian Source*, ἐν *Annual of the Swedish Theological Institute*, V, 1966/67, σσ. 110-120.

2. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Εὐαγγελικὴ Ἀπόδειξις*, ΠΙ, 7,9-13 (σ. 142, 4-28).

3. Πρβλ. *μνημον. ἔργον* (ἰδὲ ἀνωτέρω, ὑποσ. 1)· ἰδὲ ὡσαύτως F. H. CHASE,

Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα σαφῆς καὶ κατηγορηματικὴ ἐπεξήγησις τοῦ Εὐσεβίου ἀναμφιβόλως δεικνύει, ὅτι δὲν εἶναι οὗτος ὁ συντάκτης τῆς μορφῆς ἢ τῶν μορφῶν τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19 ἐξ.— παρόμοιαι ἐπεξηγήσεις προηγούνται καὶ τῶν λοιπῶν παραθέσεων τοῦ αὐτοῦ κειμένου¹ —, ἀλλ' ὅτι οὗτος τυγχάνει νὰ εἶναι μόνον ὁ πιστὸς ἀντιγραφεὺς τοῦ κειμένου, τὸ ὅποῖον ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τρεῖς διαφορετικὰς μορφὰς καὶ τὸ ὅποῖον εἰσήγαγεν, ἐν μιᾷ δεδομένη στιγμῇ, ἡ Ἐκκλησία του εἰς τὴν λατρείαν, τὴν διδασχὴν, τὸ κήρυγμα καὶ τὴν κατήχησιν. Ἀντίτυπα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κειμένου θὰ εὔρε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ Εὐσεβίος ἐν τῇ πλουσίᾳ εἰς χειρόγραφα καὶ περγαμηνὰς βιβλιοθήκῃ τῆς Καισαρείας, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐμμονὴ του ἐπὶ τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ κειμένου, ὡς καὶ ἡ ἐκ μέρους αὐτοῦ διασάφησις, ὅτι πρόκειται περὶ αὐθεντικῆς μορφῆς τοῦ κειμένου.

Ἐὰν ὄντως πρόκειται περὶ γνησίων μορφῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἱστορικὸς καὶ ἐρμηνευτὴς Εὐσεβίος ἀντιγράφει πιστῶς καὶ αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας του, τότε αὐταὶ προϋποθέτουσι ἱστορικὴν τινα ἀναθεωρητικὴν ἐξέλιξιν τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19 ἐξ., ἣτις ἔλαβε χώραν εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὑπὸ τὸν ἑλεγχον τῆς καλῶς καὶ αὐστηρῶς ἐλεγχούσης τὴν διαμόρφωσιν, διάδοσιν, ὡς καὶ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, προέβη εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀρχικῆς πηγῆς, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς. Τίς ὁμως ἦτο ἡ ἀρχικὴ αὕτη μορφή τοῦ κειμένου, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηριχθεῖσα ἡ πρώτη Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία προέβη εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν λοιπῶν μορφῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἀναφερομένων; Ἰδοὺ τὸ μέγα ἐρώτημα, τὸ ὅποῖον τίθεται εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου καὶ τὸ ὅποῖον, ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ, παραμένει ἀναπάντητον, διότι δὲν διεσώθη τὸ αὐτόγραφον τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου. Ἡ ἔλλειψις δὲ τούτου κωλύει ἕκαστον ἐρευνητὴν νὰ ἀποφανθῇ μετὰ πάσης βεβαιότητος ὑπὲρ τῆς προτεραιότητος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς τοῦ κειμένου τοῦ Εὐσεβίου². Παρὰ τὴν

μνημον. ἔργον, σσ. 481 ἐξ. Th. Zahn φρονεῖ ὡσαύτως, ὅτι ὁ Εὐσεβίος ἀφ' ἑαυτοῦ συντομεύει τὸ κείμενον (πρβλ. E. KLOSTERMANN, *Das Matthäusevangelium*, Tübingen, 1927, σ. 232).

1. Ἰδέ, ἐπὶ παραδείγματι, Ἐπίγραμμα εἰς τοὺς Ψαλμούς, LIX, 8-9· Εἶτα μετ' ἐκείνους (sc. Ἰσραηλίτας) προσέταττε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς εὐαγγελίζεσθαι πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ (κ. 569C)· LXVII, 34-36: ... καὶ πάλιν ἐντειλόμενος αὐτοῖς καὶ εἰπὼν «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου». Ἔργω τὴν δύναμιν ἐδεῖξον (κ. 720C)· LXXVI, 20: ...ἐπιστήσας τῇ πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐπαγγελίᾳ αὐτοῦ φησάση «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου» (κ. 900C)· Εὐαγγελικὴ Ἀπόδειξις, III, 6, 32· IX, 11,12· Περὶ Θεοφανείας, V, 46.

2. O. C. K. Barrett δὲν δύναται, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ ἐξηγήσῃ τίνι τρόπῳ τὸ σύντομον τοῦτο κείμενον τοῦ Εὐσεβίου ἀπωλέσθη [πρβλ. C. K. BARRETT, *The Holy Spirit and the Gospel Tradition*, London, 1947 (1966), σ. 103].

ὕφ' ἀπάντων ἀναγνωρισθεῖσαν καὶ σήμερον ἔτι ἀναγνωριζομένην ταύτην δυσκολίαν θὰ προσπαθήσωμεν, ἐν τούτοις, νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν, ἐὰν οὐχὶ μίαν βεβαίαν ἢ πιθανὴν λύσιν, τοῦλάχιστον τὴν εὐκαιρίαν νὰ σκεφθῆ, ἢ μᾶλλον νὰ προβληματισθῆ ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω δυσκόλου προβλήματος, τὸ ὁποῖον τόσον οἱ ἐρμηνευταί, ὅσον καὶ οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μυστηρίων καὶ τῶν δογμάτων ἐνασχολούμενοι καλοῦνται ἐπισταμένως νὰ ἐρευνήσωσι, λόγῳ τοῦ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου. Ἐν τοῖς ἐφεξῆς θέλομεν ἐκφράσῃ ὠρισμένας ἡμῶν σκέψεις ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω ἐρωτήματος ὡς ἀ π λ ῆ ν ὑ π ὅ θ ε σ ι ν ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς. Αἱ σκέψεις ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω προβλήματος ἐνδεχομένως νὰ ρίψωσιν ἀκτινὰ τινὰ φωτὸς ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ τούτου προβλήματος, τὸ ὁποῖον διὰ μακρὸν χρόνον θὰ ἐξακολουθῆ νὰ ἀποτελῆ σημεῖον ἀντιλεγόμενον μεταξὺ οὐ μόνον τῶν ἐξηγητῶν τῶν διαφόρων χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν δαγματολόγων καὶ ἱστορικῶν, λόγῳ τοῦ ὅλως ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ ἄνωτέρω εἶπομεν, παρουσιάζει τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου εἰς πάντας¹.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς μορφῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου παρατιθεμένου κειμένου, ὀφείλομεν, ἀπαξ διὰ παντός, νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, ἐξαιρέσει ὠρισμένων δευτερευούσης σημασίας παραλλαγῶν, ἀναγνώσκεται ὁμοιομόρφως ἐν τῇ χειρογράφῳ παραδόσει. Ἡ ἐν τοῖς χειρογράφοις δὲ παρατηρουμένη ὁμοιομορφία τοῦ κειμένου ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπιχείρημα τῶν ὑπερμάχων τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου. Εἰδικώτερον οἱ ὑπέρμαχοι τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ Ματθ., 28,19 διατείνονται, ὅτι τὸ παραδεδομένον κείμενον τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου δέον ὅπως γίνῃ ἀποδεκτὸν ὡς τοῦτο σήμερον ἀναγνώσκεται μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως χειρογράφου τινὸς μὴ περιέχοντος τὸ τριαδολογικὸν βάπτισμα. Ἐτεροι ἐρμηνευταὶ καὶ ἱστορικοί, δὲν καὶ ἀποδέχονται τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τῶν χειρογράφων, ἐν τούτοις φροναῦσιν, ὅτι ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου δὲν εἶναι καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ μορφή. Ἡ γνώμη τόσον τῶν πρώτων, ὅσον καὶ τῶν δευτέρων δὲν ἀποτελεῖ, καθ' ἡμᾶς, ἀπάντησιν εἰς τὴν προβληματολογία, τὴν ὁποίαν θέτει τὸ περὶ οὐ ὁ λόγος βασικὸν κείμενον τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου,

1. Πρῶτος, ἐξ ὅσων τοῦλάχιστον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν, F. C. Conybeare ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ *The Eusebian Form of the Text Matth.*, 28,19, ἐν ZntW, τ. II, 1901, σσ. 275-288 ἀπεδέχθη ὡς ἀρχικὴν μορφήν τοῦ κειμένου τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου τὴν μὴ τριαδολογικὴν βαπτιστικὴν αὐτοῦ μορφήν. Τρία ἔτη ἀργότερον ὁ K. Lake ἐν τῇ ἐναρκτηρίῳ αὐτοῦ ὁμιλίᾳ ἐν Leiden ἀποδέχεται τὰ συμπεράσματα τοῦ F. C. Conybeare (K. LAKE, *The Influence of Textual Criticism on the Criticism of the New Testament*, Oxford, 1904).

ἀλλ' ἀπλῆν ὑπεκφυγὴν καὶ μετάθεσιν τοῦ προβλήματος, εἰς τὸ ὅποιον θὰ προσπαθησώμεν ἐν τοῖς ἔφ' ἑξῆς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν τινα.

2. Τὰ βαπτιστικά σύμβολα τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Προκειμένου νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν τινα εἰς τὸ ὡς ἄνω τεθὲν πρόβλημα, εἶναι ἐπάναγκες νὰ ἀποδώσωμεν τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὰς διαφόρους ὁμολογίας πίστεως, τὰς ὁποίας ἡ πρώτη Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποιοεῖ ἐν τῇ λατρευτικῇ αὐτῆς πράξει καὶ θεωρίᾳ, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὰς ὁμολογίας ἐκεῖνας τῆς πίστεως, τὰς ὁποίας τὰ μέλη τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀπήγγελλον πρὸ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος¹ καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα, οὕτως εἰπεῖν, «σὺ μ β ο λ α» τῆς Ἐκκλησίας ἢ τὸν «κ α ν ὄ ν α τ ῆ ς ἀ λ η θ ε ἰ α ς»². Αἱ ἀρχαῖαι αὗται λειτουργικαί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὁμολογίαι μὴ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν τρόπον τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος, ἀλλ' εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ κατηχομένου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ οὗτος ἱκανὸς νὰ δεχθῇ τὸ μυστήριον τοῦτο³, ἔχουσι δύο ἐννοίας ἐν τῇ Κ.Δ. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνεργητικὴ καὶ δηλοῖ τὴν πράξιν τοῦ «ὁμολογεῖν» (πρβλ. Β' Κορ., 9,13), ἐν ᾧ ἡ δευτέρα εἶναι παθητικὴ, δηλοῖ δὲ ὁμολογίαν τινα ἢ αὐτὴν ταύτην τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως (πρβλ. Ἐβρ., 3,1· 4,14· 10,23· Α' Τιμ., 6,12)⁴.

1. Περὶ τῶν πρώτων ὁμολογιῶν πίστεως τῶν Χριστιανῶν μεταξὺ πολλῶν ἑτέρων ἐργασιῶν ἰδὲ C. P. CASPARI, *Ungedruckte unbeachtete und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufssymbols und der Glaubensregel*, 3 vol., Christiana, 1866-1875· A. v. HARNACK, *Das apostolische Glaubensbekenntnis. Eine geschichtlicher Bericht nebstn einem Nachwort*, Berlin, 1892· J. HAUSLEITER, *Zur Vorgeschichte des apostolische Glaubensbekenntnisses*, München, 1893· T. HERBERT BINDLEY, *The Earliest Baptismal Formula and Creed*. (Acts 2:38; 8, 38; 10,48; 19,5), ἐν *Expos. Series* 8, vol. 17, 1919, σσ. 463-472· A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau, 1897· H. LIETZMANN, *Die Anfänge des Glaubensbekenntnisses (Festgabe von Fachgenossen und Freunden A. v. Harnack zum 70. Geburtstag dargebracht)*, 1921, σσ. 226-242· O. CULLMANN, *Les premières confessions de foi chrétiennes*, Paris 1943· J. CREHAN, *Early Christian Baptism and the Creed*, London, 1950· P. FRANSEN, art. *Glaubensbekenntnis*, ἐν *LThK*, τ. IV, 935-938· J. QUASTEN, art. *Symbolforschung*, ἐν *LThK*, τ. IX, 1210-1212· H. A. BLAIR, *A Creed before the Creeds*, London, 1955· J. N. D. KELLY, *Early Christian Creeds*, London, 1960· V. H. NEUFELD, *The Earliest Christian Confessions (New Testament Tools and Studies, 4)*, Leiden, 1963.

2. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, *μνημον. ἔργον*, I, 9,4· ... οὕτω δὲ καὶ ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ ἐν ἐαυτῷ κατέχων, ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε.

3. Πρβλ. A. SEEBERG, *Der Katechismus der Urchristenheit*, Leipzig, 1903, σ. 271· C. H. TURNER, *The Use of Creeds and Anathema in the Early Church*, London, 1910, σ. 17.

4. Ἰδὲ ἐπὶ παραδείγματι V. H. NEUFELD, *The Earliest Christian Confessions*,

Ἡ πράξις τοῦ βαπτίσματος προϋποθέτει, ὡς γνωστόν, τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως (πρβλ. Πράξ., 8,36-38· 16,14 ἐξ· Ἰδὲ ὡσαύτως Α' Πέτρ., 3,21· Α' Τιμ., 6,12· Ἐφεσ., 1,13· Ἐβρ., 4,14). Ἡ πίστις εἶναι τόσο ἀναγκαῖα καὶ τόσο σπουδαία, ὅσον καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ βάπτισμα (πρβλ. Μάρκ., 16,16α· Ἐφεσ., 4,5), τὸ ὁποῖον, ἐξαιρέσει βεβαίως ὠρισμένων ὅλων ἐκτάκτων περιπτώσεων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κορνηλίου καὶ πάντων τῶν ἀκούοντων τὸν λόγον τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (Πράξ., 10,44 ἐξ· 11,14-15), ἐπεταὶ καὶ δὲν προηγεῖται τῆς πίστεως¹. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων δίδει ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὸν ὑφιστάμενον στενώτατον σύνδεσμον μεταξύ πίστεως καὶ βαπτίσματος. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, οἱ Σαμαρεῖται βαπτίζονται, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπίστευσαν εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Διακόνου Φιλίππου (Πράξ., 8,12-13). «Ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν» τῆς Λυδίας «προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ (τοῦ) Παύλου», μετὰ δὲ τὸν φωτισμὸν τοῦτον ἐβαπτίσθη αὐτὴ «καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς» (Πράξ., 16, 14-15). Ὁ δεσμοφύλαξ τῆς φυλακῆς τῶν Φιλίππων ἐρωτᾷ τὸν Παῦλον καὶ Σίλαν: «τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ; οἱ δὲ εἶπαν. πιστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου». Ἐν συνεχείᾳ οὗτος καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ πιστεύσαντες εἰς «τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ» ἐβαπτίσθησαν (πρβλ. Πράξ., 16,30-34). Τέλος ἐν τῇ πρωτοχριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κορίνθου «πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες» τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀπ. Παύλου «ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο» (Πράξ., 18,8)².

Loiden, 1963· O. GULLMANN, *Les premières confessions de foi chrétiennes*, Paris, 1943.

1. Περὶ τῶν σχέσεων πίστεως καὶ βαπτίσματος ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ Παύλου ἰδὲ, ἐπὶ παραδείγματι, G. VOSS, *Glaube und Taufe in den Paulusbriefen*, ἐν *Una Sancta*, τ. 25, 1970, σσ. 371-378.

2. Ἰδὲ ὡσαύτως Πράξ., 2,37-38· 41· 8,35-37· 19,5· Μάρκ., 16,15-16. Περιττὸν νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι οἱ Πατέρες, συνωδᾷ τοῖς συγγραφεῦσι τῆς Κ.Δ. (πρβλ. Πράξ., 8,36-38· 16,14 ἐξ· Α' Πέτρ., 3,21· Α' Τιμ., 6,12· Ἐφεσ., 1,13· Ἐβρ., 4,14), ἐμμένουσιν ἐπὶ τῆς στενῆς σχέσεως μεταξύ πίστεως καὶ βαπτίσματος. Ἀντὶ παντὸς ἐτέρου παραδείγματος ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνείαν τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἀπολογητοῦ καὶ Μάρτυρος Ἰουστίνου (πρβλ. Α' Ἀπολογ., LXI, 2) καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὅστις, συνοψίζων τὴν ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω θέματος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, γράφει: «...ταύτην οὖν ἔχοντες τὴν πληροφορίαν, βαπτίζόμεθα μὲν ὡς προετάχθημεν, πιστεύομεν δὲ ὡς ἐβαπτίζόμεθα, δοξάζομεν δὲ ὡς πιστεύομεν, ὥστε ὁμοφώνως τὸ βάπτισμα, καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν δόξαν εἰς πατέρα εἶναι καὶ υἱὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον» (ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολαί, V, 7· ἔκδοσις G. PASQUALI, GNO, τ. VIII, II, σ. 33,17-22). Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἰδὲ ὡσαύτως M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, XXVII, 67: «Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς τοῦ βαπτίσματος παραδόσεως, κατὰ τὸ τῆς εὐσεβείας ἀκόλουθον, ὡς βαπτίζομεθα οὕτω καὶ πιστεύειν ὀφείλοντες, οὐσίαν τῶ βαπτίσματι τὴν ὁμολογίαν κατατιθέμεθα, συγχωρησάτωσαν καὶ ἡμῖν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας ὁμοίαν τῇ πιστεὶ τὴν δόξαν ἀποδίδοναι» (ἔκδοσις B. PRUCHE, *Basile de Césarée, Traité du Saint Esprit*, ἐν SCh, τ. 17, σ. 488)· Ἐπιστολαί, CXXV, 3 (PG, 32, 549B).

"Απασαι αἱ ὁμολογίαι" πίστεως, αἱ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. μαρτυρούμεναι, τυγχάνουσι κατὰ κανόνα νὰ εἶναι λειτουργικαὶ ὁμολογίαι¹, συνδέονται δὲ μετὰ τοῦ κηρύγματος μέσῳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν συνοχῆς καὶ ἀντιστοιχίας πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον αὐταὶ κηρύττουσι². Πρὸς τοῦτοις αὐταὶ συνδέονται ὀργανικῶς μετὰ τῶν λατρευτικῶν συνάξεων τῶν μελῶν τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, κυρίως δὲ αὐταὶ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν Θ. Εὐχαριστίαν, τὸ Βάπτισμα, τοὺς ἐξορκισμούς, ὡς καὶ εἰς τὴν διδασχῆν, τὸ κήρυγμα καὶ τὴν κατήχησιν. Ἐνεκα δὲ τοῦ ὅλων ἰδιαίτερου σκοποῦ, εἰς ὃν ἀπέβλεπον αἱ ἀνωτέρω ὁμολογίαι τῆς πίστεως, ὑποδιηρέθησαν ὑπὸ τοῦ Α. Seeberg εἰς τύπους τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς πίστεως καὶ εἰς τύπους διδασκαλίας καὶ ὁμολογίας³. Ἡ ὡς ἄνω διάκρισις τοῦ Α. Seeberg ἐβασίσθη κυρίως ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν ἐξηγητῶν προηγηθείσης τοῦ ἔργου του διαίρεσεως τῶν τύπων τῆς πίστεως (ἢ μορφῶν πίστεως) τῆς Κ.Δ., εἰς Κήρυγμα⁴, Κατήχησιν⁵ καὶ εἰς Σύμβολα (ἢ Ὁμολογίας)⁶. Ἄπαντα δὲ τὰ σύμβολα ταῦτα ἀναπτύσσονται ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας οὐχὶ ἀνεξαρτήτως καὶ κατ' ἀντίθετον πρὸς τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, τὴν διδασχῆν καὶ τὴν πρωταρχικὴν Κατήχησιν φορᾶν, ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτά, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἐν προϋποθέτει τὸ ἕτερον.

*
*
*

Τὸ ἀρχαιότερον καὶ τὸ πλέον ἀντιπροσωπευτικώτερον περὶ βαπτίσματος λειτουργικὸν σύμβολον, τὸ ὁποῖον σήμερον γνωρίζομεν, εἶναι τὸ τῶν Πράξεων,

1. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τῆς πλειονότητος τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν καὶ ἐρμηνευτῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνείαν τῶν πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν ὀνομάτων: H. LIETZMANN, *Die Anfänge des Glaubensbekenntnisses* (TU, 74), Berlin, 1962, σσ. 176 ἐξ.· *Symbolsstudien*, I, ἀτῶθι, σσ. 191 ἐξ.· O. CULLMANN, *Die ersten christlichen Glaubensbekenntnisse* (Theol. Studien, 15), Zollikon, 1949, σσ. 13 ἐξ.· Ph. H. MENOUD, *La vie de l'Église naissante* (Cahiers Théol., 31), Neuchâtel, 1952, σσ. 11 ἐξ.· R. DEICHGRÄBER, *Gottes hymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit*, Göttingen, 1967, σσ. 202 ἐξ.

2. Περὶ τῶν ὑφισταμένων σχέσεων μεταξὺ ὁμολογίας καὶ κηρύγματος, ἀφ' ἑνός, καὶ ὁμολογίας καὶ διδασχῆς, ἀφ' ἑτέρου, σὺν τοῖς ἄλλοις ἰδὲ V. H. NEUFELD, *The Earliest Christian Confessions* (New Testament Tools and Studies, 4), Leiden, 1963.

3. Πρὸς Α. SEEBERG, *μνημον. ἔργον* (ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 478, ὑποσ. 3).

4. Ἰδὲ C. H. DODD, *The Apostolic Preaching and its Developments*, London, 1949.

5. Ἰδὲ Ph. CARRINGTON, *The Primitive Christian Catechism*, Cambridge, 1940. E. G. SELWYN, *The First Epistle of St. Peter*, London, 1952.

6. Ἰδὲ O. CULLMANN, *Les premières confessions de foi chrétiennes*, Paris, 1943.

8,37¹, ἔνθα ὁ Εὐνούχος τῆς Κανδάκης ζητεῖ νὰ βαπτισθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου, ὅστις καὶ τὸν ἐρωτᾷ «εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας» σου. Ἡ ἐρώτησις αὕτη τοῦ Φιλίππου δὲν εἶναι ἀσυνήθης, ἀλλὰ τοῦναντίον πολὺ συνήθης. Πρόκειται περὶ μιᾶς γνωστῆς λειτουργικῆς ἐρωτήσεως, τὴν ὁποίαν ἔθετε, κατὰ κανόνα, ὁ βαπτίζων εἰς τὸν πρὸς τὸ βάπτισμα προσερχόμενον². Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐρωτήσεως τοῦ Φιλίππου ὁ Εὐνούχος ἀπαγγέλλει τὸ βαπτιστικὸν σύμβολον τῆς ἀρχαιοτέρας ἡμῖν γνωστῆς περὶ βαπτίσματος ἀκολουθίας τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας³. Τὸ βαπτιστικὸν δὲ τοῦτο σύμβολον ἦ, ἐπὶ τὸ ὀρθότερον εἰπεῖν, ἡ ὁμολογία αὕτη τῆς πίστεως εἶναι πάρα πολὺ ἀπλῆ καὶ εἶναι ὁμολογία πίστεως οὐχὶ εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα, ἀλλὰ μόνον εἰς Ἰησοῦν Χριστόν: «...ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν· πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν» (Πράξ., 8,37· πρβλ. 2,38· 16,31· 11,17). Τὸ γεγονός, ὅτι ἐλλείπει ὁ στίχος 37 ἐν τῇ πλειονότητι τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀντιοχείανου καὶ Ἀλεξανδρινοῦ κειμένου⁴ δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως, ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενεστέρως προσθήκης. Τὸ ἐλάχιστον, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀποδεχθῶμεν εἶναι: ἐὰν ὄντως ὁ στίχος οὗτος δὲν ἀνεγινώσκето ἐν τῷ αὐτογράφῳ τοῦ συγγραφέως τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων — περὶ τούτου πολὺ

1. Ὁ λειτουργικὸς χαρακτήρ τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἀπέτελεσεν εὐρύτατον ἀντικείμενον μελέτης ἐν τῷ χώρῳ τῶν βιβλικῶν ἐρευνῶν. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμεθα μόνον εἰς τὴν μείαν τοῦ εἰς πάντας γνωστοῦ συντηρητικοῦ ἐξηγητοῦ O. GULLMANN, ὅστις ἐν τῷ κλασσικῷ αὐτοῦ ἄρθρῳ «*Les traces d' une vieille formule baptismale dans le Nouveau Testament*» ἐμελέτησε τὸ ὡς ἄνω ἀπόσπασμα ἐν συναρτήσει πρὸς ἕτερα βιβλικά ἀποσπάσματα, καὶ δὴ καὶ πρὸς τὸ Πράξ., 10,47· 11,17· Ματθ., 3,13 ἐξ· *Ἐδαγγέλιον τῶν Ἑβραίων*· Μαρκ., 10,13-14.

2. Πρβλ. O. GULLMANN, *Urchristentum und Gottesdienst*, Zürich, 1950, σσ. 27 ἐξ.

3. Μεταξὺ τῶν καινοδιαθηκικῶν ἀποσπασμάτων τῶν μαρτυρούντων περὶ τῆς ὑπάρξεως πρωίμων βαπτιστικῶν ὁμολογιῶν (συμβόλων) ἐν τῇ Κ.Δ. συμπεριλαμβάνεται, κατὰ τινος ἐξηγητᾶς, καὶ ἡ μαρτυρία τῆς πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῆς (4,5). Οὐχ ἦττον ὅμως τὰ συμφραζόμενα καθιστῶσι τοῦτο ἐὰν μὴ ἀπορριπτέον τοῦλάχιστον λαῶν προβληματικόν. Ἀσμένως ἐπιкуроῦμεν τὴν γνώμην ἐξηγητῶν τινῶν, καθ' ἣν τὰ ἀποσπάσματα Ἐφεσ., 2, 19-22 καὶ 5,14 ἀποτελοῦσι μέρος τι πρωτοχριστιανικῆς τινος λειτουργίας ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὸ βάπτισμα (πρβλ. W. NAUCK, *Eph. 2,19-22 ein Tauflied*, ἐν *EvTh*, τ. XIII, 1953, σσ. 362-371. Ἴδὲ ὡσαύτως B. NOACK, *Das Zitat in Ephes. 5,14*, *Studia Theologica Ord. Theol. Scand.*, 5, Lund, 1952, σσ. 52-64· K. G. KUHN, *Der Epheserbrief im Lichte der Qumrantexte*, ἐν *TNSt*, τ. VII, 1960/61, σσ. 334-346· G. WAGNER, *Das religionsgeschichtliche Problem vom Römer 6,1-11*, Zürich, 1962, σσ. 82 ἐξ· G. DELLING, *Die Taufe im Neuen Testament*, Berlin, 1963).

4. Συγκεκριμένως ὁ ἐν λόγῳ στίχος ἀποσιωπᾶται ὑπὸ πάντων σχεδὸν τῶν μεγαλογραμμάτων καὶ ὑπὸ πλείον τῶν 80 μικρογραμμάτων κωδικῶν. Πρὸς τούτοις ὁ ὡς ἄνω ρηθεὶς στίχος ἀγνοεῖται ὑπὸ τινῶν Πατέρων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὑπὸ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, παρουσιάζεται δὲ ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος. Πρῶτος μάρτυς αὐτοῦ εἶναι ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος (πρβλ. *μνημον. ἔργον*, III,12, 8-9).

ἀμφιβάλλομεν — τότε προσετέθη οὗτος ὑπό τινος τῶν ἀντιγραφῶν εἰς πολὺ ἀρχαιότατους χρόνους, ἤτοι εἰς μίαν ἐποχὴν, ἣτις δὲν ἀπεῖχεν εἰ μὴ ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ βαπτίσματος λειτουργικῆς πράξεως τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης συνηγοροῦσι: 1) ἡ ὑπὸ τοῦ κειμένου τούτου διασωθεῖσα ὁμολογία πίστεως εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ οὐχὶ εἰς Ἀγίαν Τριάδα, ὡς συμβαίνει μὲ τὰ βαπτιστικὰ κείμενα μεταγενεστέρων χρόνων, καὶ 2) ἡ ὑπὲρ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος στίχου μαρτυρία τῶν Πατέρων, ἰδιαίτερος δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ποιμαντικῆς καὶ συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Ἀγίου Εἰρηναίου καὶ ἐντεῦθεν¹.

Ἡ διήγησις αὕτη τῶν Πράξεων περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Εὐνούχου, ἣτις καὶ συνδέεται μετὰ τῆς διηγήσεως τοῦ αὐτοῦ πάντοτε συγγραφέως, περὶ τῆς μεταστροφῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Κορνηλίου (Πράξ. 11,1-18)², δεικνύει ἡμῖν, ὅτι ἡ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Βαπτίσματος ἐχρησιμοποιεῖ ἐν σύμβολον (μίαν ὁμολογίαν πίστεως), τὸ ὁποῖον ἀπεῖχε πολὺ τῆς

1. Ἴδὲ προηγουμένην ὑποσημείωσιν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ προβλήματα, ἅτινα θέτει τὸ Ἀλεξάνδρινόν καὶ τὸ Δυτικὸν ἐν γένει κείμενον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων μετὰ τὸν πολλῶν ἐτέρων ἐργασιῶν ἰδὲ H. von SODEN, *Die Schriften des Neuen Testament in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt, hergestellt auf Grund ihrer Textgeschichte*, I, 3, σσ. 1726-1828· J. H. ROPES, *The Text of Acts*, London, 1926· M. DIBELIUS, *The Text of Acts, an Urgent Critical Task*, ἐν *Journal of Religion*, τ. XXI, 1941, σσ. 421-431· F. KENYON, *The Western Text in the Gospels and Acts*, London, 1938· G. D. KILPATRICK, *Western Text and Original Text in the Gospels and Acts*, ἐν *JThSt*, τ. XLIV, 1943, σσ. 24-36· A. F. J. KLIJN, *A Survey of the Researches into the Western Text of the Gospels and Acts*, Utrecht, 1949· τοῦ αὐτοῦ *In Search of the Original Text of Acts*, ἐν *Studies in Luke-Acts. Essays presented in Honor of Paul Schubert*, Nashville, Tennessee, 1966· J. DUPONT, *Les problèmes du livre des Actes d'après les travaux récents*, Louvain, 1950 (ἰδιαίτερος βλέπε σσ. 25-33)· Ph. H. MENOUD, *The Western Text and the Theology of Acts*, ἐν *Studiorum Novi Testamenti Societas, Bulletin*, τ. II, 1951, σσ. 19-32· P. SACCHI, *Alle origini del N.T. Saggio per la storia della tradizione e la critica del testo*, Florence, 1956· E. HAENCHEN, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, 1956 (ἰδιαίτερος σσ. 41-50)· *Zum Text der Apostelgeschichte*, ἐν *ZThK*, τ. LIV, 1957, σσ. 22-55· F. PACK, *The Western Text of Acts*, ἐν *Restoration Quarterly*, τ. IV, 1960, σσ. 220-234.

2. Οὕτως, ἐπὶ παραδειγματι, κατὰ τὸν Μ. Dibelius ἡ διήγησις τῆς μεταστροφῆς τοῦ Εὐνούχου τῆς Κανδάκης ἐν πολλοῖς σημείοις ὁμοιάζει πρὸς τὴν διήγησιν τῆς μεταστροφῆς τοῦ Κορνηλίου (πρβλ. Μ. DIBELIUS, *Aufsätze zur Apostelgeschichte*, hgg. von H. Greeven, Göttingen, 1953, σσ. 20 ἐξ· καὶ 106). Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν διήγησιν τῆς μεταστροφῆς τοῦ Κορνηλίου ἰδὲ ὡσαύτως O. KNOCH, *Jesus, der «Wohlthäter» und «Befreier» des Menschen. Das Christuszeugnis der Predigt des Petrus vor Kornelius* (Apg 10,37 f), ἐν *Geist und Leben*, τ. XLVI, 1973, σσ. 1-6· O. CULLMANN, *Les traces d'une vieille formule baptismale dans le Nouveau Testament*, ἐν *RHPhR*, τ. XXXVIII, 1937, σσ. 424-434.

μορφῆς τῶν μεταγενεστέρων βαπτιστικῶν ὁμολογιῶν ἢ συμβόλων καὶ τοῦ ὁποίου κύριον χαρακτηριστικὸν ἦτο ἡ ἀναφορά του εἰς τὸ δεύτερον καὶ μόνον εἰς τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον αὐτῆς πρόσωπον. Τὸ περὶ οὗ δὲ ὁ λόγος βαπτιστικὸν τοῦτον σύμβολον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων σαφῶς δηλοῖ, ὅτι ὁ πύρην, πέριξ τοῦ ὁποίου στρέφονται καὶ ἀναπτύσσονται τὰ πρῶτα χριστιανικά σύμβολα, ἀναμφιβόλως ὑπῆρξεν ἡ ὁμολογία πίστεως εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλως τε ὁ συγκεκριμένος οὗτος χαρακτήρ τοῦ πρώτου (;) συμβόλου τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος, τὸ ὅποιον διεδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦτο διαφοροετικός, τ.ε. νὰ μὴ ἦτο χριστολογικός. Τοῦτο δέ, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις τὰ πρῶτα μέλη τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας προήρχοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκ τῶν τάξεων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὡς ἐκ τῆς προελεύσεως των ταύτης οὗτοι ὄντες ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοὶ ἀνετράφησαν ὑπὸ τῶν περὶ Μεσσίου ἰδεῶν τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ¹, ὡς ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ καθαρῶς χριστολογικοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων, κεντρικὴ ἰδέα τοῦ ὁποίου ἦτο ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς Ἰησοῦς, ὁ Χριστός, ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν τῆς Π.Δ. προαναγγελθεὶς Μεσσίας. Αἱ ἀντιλήψεις αὐτῶν περὶ ἐνὸς βασιλέως καὶ ἀρχιερέως Μεσσίου, ἐν συναρτήσει μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐσχατολογικοῦ προφήτου, συνηνώθησαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν ᾧ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ ὑπῆρξε καταστρεπτικὸς διὰ τὰς περὶ Μεσσίου ἰδέας τῶν Ἰουδαίων, ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις αὐτοῦ ἐπέφερον, ἐν τούτοις, ἀξιοσημειωτὸν ἀναζωπύρωσιν καὶ ἀναγέννησιν τῶν μεσσιανικῶν ἰδεῶν εἰς τὰς ψυχὰς

1. Περὶ τῶν μεσσιανικῶν ἰδεῶν τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταξὺ πολλῶν ἐτέρων ἐργασιῶν ἰδὲ M. J. LAGRANGE, *Le Judaïsme avant Jésus-Christ*, Paris, 1931· J. B. FREY, *Le conflit entre le Messianisme de Jésus et le Messianisme des Juifs de son temps*, ἐν *Bibl.* τ. XIV, 1933, σσ. 133-149, 269-293· J. BONSIRVEN, *Les espérances messianiques en Palestine au temps de Jésus-Christ*, ἐν *NRTh*, τ. LXI, 1934, σσ. 113-139· E. LOHMEYER, *Gottesknecht und Davidsohn*, Göttingen, 1953· J. KLAUSNER, *The Messianic Idea in Israel*, transl. by W. F. Stinespring, New York, 1955· A. BENTZEN, *King and Messiah*, London, 1955· M. - A. CHEVALLIER, *L'Esprit et le Messie dans le Bas-Judaïsme et le Nouveau Testament*, Paris, 1958· F. HAHN, *Christologische Hoheitstitel* (FRLANT, 83), Göttingen, 1963 (ἰδιατέρως σσ. 174 ἐξ.)· W. KRAMER, *Christos, Kyrios, Gottessohn*, Zürich/Stuttgart, 1963, σσ. 39 ἐξ.· Ph. VIELHAUER, *Ein Weg zur neutestamentlichen Christologie? Prüfung der Thesen Ferdinand Hans*, ἐν *Aufsätze zum Neuen Testament*, München, 1965, σσ. 141-198· τοῦ αὐτοῦ *Erwägungen zur Christologie des Markusevangeliums*, ἐν *Θα* ἀνωτέρω, σσ. 199-214· J. STARCKY, *Les quatre étapes du Messianisme à Qumran*, ἐν *RB*, τ. LXX, 1963, σσ. 484-505· Chr. BURGER, *Jesus als Davidsohn. Eine traditionsgeschichtliche Untersuchung* (FRLANT, 98), Göttingen, 1970· G. F. MOORE, *Judaism in the First Centuries of the Christian Era*, II, New York, 1971· K. BERGER, *Die königlichen Messiastraditionen des Neuen Testaments*, ἐν *NTSt*, τ. XX, 1973, σσ. 1-44.

και τὰς καρδίας τῶν ἤδη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μεταστραφέντων Ἰουδαίων, οἵτινες, σὺν τοῖς ἄλλοις, διακρίνονται διὰ τὸν ὑπερβολικὸν αὐτῶν ἐθνικισμὸν. Πρὸς ἀνάγλυφον παράστασιν τῶν ἀνωτέρω ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνείαν τῆς ἐρμηνείας τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαιοχριστιανῶν, οἵτινες τόσον πολὺ στενώτατα συνέδεσαν τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός μετὰ τῶν περὶ Μεσσίου ἰδεῶν αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ κατ' ἐξοχὴν Ἰουδαϊζων, ὁ Ἀπ. Πέτρος, ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν Ἰησοῦν κατέστησε τοῦτον «Χριστόν», τ.ἔ. Μεσσίαν (πρβλ. Πράξ., 2,36· 4,27).

Ἡ πρώτη ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ἀποτελουμένη οὐ μόνον ἐξ Ἐθνικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν, δὲν ἦτο καὶ τόσον εὐκολον, καὶ δὴ καὶ ἐπικαίρως ἐνδεικνυόμενον, ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν μελῶν αὐτῆς, ὅπως δὲ ἰδιαιτέρως παρὰ τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν, τὴν ἀποδοχὴν μιᾶς τόσον ἀνεπτυγμένης τριαδολογικῆς ὁμολογίας, οἷα, ἐν τῇ παρουσίᾳ περιπτώσει, εἶναι ἡ λειτουργικὴ ὁμολογία τοῦ τέλους τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου, ἥτις ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀγνωστος εἰς αὐτοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἀντίθετος πρὸς τὰς περὶ ἑνὸς Θεοῦ ἀντιλήψεις αὐτῶν, αἵτινες ἠρείδοντο ἐπὶ τῆς περὶ ἑνὸς Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Π.Δ., ἐν τοῖς σοφολογικοῖς βιβλίοις τῆς ὁποίας ἀπαντῶνται ἔχνη διακρίσεως ὄρων ἐν τῇ θεότητι (Πρβλ. Παρ., 8,22· Σοφ. Σειράχ, 24,3· Σοφ. Σολομ., 7,26· 9,1). Ἡ ὁμολογία πίστεως τῶν Ἰουδαίων ὑπῆρξε πολὺ ἀπλῆ, ὀλοκληρωτικῶς δὲ περιείχετο αὕτη, τοῦλάχιστον διὰ τὴν περίοδον μετὰ τὸ 200 π.Χ.-100 μ.Χ., ἐν τῷ σαφεῖ καὶ ἁμαλίαν ἐκφραστικῷ τύπῳ «εἰς ὁ θεός».

Πρὸς τούτοις ἡ ἀρχέγονος χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶδε, ἐν τῇ διατυπώσει ὁμολογίας τινὸς προοριζομένης διὰ τὸ βάπτισμα ἢ διὰ τινὰ ἑτέραν ἐκκλησιαστικὴν, λειτουργικὴν πράξιν καὶ ἀκολουθίαν, ἢ διὰ τινὰ ἐπίσημον διακήρυξιν ἀποδοχῆς ἀποκεκαλυμμένης τινὸς ἀληθείας, νὰ εἶναι πολὺ ἐπιφυλακτικὴ, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς βήματα. Τοῦτο δὲ οὐχὶ δι' ἑτερόν τινα λόγον, ἀλλὰ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον, διότι αὕτη διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ ἔλθῃ, ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, εἰς σύγκρουσιν οὐχὶ μόνον μετὰ τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ μετὰ τῆς μερίδος ἐκείνης τῶν ἐξ Ἐθνικῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μεταστραφέντων, τὰ μέλη τῆς ὁποίας κύριον χαρακτηριστικὸν εἶχον τὸν ἀχαλίνωτον ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν μορφῶν τῆς σκέψεως καὶ τῆς πράξεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ ἐνθουσιασμός δὲ οὗτος οὐκ ὀλίγας φορὰς ὑπερέβαινε τὸν ζῆλον καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν πλέον φανατικῶν Ἰουδαίων Χριστιανῶν¹.

1. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ εὐνοϊκοῦ τούτου ρεύματος ὑπὲρ τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν ἐκ μέρους τῶν ἐξ Ἐθνῶν Χριστιανῶν συνετέλεσαν δύο κυρίως παράγοντες, ἦτοι : (1) ἡ τακτικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὰς ἐθνικὰς χριστιανικὰς Ἐκκλησίας καὶ (2)

Ἡ ἀρχέγονος χριστιανική Ἐκκλησία προκειμένου ἀφ' ἐνός μὲν νὰ ἀποφύγη πᾶσαν τυχὸν ἰδεολογικὴν σύγκρουσιν μετὰ τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων Χριστιανῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ βοηθήσῃ καὶ ἐπιταχύνῃ ἀποτελεσματικώτερον τὴν μεταστροφὴν τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἠρέεσθη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὴν ἀπλὴν ἐπίκλησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ (πρβλ. Πράξ., 2,38· 8,16· 10,43.48· 19,5)¹ καὶ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς μεσσιανικότητος τοῦ Ἰησοῦ «ὡς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ», ὅρος καινοδιαθηκικὸς σχετιζόμενος ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς λεγομένης «Θρησκευολογικῆς Σχολῆς» μετὰ τῆς ἑλληνιστικῆς ἀντιλήψεως περὶ «θείου ἀνδρός». Τὴν περὶ ἧς δὲ ὁ λόγος ὁμολογίαν ταύτην ἡ πρωτοχριστιανικὴ Ἐκκλησία διετύπωσεν ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ αὐτῆς περὶ βαπτίσματος πράξει, ἔχνη τῆς ὁποίας ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς προσωπικαῖς ὁμολογίαις, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῇ ὁμολογίᾳ πίστεως τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου «σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος» (Ματθ., 16,16· Μάρκ., 8,29)²,

τὸ ἔργον τῶν Ἑβδομήκοντα. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἰδὲ J. MUNCK, *Paulus und die Heilsgeschichte, Acta Jullandica*, Copenhagen, 1954, σσ. 79-126.

1. Συνωδᾶ τῇ ἐπικλήσει ταύτῃ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ διεμορφώθησαν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ οἱ ὕμνοι ἐκεῖνοι τῆς ἀρχέγονου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὅτινες ἦσαν οὐχὶ τριαδολογικοὶ ἀλλὰ χριστολογικοὶ. Ὡς δὲ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ J. Kroll «the history of early Christian hymnody... is almost entirely a history of the hymn of Christ» (πρβλ. J. KROLL, *Die christliche Hymnodik bis zu Klemens von Alexandria*, Königsberg, 1921, σ. 44). Ὁ ἔντονος δὲ οὗτος χριστοκεντρικὸς χαρακτήρ τοῦ περιεχομένου τῶν ὕμνων τῆς ἀρχέγονου Ἐκκλησίας σαφῶς διαφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, κυρίως δὲ ἐκ τινων ἀποσπασμάτων τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου.

Ἐπὶ τῶν καινοδιαθηκικῶν τούτων ὕμνων θέλομεν ἐπανέλθῃ εὐθὺς κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμεθα εἰς τὴν μείαν ἐξωβιβλικῆς τινος μαρτυρίας, ἥτις διαβεβαίωσιν τὸν χριστολογικὸν χαρακτήρα τοῦ περιεχομένου τῶν ὕμνων τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλινίου τοῦ Νεωτέρου (ἐγεννήθη τῷ 61 ἢ 62), ὅστις, ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, ἀναφέρει, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἔψαλλον ἀντιφωνικῶς ὕμνον τινὰ πρὸς τὸν Χριστὸν ὡς υἱὸν τοῦ Θεοῦ [πρβλ. Ἐπιστολαί, X, 96-97. Λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐν λόγῳ μὴ χριστιανικῆς μαρτυρίας ἰδὲ ἐν R. M. GRAND, *Pliny and the Christians*, ἐν HThR, τ. XLI, 1948, σσ. 273-274· C. QUASTEN, *Carmen*, ἐν RCh, τ. II, 902-910 (ἰδιαιτέρως 905 ἐξ.).· A. KURFESS, *Plinius und der urchristliche Gottesdienst*, ἐν ZntW, τ. XXXV, 1936, σσ. 295-298· H. LIETZMANN, *Die liturgischen Angaben des Plinius*, ἐν *Geschicht. Studien für A. Hauck*, 1916, σσ. 34-38].

2. Τὴν αὐτὴν ὁμολογίαν ἀπαγγέλλουσιν ὡσαύτως καὶ τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα (πρβλ. Μάρκ., 3,11· 5,7).

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν μεσσιανικὴν ταύτην ὁμολογίαν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἰδὲ πλείονα ἐν R. BULTMANN, *Die Frage nach dem messianischen Bewusstsein Jesu und das Petrusbekenntnis*, ἐν ZntW, τ. XIX, 1919/20, σσ. 165-174· *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Göttingen, 1967, σσ. 275 καὶ 313· O. CULLMANN, *Saint Pierre, disciple, apôtre, martyr. Histoire et Théologie*, Neuchâtel-Paris, 1952, σσ. 140 ἐξ.· A. VOEGTLE, *Messiasbekenntnis und Petrusverheissung. Zur Komposition Mt. 16, 17ff.*, ἐν BZNF, τ. I, 1957, σσ. 252-272 καὶ τ. II, 1958, σσ. 85-109· *Der Pe-*

κυρίως δὲ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τοῦ Εὐνούχου τῆς Κανδάκης, ὅστις ὁμολόγησε πιστὶν εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν οὕτως: «πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν» (Πράξ., 8,37).

Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς ὡς ἄνω ὁμολογίας μαρτυρεῖ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς Α' Καθολικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου, ὅστις παρέμπει τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ βαπτίσματος λειτουργικὴν πράξιν τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας¹, ἥτις ὁμολόγει, «ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ» (Α' Ἰωάν., 4,15)², ἢ ἀπλῶς ὅτι «Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς» (Α' Ἰωάν., 2,22· 4,2· 5,1)³. Ἡ ὁμολογία αὕτη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, εἰ μὴ ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ πλήρωμα τῶν Ἰουδαϊκῶν προσδοκιῶν, ὁ ἐνσαρκωθεὶς Μεσσίας, ὅστις τυγχάνει Μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Πατρὸς καὶ ὅστις εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν Θεὸς καὶ πρὸς τὸν Θεόν), μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀποθανῶν καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς.

Φορεὺς τῆς λειτουργικῆς ταύτης παραδόσεως τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐνωρίτατα ἐστράφησαν οἱ διάφοροι αἵρετικοί⁴, φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς, ὅστις ἐν 4,14 παραθέτει ἕνα ἀρχαιότατον ὕμνον, ἐκφράζοντα τὴν ὁμολογίαν πίστεως τῆς

trus der Verheissung und der Erfüllung. Zur Petrusbuch Oscar Cullmanns, ἐν MÜTZ, τ. V, 1954, σσ. 1-47· E. DINKLER, Petrusbekenntnis und Satanswort. Das Problem der Messianität Jesu, ἐν Zeit und Geschichte. Dankesgabe an Rudolf Bultmann, Tübingen, 1964, σσ. 127-153· ΣΤ. ΧΑΡΚΙΑΝΑΚΙ, Περὶ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Θεολογίᾳ, Ἀθήναι, 1965· E. HAENCHEN, Leidensnachfolge. Eine Studie zu Mk. 8, 27-9,1 und den kanonischen Parallelen, ἐν Die Bibel und wir. Gesammelte Aufsätze II, Tübingen, 1968, σσ. 102-134· R. PESCH, Das Messiasbekenntnis des Petrus (Mk 8, 27-30), ἐν BZ, τ. XVII, 1973, σσ. 178-195 καὶ τ. XVIII, 1974, σσ. 20-31.

1. W. Nauck μετὰ πολλῆς ἐμφάσεως ὑπογραμμίζει τὸν βαπτιστικὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὁμολογίας [πρβλ. W. NAUCK, *Die Tradition und der Charakter des ersten Johannesbriefes (Wissenschaftliche Untersuchungen zum NT 3)*, Tübingen, 1957, σ. 86].

2. Ἡ αὕτη περίπτου διδασκαλία ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ἀγίου ἡμῶν συγγραφέως καὶ ἐν 2,23· 4,2· Β' Ἰωάν., 7. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περὶ βαπτίσματος διδασκαλίαν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ἰωάννου μεταξὺ πολλῶν ἐτέρων μελετῶν ἰδέ: R. SCHNACKENBURG, *Die Johannesbriefe*, Freiburg-i. Br., 1953, σσ. 155-162· J. GUILLET, *Baptême et Esprit*, ἐν LV, τ. XXIV, 1956, σσ. 85-104· F. M. BRAUN, *La vie d' en Haut (Jo., 3, 1-15)*, ἐν RSPT, τ. XL, 1956, σ. 3-24· W. F. FLEMINGTON, *The New Testament Doctrine of Baptism*, London, 1964, σσ. 84-96.

3. Ἡ ὁμολογία αὕτη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου ἀποτελεῖ κριτήριον τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθοῦς θεοπνευστίας (πρβλ. Α' Ἰωάν., 4,1 ἐξ.).

4. Οἱ αἵρετικοὶ τῶν χρόνων τῆς Κ.Δ., ὡς καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προσέβαλον αὐτὴν ταύτην τὴν λειτουργικὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας (πρβλ. Α' Ἰωάν., 4,2 ἐξ.), τὰ μέλη τῆς ὁποίας ὁμολόγουν πιστὶν εἰς Ἰησοῦν Χριστόν. Τοῦτο, σὺν τοῖς ἄλλοις, τεκμαίρεται καὶ ἐκ τῶν ὄσων ἀναφέρει ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ περὶ τῶν ἀρνούμενων τὸν Ἰησοῦν Χριστόν (πρβλ. 2,23 καὶ 4,2 ἐξ.).

ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, ἐν ᾧ ἐκ παραλλήλου ὁλόκληρος ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν G. Bornkamm, μίαν νέαν ἀνεπτυγμένην ἑρμηνείαν τοῦ ὕμνου τούτου¹.

Προτόντος τοῦ χρόνου ἡ ὡς ἄνω ἀπλῆ χριστολογικὴ ὁμολογία πίστεως εἰς αἰ Ἰησοῦν Χριστόν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ» ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας λαμβάνουσα μίαν ἔτι περισσότερον συγκεκριμένην μορφήν². Τὴν νέαν δὲ ταύτην συγκεκριμένην μορφήν τὴν διέσωσεν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ρωμ., 1,3-4³· 10,9· Α' Κορ., 6,11· 15,3-5⁴ καὶ Κόλ., 1,15-

1. Ἰδὲ G. BORNKAMM, *Das Bekenntnis im Hebräerbrief. Studien zu Antike und Urchristentum*, München, 1963, σ. 200.

2. Ἀργότερον, καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἐν τῇ ὡς ἄνω ὁμολογίᾳ προστίθενται καὶ ἕτεροι τίτλοι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ τίτλος «Σωτήρ». Διὰ τῆς τελευταίας δὲ ταύτης προσθήκης ἐμφανίζεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἀκρόστιχος λέξις «ἰχθύς», ἥτις περιέχει τὰ ἀρχικά γράμματα τῶν πέντε λέξεων «Ἰησοῦς-Χριστὸς-Θεοῦ-Υἱὸς-Σωτήρ». Ἡ ὑπαρξὶς τῆς νέας ταύτης ὁμολογίας, ἥτις ὡς ὁρολογία καθωρισμένη ἀπαντᾷται τὸ πρῶτον ἐν *Oracula Sibyllina*, VIII, 218-250 (ἔκδοσις J. GEFFKEN, *Die Oracula Sibyllina*, Leipzig, 1902, σ. 153 ἐξ.), ἐπισημαίνεται διὰ πρῶτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ τάφου τοῦ ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως Ἀβερκίου (Β' αἰών), ὅστις θεωρεῖ τὴν ἀκρόστιχον λέξιν «ἰχθύς» ὡς ἐν σύμβολον πνευματικῆς τροφῆς. Ἀργότερον ἡ ἀκρόστιχὸς αὕτη μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Πικτορίου. Πλείονα περὶ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀβερκίου ἰδὲ ἐν H. LECLERCQ, *Abercius*, ἐν *DArchlit*, I, 1907, col. 66-87· XIII, 1938, col. 2884-2898· F. DÖLGER, IXΘΥΣ, *Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit*, Münster, I, 1910, σσ. 12-15 καὶ 177-183· II, 1922, σσ. 454-507. Τέλος πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ διὰ τῆς ἀκρόστιχου λέξεως «ἰχθύς» δηλουμένη αὕτη ὁμολογία ἀπετέλει τὸ πλεόν μεταξύ τοῦ ἐλληνιστικοῦ κόσμου διαδεδομένου σύμβολου.

3. Ὁ πολὺς R. Bultmann τάσσειται ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐν λόγῳ ὁμολογίας πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (πρβλ. R. BULTMANN, *Theologie des Neuen Testaments*, Tübingen, 1968, σσ. 28,52-53). O. Cullmann εἶναι ὡσαύτως τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Ἀπ. Παῦλος παραθέτει ἐνταῦθα ἐν ἤδη διατετυπωμένον καὶ διὰ τῆς παραδόσεως διαδεδομένον κείμενον (μνημον. ἔργον, σ. 45). Πρὸς τούτοις ἕτεροι ἐξηγεῖται ἀναγνωρίζουσι τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ὑπαρξὶν προπαυλικῶν ὄρων καὶ ἐκφράσεων (ἰδὲ ἐπὶ παραδείγματι C. H. DODD, *The Apostolic Preaching and its Developments*, London, 1956, σ. 14· *The Parables of the Kingdom*, London, 1946, σ. 4· M. A. CHEVALLIER, *μνημον. ἔργον* σσ. 91-102· I. HERMANN, *Kyrios und Pneuma. Studien zur Christologie der paulinischen Hauptbriefe* (St. ANT, 2), München, 1961, σσ. 59-61).

Πλείονα περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος ἰδὲ ἐν B.M.F. van IERSEL, «Der Sohn» in den synoptischen Jesusworten. *Christusbezeichnung der Gemeinde oder Selbstbezeichnung Jesu?*, ἐν SNVT, τ. III, 1961, σσ. 70-73· K. WEGENAST, *Das Verständnis der Tradition bei Paulus und in den Deuteropaulinen* (WMANT, 8), Neukirchen, 1962, σσ. 70-76· J. CAMBIER, *L' évangile de Dieu selon l' épître aux Romains. Exégèse et Théologie*, I. *L' évangile de la justice et de la grâce* (Studia neotestamentica, 3), Bruges-Paris, 1967.

4. Περὶ τῆς ὁμολογίας ταύτης τοῦ Παύλου μεταξύ μιᾶς εὐρείας βιβλιογραφίας ἰδὲ

20¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ (3, 18-22), ἐν ᾗ καὶ παραθέτει οὗτος σύμβολόν τι χρησιμοποιοῦμενον κατὰ τὸ βάπτισμα².

E. LICHTENSTEIN, *Die älteste christliche Glaubensformel*, ἐν ZKG, τ. LXIII, 1950/51, σσ. 4-74· E. SCHWEIZER, *Two New Testament Creeds compared: 1 Cor 15,3-5 and 1 Tim. 3,16*, ἐν *Festschrift O. A. Piper*, New York, 1962, σσ. 166-177, 291-293· H. CONZELMANN, *Zur Analyse der Bekenntnisformel I kor 15,3-5*, ἐν *EvTh*, τ. XXV, 1965, σσ. 1-11· B. KLAPPERT, *Zur Frage des semitischen oder griechischen Urtextes von I Kor 15,3-5*, ἐν NTS, τ. XIII, 1966/67, σσ. 168-173· P. SEIDENSTICKER, *Das antiochenische Glaubensbekenntnis I kor 15,3-7 im Lichte seiner Traditionsgeschichte*, ἐν ThG, τ. LVII, 1967, σσ. 286-323· J. P. CHARLOT, *The Construction of the Formula in I Kor. 15,3-5*, München, 1968· E. GÜTTGEMANNS, *Χριστός ἐν 1 Kor. 15,3b-5: Titel oder Eigenname?*, ἐν *EvTh*, τ. XXVIII, 1968, σσ. 533-554· K. LEHMANN, *Auferweckt am dritten Tag nach der Schrift. Früheste Christologie, Bekenntnisbildung und Schriftauslegung im Lichte von I Kor. 15,3-5 (Quaest. disput., 38)*, Freiburg-in. Br., 1968.

1. Περὶ τοῦ ἀποσπάσματος Κολ., 1,15-20 ὡς ἀποτελούντος ὁμολογίαν ἀπαγγελλομένην κατὰ τὸ βάπτισμα μεταξὺ πολλῶν ἑτέρων ἐργασιῶν ἰδὲ G. SCHILLE, *Zur urchristlichen Tauflehre*, ἐν *ZntW*, τ. XLIX, 1958, σσ. 31-52· A. KÄSEMANN, *A Primitive Christian Baptismal Liturgy*, ἐν *Essays on New Testament Themes*, Naperville, 1964, σσ. 159 ἔξ.

²Ἐναντίον τῆς ὡς ἔνω γνώμης ἐτάχθη ὁ H. HEGERMANN, *Die Vorstellung vom Schöpfungsmittel im hellenistischen Judentum und Urchristentum*, Berlin, 1961, σσ. 88 ἔξ.

Περὶ τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τῶν στίχων τούτων τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆς ἰδὲ ὡσαύτως E. LOHMEYER, *Die Briefe an die Philipper, Kolosser, und an Philemon (Krit. - exeg. - Komm. N.T., 9)*, Göttingen, 1953, σσ. 43 ἔξ· J. WEISS, *Earliest Christianity*, New York, 1959, σ. 406· E. NORDEN, *Agnostos Theos*, Stuttgart, 1956, σ. 253· S. LYONNET, *L' Hymne christologique de l' Épitre aux Colossiens et la fête juive du Nouvel An*, ἐν *RScR*, τ. XLVIII, 1960, σσ. 93-100· B. RIGAUX, *Saint Paul et ses Lettres*, Bruges-Paris, 1967, σσ. 189-193· N. KEHL, *Der Christushymnus Kol. 1,12-30 (StBM,1)*, Stuttgart, 1967· R. SCHNACKENBURG, *Die Aufnahme des Christushymnus durch den Verfasser des Kolosserbriefes (Evangelischer katholischer Kommentar, 1)*, 1969, σσ. 33-50· E. LOHSE, *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon (Krit. - exeg. Komm. über N.T., 9/2)*, Göttingen, 1968· H. LANGKAMMER, *Kol. 1,15-20. Das Werk zwei verschiedener Verfasser*, ἐν *Roczniki Teologiczne-Kanonieczne*, τ. XVII, 1970, σσ. 61-101· J. T. SANDERS, *The New Testament Christological Hymns. Their Historical Religious Background*, Cambridge, 1971, σσ. 12 ἔξ. καὶ 75-87.

2. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ὕμνον τοῦτον ἰδὲ ἐπὶ παραδείγματι B. REICKE, *The Disobedient spiritus and christian Baptism. A Study of I Peter 3:19 and its context (Acta seminarii neotestamentici upsaliensis, 13)*, Copenhagen, 1946· R. BULTMANN, *Bekenntnis - und Liedfragmente im ersten Petrusbrief, Coniectanea Neotestamentica*, τ. XI, 1947, σσ. 1-14· J. JEREMIAS, *Zwischen Karfreitag und Ostern*, ἐν *ZntW*, τ. XLII, 1949, σσ. 195 ἔξ· R. DEICHGRAEBER, *Gotteshymnus und*

Τόσον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅσον καὶ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος δὲν εἶναι οἱ συντάκται τῶν ἀνωτέρω ὁμολογιῶν πίστεως, εἰς ἃς δέον νὰ προσθεθῶσι καὶ τινες ἄλλαι ὁμολογίαι ἀναγινωσκόμεναι ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Κ.Δ.¹. Τοῦναντίον, συντάκτης τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ὁμολογιῶν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ πρωτοχριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἐκ τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς ὁποίας οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες Ἀπόστολοι ἀντιγράφουσι τὰς περὶ οὗ ὁ λόγος διασωθείσας ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν ὁμολογίας πίστεως, αἵτινες, ἐπαναλαμβάνομεν διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ἀπετέλουν μέρος τι τῆς λατρείας τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἄλλως τε ἀπετέλουν μέρος αὐτῆς καὶ πολλὰ ἕτερα ἀποσπάσματα διασωθέντα ἐν τῇ Κ.Δ.². Εἰς τὴν λειτουργικὴν πράξιν τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας δέον, σὺν τοῖς ἄλλοις, νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ὕμνον τοῦ Ζαχαρίου (πρβλ. Λουκ., 1,68-79)³, τὸν πρόλογον τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου (Ἰωάν.,

Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen, Göttingen, 1967, 170 ἐξ.

1. Εἰς τὰς ρητὰς ὁμολογίας ἢ σύμβολα τῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἡ Κ.Δ. καὶ περὶ τῶν ὁποίων γενήσεται λόγος εὐθὺς κατωτέρω, θὰ πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἔμμεσον μαρτυρίαν τῆς Α' Τιμ., 6,12. Ἐνδεχομένως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφων εἰς τὸν Τιμόθεον περὶ «τῆς καλῆς ὁμολογίας», ἦν «ὠμολόγησεν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων», ἀναφέρεται εἰς τὴν ὁμολογίαν πίστεως, τὴν ὁποίαν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ ὠμολόγησε πρὸ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ βαπτίσματος. Ἰπὲρ τῆς γνώμης ταύτης ἐτάχθη, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ P. FEINE, *Die Gestalt des apostolischen Glaubensbekenntnisses in der Zeit des Neuen Testaments*, Leipzig, 1925, σσ. 50 ἐξ. Τοῦναντίον ἐννοί τῶν συγχρόνων ἐξηγητῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ G. Dellin g, δὲν θεωροῦσι τὸ ὡς ἄνω ἀπόσπασμα ὡς ὁμολογίαν ἀπαγγελομένην κατὰ τὸ βάπτισμα (πρβλ. G. DELLING, *Der Gottesdienst im Neuen Testament*, Göttingen, 1952, σ. 80).

2. M. J. L a g r a n g e ἀποδέχεται ὡσαύτως τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν τοῦ Ρωμ., 10,9 (πρβλ. M. J. LAGRANGE, *Saint Paul. Épître aux Romains*, Paris 1922, σ. 258). G. Friedrich ἐκλαμβάνει τὸ Ἑβρ., 5,7-10 ὡς ἐν βαπτιστικὸν ἄσμα (πρβλ. *Das Lied vom Hohenpriester im Zusammenhang von Hebr. 4, 14-5,10, ἐν ThZ*, τ. XVIII, 1962, σσ. 95-115, ἰδιαιτέρως δὲ σσ. 102-104).

3. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς παραλαμβάνει τὸν ὕμνον τοῦτον, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν προφητείαν τῆς Π.Δ. καὶ τὴν πρώτην τῆς Κ.Δ. (πρβλ. W. WINK, *John the Baptist in the Gospel Tradition*, Cambridge, 1968, σ. 11), ἐκ τῆς πασχαλείου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παλαιστίνης προσθέτων, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ P. B e n o i t, τοὺς στίχους 76-77 προκειμένου οὗτος νὰ περιγράψῃ τὸν μελλοντικὸν ρόλον τοῦ Ἰωάννου (πρβλ. P. BENOIT, *L' enfance de Jean-Baptiste*, ἐν NTSt, τ. III, 1957, σσ. 182-188). Ὁ ὡς ἄνω συγγραφεὺς ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ δίδει σύνοψιν τινα τοῦ προβλήματος, καθ' ὅτι ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται εἰς τὰς διαφορὰς κατὰ καιροὺς διατυπωθείσας περὶ τοῦ ὕμνου τούτου θεωρίας.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὡς ἄνω ἄρθρου ἡ Θεολογικὴ συζήτησις συνεχίζεται ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐξηγητῶν. J. A. T. ROBINSON, *Elijah, John and Jesus*, ἐν NTSt, τ. IV, 1958, σσ. 278-281 ὑποστηρίζει, ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς καθαρῶς χριστιανικοῦ ὕμνου. Ph. V i e l h a u e r ἀποδίδει τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ὕμνον εἰς τοὺς κύκλους αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (πρβλ. Ph. VIELCHAUER, *Das «Benedictus» des Zacha-*

1,1 ἐξ.)¹, τὸν περιφημον χριστολογικὸν ὕμνον τῆς πρὸς Φιλιππησίους² ἐπιστο-

rias (Lk. 1,68-79), ἐν ZThK, τ. XIL, 1952, σσ. 252-272· *Das Benedictus des Zacharias*, ἐν *Aufsätze zum Neuen Testament (Th. B. XXXI)*, München, 1965, σσ. 24-46). J. GNILKA, *Der Hymnus des Zacharias*, ἐν BZ, τ. VI, 1962, σσ. 215-238 ὑποστηρίζει τὴν φιλολογικὴν ἐνότητα τοῦ ὕμνου ἀποδίδων αὐτὸν εἰς ἓν ἰουδαιοχριστιανικὸν περιβάλλον. Ὁμοίαν γνώμην ἐξέφρασε καὶ ὁ D. R. JONES ἀποδεχόμενος ἐν ἑβραϊκὸν πρωτότυπον (πρβλ. *The Background and Charakter of the Lucan Psalms*, ἐν JThSt, τ. XIX, 1968, σσ. 19-50).

1. Λεπτομερῆ συζήτησιν περὶ τοῦ λειτουργικοῦ χαρακτῆρος τοῦ προλόγου τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἰδὲ ἐν R. SCHNACKENBURG, *Logos-Hymnus und Johanneischer Prolog*, ἐν BZNE, τ. I, 1957, σσ. 69-109· C. H. DODD, *The Prologue to the Fourth Gospel and Christian Worship*, ἐν F. L. CROSS, *Studies in the Fourth Gospel*, London, 1957, σσ. 9-22· H. RIDDERBOS, *The Structure and Scope of the Prologue to the Gospel of John*, ἐν NV, τ. VIII, 1966, σσ. 180-201· C. DEMKE, *Der sogenannte Logos-Hymnus im Johanneischer Prolog*, ἐν ZntW, τ. LVIII, 1967, σσ. 45-68· J. JEREMIAS, *Der Prolog des Johannesevangeliums*, Stuttgart, 1967· A. FEUILLET, *Le prologue du quatrième Évangile*, Bruges-Paris, 1968· J. O. NEILL, *The Prologue to St. John's Gospel*, ἐν JThSt, τ. XX, 1969, σσ. 41-52· P. BORGÉN, *Observations on the Targumic Character of the Prologue of John*, ἐν NTSt, τ. XVI, 1970, σσ. 288-295· G. RICHTER, *Ist uen ein strukturbildendes Element in Logos-Hymnus, John 1,1-18?* ἐν *Bibl.*, τ. LI, 1970, σσ. 538-544· C. K. BARRETT, *The Prologue of St. John's*, London, 1971· J. IRIGOIN, *La composition rythmique du prologue de Jean*, ἐν RB, τ. LXXVIII, 1971, σσ. 501-514.

2. Κοινὴ εἶναι ἡ δοξασία τῶν ἐξηγητῶν, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ὕμνος δὲν ἀνάγεται εἰς τὸν Παῦλον ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων, ἥτις τὸν συνέδεσε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μετὰ τῆς τελέσεως τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Μεταγενεστέρως ὁ ὕμνος οὗτος ἐκ τοῦ ἀραμαϊκοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν μετάφρασιν δὲ ταύτην ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφων τὴν πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ ἐπιστολήν. Περὶ τοῦ πολυπλόκου προβλήματος τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου μετὰ πολλῶν ἐτέρων ἐργασιῶν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα νὰ παραπέμψωμεν τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν εἰς τὰς πλέον ἀντιπροσωπευτικὰς ἐξ αὐτῶν: E. LOHMEYER, *Kyrios Jesus: Eine Untersuchung zu Phil. 2,5-11*, ἐν *Sitzungsberichte der Heidelberger*, Heidelberg, 1928, σσ. 7 καὶ 65· J. SCHMITT, *Jésus ressuscité dans la prédication apostolique*, Paris, 1949, σσ. 95 καὶ 99· O. CULLMANN, *Christologie du Nouveau Testament*, Neuchâtel, 1958, σσ. 69 καὶ 155-156· J. HERING, *Le Royaume de Dieu et sa venue*, Neuchâtel, 1959, σ. 160· J. JEREMIAS, *Zur Gedankenführung in den Paulinischen Briefen*, ἐν *Studia Paulina in honorem Johannis de Zwaan*, Harlem, σσ. 1963, 146-154· I. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Χριστολογικὸς ὕμνος ἐν Φιλιππ. 2,6-11, Ἀθῆναι, 1963, σσ. 6 ἐξ.: O. MICHEL, *Zur Exegese von Phil. 2,5-11*, ἐν *Theologie als Glaubenswagnis. Festschrift K. Heim*, Hambourg, 1954, σσ. 79-95· G. STRECKER, *Zum Christushymnus in Phil. 2,6-11*, ἐν TLZ, τ. LXXXIX, 1964, σσ. 521-522: *Redaktion und Tradition im Christushymnus Phil. 2,6-11*, ἐν ZntW, τ. LV, 1964, σσ. 63-78· A. FEUILLET, *L'hymne christologique de l'épître aux Philippiens (II, 6-11)*, ἐν RB, τ. LXXII, 1965, σσ. 352-380, 481-507· B. RIGAUX, *Saint Paul et ses Lettres. État de la question (Studia neotestamentica. Subsidiā, 2)*, Bruges-Paris, 1967, σσ. 1967, 187 ἐξ.: K. P. MARTIN *Carmen Christi. Philippians II, 5-11 in Recent Interpretation and in Set-*

λῆς (2,6-11), Ρωμ., 1,3β-4α¹, Α' Κορ., 16,22², Κολ., 1,15-20, 'Εφεσ., 1,20-22³, 2,14-16⁴, 2,19-22, Α' Θεσσ., 1,10⁵, Α' Τιμ. 3,16⁶, Α' Πέτρ.,

ting of Early Christian Worship (SNTS, Monograph Series, 4), Cambridge, 1967. E. KAESMANN, *Analyse critique de Phil.* 2,5-11, ἐν *Essais exégétiques*, Neuchâtel, 1972, σσ. 63-110. *A Critical Analysis of Philippians* 2, 5-11, *God and Christ: Existence and Providence*, New York, 1968, σσ. 45-88. J. GNILKA, *Der Philipperbrief* (HTKNT, 10,3), Freiburg, 1968, σσ. 131-147. X. LEON-DUFOUR, *Résurrection de Jésus et message pascal*, Paris, 1971, σσ. 67 ἔξ.: C. F. D. MOULE, *Further Reflections on Philippians* 2:5-11, ἐν *Apostolic History and the Gospel*, Philadelphia, 1970, σσ. 264-276. J. CARMIGNAC, *L'importance de la place d'une négation: Οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο (Philippiens II. 6)*, ἐν NTSt, τ. XVIII, 1971/72, σσ. 131-166.

Ἵπὲρ τῆς παυλείου καταγωγῆς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὕμνου ἐτάχθη ὁ γνωστός ρωμαιοκαθολικός ἐξηγητής L. CERFÉAUX, *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, Paris, 1952, σ. 284: τοῦ αὐτοῦ L' *hymne au Christ-Serviteur de Dieu*, ἐν *Miscellanea historica A. de Meyer*, Gembloux, 1946, 1, σσ. 117-130.

Ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν ἀνά χειρὰς μελέτην ἡμῶν τυγχάνει ἡ πιθανὴ χρῆσις τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου εἰς τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος (πρβλ. E. KÄSEMANN, *A primitive Christian Baptismal Liturgy*, ἐν *Essays on New Testament Themes*, Naperville, 1964, σσ. 159 ἔξ).

1. Ἡ χριστολογικὴ ἔκφρασις τῶν στίχων 3β-4α, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν ἀρχαιότερων θεολογικῶν ἀποσπασμάτων τῆς Κ.Δ., προέρχεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῶν κοινοτήτων τῆς Παλαιστίνης. Ἡ ἔκφρασις δὲ «ἐν δυνάμει κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης» εἶναι ἐμπνευσμένη ἐκ τοῦ 'Ησ., 11,1-5. Περὶ τῶν στίχων τούτων ἰδὲ πλείονα ἐν H. SCHLIER, *Zu Rom 1,3f.*, ἐν *Neues Testament und Geschichte*, Tübingen, 1972, σσ. 207-218.

2. Πρβλ. 'Αποκ., 22,20 *Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων*, X,6. E. LOHMEYER (*Die Offenbarung des Johannes*, Tübingen, 1953, αὐτόθι) καὶ G. BORNKAMM (*Das Anathema in der urchristlichen Abendmahlsliturgie*, ἐν *Das Ende des Gesetzes, Paulusstudien*, München, 1963, σσ. 123-132) ἀκολουθοῦντες τὰς ἐνδείξεις τοῦ H. LIETZMANN (*Messe und Herrenmahl*, Berlin, 1953, σσ. 230 ἔξ.) ἤχθησαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἀποσπάσματα Α' Κορ., 16,20 ἔξ.· 'Αποκ. 22,20 καὶ *Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων*, X,6 ἀναφέρονται εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν λειτουργικὸν τύπον τῆς λειτουργίας τῆς Θ. Εὐχαριστίας:

3. Διὰ τὴν προπαυλικὴν καταγωγὴν τοῦ ὕμνου τούτου, ὡς καὶ διὰ τὸν λειτουργικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν εἰς τὰς κυριωτέρας μελέτας: W. OCHSEL, *Die Annahme einer Bearbeitung des Kolosserbriefs in Epheserbrief in einer Analyse des Epheserbriefes untersucht*, Marbourg, 1934, σσ. 37-42. M. DIBELIUS, *An die Kolosser, Epheser, an Philemon* (Handb. NT, 12), 3 Aufl. bearbeitet von H. GREEVEN, Tübingen, 1953. R. DEICHGRÄBER, *Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen (Studien zur Umwelt des N.T. 5)*, Göttingen, 1967, σσ. 162 ἔξ.

4. Περὶ τῶν στίχων τούτων ἰδὲ πλείονα ἐν H. MERKLEIN, *Zur Tradition und Komposition von Eph. 2,14-18* ἐν *BZ*, τ. XVII, 1973, σσ. 79-102.

5. Περὶ τῆς ὁμολογίας ταύτης ὡς προπαυλικῆς μεταξύ πολλῶν ἐτέρων ἐργασιῶν ἰδὲ M. DIBELIUS, *An die Thessalonischer I-II*, Tübingen, 1937, σσ. 6 ἔξ.· B. RIGAUX, *Vocabulaire chrétien antérieur à la première aux Thessaloniens*, ἐν *Sacra Pagina*, Gembloux-Paris, 1959, τ. II, σσ. 280-289. U. WILCKENS, *Die Missionsreden der*

1,18-21· 2,21· 3,18-22¹, 'Εβρ., 1, 3-4²· 5,7-10· Α' 'Ιωάν., 1,1-11, τὰ κεφάλαια 4 καὶ 5, ὡς καὶ 15,3-4 τῆς 'Αποκαλύψεως τοῦ 'Ιωάννου³. Πρὸς

Apostolgeschichte, Neukirchen, ²1963, σσ. 81-83· P. E. LANGEVIN, *Jésus Seigneur et l' Eschatologie' Exégèse des textes prépaulinien* (*Studia*, 21), Bruges-Paris, 1967, σσ. 43, 106· P. STUHLMACHER, *Das Paulinische Evangelium, I. Vorgeschichte* (FRLANT, 95), Göttingen, 1968, σ. 259· G. BORNKAMM, *Glaube und Vernunft bei Paulus*, ἐν *Studien zur Antike und Urchristentum* (*Gesammelte Aufsätze*, II), München, 1970, σσ. 119-137.

6. Ὁ ὕμνος οὗτος ἐγράφη εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ μεγάλη μάζα τῶν Ἐθνικῶν εἶχε μεταστραφῆ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ συντάκτης αὐτοῦ χρησιμοποιεῖ ἐν ἰδιαίτερον λεξιλόγιον, τοῦ ὁποῖου ἄμεσα παράλληλα δὲν ἀπαντῶνται εἰ μὴ μόνον παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ ἔργοις. Πλεονα περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου δύναται ὁ ἀναγνώστης ἡμῶν νὰ ἀνεύρη ἐν C. SPICQ, *Les Épitres Pastorales*, Paris, ⁴1969, σσ. 468-475· R. H. GUNDRY, *The Form, Meaning and Background of the Hymn Quoted in Timothy 3:16*, ἐν *Apostolic History and the Gospel*, Philadelphia, 1970, σσ. 203-222. J. T. SANDERS τοποθετεῖ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῆς (3,16) μεταξύ ὕμνου καὶ ὁμολογίας [πρβλ. T. J. SANDERS, *The New Testament Christological Hymns* (*SNTS Monograph Series*, 15), Cambridge, 1971, σ. 16]. Πρὸς τούτοις περὶ τοῦ ὕμνου τούτου ἰδὲ V. H. NEUFELD, *μνημον. ἔργον*, σσ. 129-130· R. DEICHGRÄBER, *μνημον. ἔργον*, σσ. 133-137.

1. Ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς ὕμνους καὶ τὰς ὁμολογίας τῆς Α' Πέτρου μεταξύ ἄλλων ἰδὲ K. H. SCHELKLE, *Die Petrusbriefe. Der Judasbriefe* (*Herders Komm.* N.T. 13/2), Freiburg, 1961, σσ. 48 ἐξ.· R. DEICHGRÄBER, *μνημον. ἔργον*, σσ. 170-173· J. T. SANDERS, *μνημον. ἔργον*, σσ. 95 ἐξ.

2. Περὶ τοῦ λειτουργικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὕμνου τούτου σὺν τοῖς ἄλλοις ἰδὲ C. SPICQ, *L'Épître aux Hébreux* (*Études Bibliques*), Paris, τ. II, 1952, σσ. 6-13· A. VANHOYE, *La structure littéraire de l'Épître aux Hébreux* (*Studia Neotestamentica*. *Studia* 1), Bruges-Paris, 1963, σσ. 66 ἐξ.· J. T. SANDERS, *μνημον. ἔργον*, σσ. 12-24· R. DEICHGRÄBER, *μνημον. ἔργον*, σσ. 137 ἐξ.

3. P. Prigent ὑποθέτει, ὅτι «les lettres aux Eglises sont des parénèses inspirées des liturgies pascales eucharistiques» καὶ «des chapitres 4-5 sont une paraphrase d' un véritable rituel pascal» [P. PRIGENT, *Apocalypse et Liturgie* (*Cahiers Théologiques*, 52), Neuchâtel, 1964, σσ. 46 ἐξ., ἰδιαίτερώς δὲ σ. 78].

Τὴν ὑπαρξίν πολλῶν λειτουργικῶν στοιχείων ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τὴν ἐπισημαῖνον πολλοὶ ἐξηγῆται ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἤδη αἰῶνος. Μεταξὺ αὐτῶν ἐν εἴδει παραδειγματικῶς ἀναφερόμεν ἐνταῦθα τὰ ὄνόματα τῶν J. C. W. AUGUSTI, *Beiträge zur christlichen Kunstgeschichte und Liturgik*, I, 1841, σσ. 82 ἐξ.· K. H. WEIZSAECKER, *Jahrbücher für deutsche Theologie*, 1876, σσ. 480 ἐξ.· E. Von DER GOLTZ, *Das Gebet in der ältesten Christenheit, Eine geschichtliche Untersuchung*, Leipzig, 1901, σσ. 136 ἐξ.· E. PETERSON, *Εἰς Θεός, Forschungen z. Religion und Literatur des A. und N.T.*, N. F. 24, 1949, σσ. 175-180· *Le livre des anges*, Paris, 1954· L. MOWRY, *Revelation 4-5 and early christian liturgical usage*, ἐν JBL, τ. LXXI, 1952, σσ. 75-84· G. DELLING, *Zum gottesdienstlichen Stil der Johannes-Apokalypse*, ἐν NvT, τ. III, 1959, σσ. 107-137· L. THOMPSON, *Cult and Eschatology in the Apocalypse of John*, ἐν *Journal of Religion*, τ. XLIX, 1969, σσ. 330-350· *Hymns in Early Christian Worship*, ἐν ATR, τ. I.V, 1973, σσ. 469 ἐξ.· K. P. JOERNS, *Das hymnische Evangelium. Untersuchun-*

τοῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσιν ὕμνοις τῆς ἀρχεγόνου λατρείας¹ δέον ἐναυθῆνα προσθέσωμεν, ὅτι εἰς τὴν λατρείαν τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀνάγουσιν ὡσαύτως τὴν προέλευσιν αὐτῶν καὶ ὀρισμένα ἀποσπάσματα τῶν Ἐπιστολῶν Ἰγνατίου Ἀντιοχείας², τῆς Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῆς τοῦ Κλήμεντος Ρώμης³, τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων⁴, τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν⁵ καὶ πολλῶν ἐτέρων πατερικῶν συγγραμμάτων τῶν πρώτων κυρίως αἰώνων⁶. Ὁ κεντρικὸς ἄξων, πέραν τοῦ ὁποίου στρέφεται τὸ περιεχόμενον τῶν ὡς ἄνω ὕμνων τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, εἰς οὗς δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ματθαῖον

gen zum Aufbau, Function und Herkunft der hymnischen Stücke in der Johannesenbarung (Studien zum Neuen Testament, 5), Gütersloh, 1972. P. PRIGENT, Une trace de liturgie Judéochrétienne dans le chapitre XXI de l'Apocalypse de Jean, ἐν RScR, τ. LX, 1972, σσ. 165-172. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἰδὲ P. BRATSIOTIS, L'Apocalypse de saint Jean dans le culte de l'Eglise Grecque Orthodoxe, ἐν RHPH, τ. XLII, 1962, σσ. 116-121. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, Δράμα καὶ ποίησις στὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΔΒΜ, τεύχος 5ον, Ἰούνιος 1973), Ἀθήνα, 1973.

1. Πλεονάσις πληροφορίας περὶ τῶν ὕμνων τῆς ἀρχεγόνου Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐν αὐτῇ θέσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω παρατιθεμένους ἔργους ἰδὲ ὡσαύτως J. KROLL, *Die christliche Hymnodik bis zu Klemens von Alexandria. Verzeichnis der Vorlesungen an der Akademie zu Braunsberg im Sommer 1921*, Königsberg, 1921 (ἐπανέκδοσις Darmstadt, 1968): R. SCHNACKENBURG, *Logos-Hymnus und johanneischer Prolog*, BZ, τ. I, 1957, σσ. 69-109. G. BORNKAMM, *Das Bekenntnis im Hebräerbrief, Studien zu Antike und Urchristentum, Gesammelte Aufsätze*, τ. II *Beiträge zur Evangelischen Theologie*, 28, München, 1959. E. KÄSEMANN, *Eine urchristliche Taufliturgie. Exegetische Versuche und Besinnungen, Gesammelte Aufsätze*, I, Göttingen, 1960. G. SHILLE, *Frühchristliche Hymnen*, Berlin, 1962. R. P. C. HANSON, *Liberty of the Bishop to improvise Prayer in the Eucharist*, ἐν VC, τ. XV, 1961, σσ. 173-176. J. M. ROBINSON, *Die Hodajot-Formel in Gebet und Hymnus des Frühchristentums. Apophoreta, Festschrift für E. Haenchen*, BZNW, XXX, Berlin, 1964.

2. Πρβλ. Ἐπιστολὴ πρὸς Τραλλιανούς, IX. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσούς, XVIII, 2. Ἐπιστολὴ πρὸς Σμύρναλους, I, 1-2.

3. Μεταξὺ πολλῶν ἐτέρων ἀποσπασμάτων ἰδὲ ἐπὶ παραδείγματι XXXIV, 1-7.

4. Ἰδὲ IX, 4. X, 2. 3. 4. 6.

5. Πρβλ. VII, 1 ἐξ. (ἰδιαιτέρως)· VII, 12.34· VIII, 12.

6. Σημειωτέον ἐναυθῆνα ὅτι πρὸς τοὺς ἐπισήμους ὕμνους τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουσιν ὡσαύτως καὶ ἕτεροι ὕμνοι, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις ἀνάγεται εἴτε εἰς ἀποκρύφους πηγὰς (πρβλ. HENNEKE-SCHNEEMELCHER, *New Testament Apocrypha*, Philadelphia, 1965, τ. II, σσ. 227-232 καὶ σσ. 498-504), εἴτε εἰς τὰς διαφόρους παραφύδας τοῦ Γνωστικισμοῦ. Ὁ Ἰππόλυτος Ρώμης, ἐπὶ παραδείγματι, διέσωσεν ὀρισμένους τοιούτους ὕμνους προερχομένους ἐκ τῶν Γνωστικῶν Ναασινῶν. R. G r ä n t, ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Gnosticism*, New York, 1961, σσ. 105-115, συνέλεξε τοὺς περὶ οὗ ὁ λόγος ὕμνους. Τὴν σπουδαιότεραν συλλογὴν ὕμνων τῶν διαφόρων παραφύδων τοῦ Γνωστικισμοῦ τὴν διέσωσε μέχρις ἡμῶν ὁ συγγραφεὺς τῶν Ὠδῶν τοῦ Σολομῶντος, ἔργον τοῦ δευτέρου αἰῶνος (πρβλ. R. HARRIS and A. MINGANA, *The Odes and Psalms of Solomon*, 2 vols, Manchester, 1916, 1920).

Εὐαγγελίου, δὲν εἶναι ἡ Ἁγία Τριάς, ἀλλ' ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις ἐργάζεται, ποιεῖ θαύματα διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὅποιον οἰκεῖ ἐν Αὐτῷ, μεταβιβάζει τὴν ἐξουσίαν Αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἀποστόλους Του, σταυροῦται, ἐγείρεται ἐκ τοῦ μνημείου τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ τελικῶς ἀνέρχεται εἰς τοὺς οὐρανούς διὰ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν ἐν δόξῃ.

3. Αἱ πρῶται πατερικαὶ μαρτυρίαι περὶ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ Ματθ., 28,19.

Ἡ γνωστὴ εἰς ἡμᾶς τριαδολογικὴ, λειτουργικὴ μορφή τοῦ παραδεδεγμένου κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19, ἥτις προϋποθέτει ἀνάλογόν τινα πρὸς αὐτὴν ὁμολογίαν τοῦ πρὸς τὸ βάπτισμα προσερχομένου κατηχουμένου¹, ἀποτελεῖ, ὡς φαίνεται, τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν χριστολογικῶν ὁμολογιῶν, διότι, ἐὰν πράγματι ἀπετέλει αὕτη μέρος τοῦ ἀποστολικοῦ

1. Ἡ ὁμολογία αὕτη διευτυποῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὑπὸ μορφήν ἐρωταποκρίσεων, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς προηγηθείσης τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίας τοῦ Εὐνοῦχου τῆς Κανδάκης (πρβλ. Πράξ., 8,36-37). Περὶ τῶν βαπτιστικῶν ὁμολογιῶν ἐν εἶδει ἐρωταποκρίσεων, ἐξ ἐπόψεως πατερικῆς, μεταξὺ ἄλλων ἰδὲ ἸΠΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ, Ἐποστολικὴ Παράδοσις, 21 (ἔκδοσις Dom B. BOTTE, Hippolyte de Rome, La Tradition Apostolique, ἐν Sch, τ. 11, Paris, 1946, σσ. 49-51)· Testam. Domini (Trad. RAHMANI, σ. 133)· ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Ὀμιλία εἰς τοὺς Ἀριθμούς, V, 1 (GCS, τ. VII, σ. 26, 18-22)· ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, Ἐπιστολαί, V· ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, VII, 9,2· Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, III, 16,4-18,1 (ἔκδοσις, X. FUNK, τ. I, σσ. 211 ἐξ.)· ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Κατηχήσεις, XIX, 2-9 (ἔκδοσις A. PIÉDAGNEL, ἐν Sch, τ. 126, σσ. 84-100)· XX, 2-4 (σσ. 104-112)· ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ Ἁγίου Πνεύματος, XI, 27 (σ. 154)· XII, 28 (σ. 156)· XV, 35 (σ. 170)· XXVII, 67 (σ. 238)· Ἐπιστολαί, CXXV, 3 (PG, 32, 549AD)· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φάτων (ἔκδοσις E. GEBHARDT, GNO, τ. IX, σσ. 228,20 ἐξ.)· ΨΕΥΔΟΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας, II, 2,7· ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, Ἐπιστολαί, LXIX, 8 (ἔκδοσις G. HARTEL, CSEL, III, II, σ. 756)· ΨΕΥΔΟΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, De rebaptismate, 10 (σ. 81)· ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, De Baptismo (πλείονα ἀποσπάσματα)· De Carnis Resurrectione, 48· Adv. Praxeam, 26· De Corona, 3· De pudicitia, 9· ΔΑΜΑΣΟΥ, Epistolae, V, 24 (PL, 13, 364)· ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ, De sacramentis, II, 20· Expositionis in Evangelium secundum Lucam, I, VIII, 67 (PL, 15, 1876)· De Spiritu Sancto, I, XIII, 132 ἐξ. (PL, 16,765)· De Mysteriis, V, 28.

Αἱ ἐν λόγῳ ἐρωταποκρίσεις δὲν ἀπετέλουν ἀπλοῦν τι διακοσμητικὸν στοιχεῖον τῆς ἀκολουθίας τοῦ βαπτίσματος. Τούναντιον αὐταὶ ἀπετέλουν οὐσιώδεις αὐτοῦ στοιχεῖον συνιστώσαι τὴν ἀπαγγελίαν τῆς πίστεως ἢ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως» (redditio symboli), ἥτις ἦτο καὶ ἡ κορωνὴ τῆς κατηχήσεως. Ὡς «σωτήριος δὲ ὁμολογία», κατὰ τὴν ἔκφρασιν Κυρίλλου Ἱεροσολύμων (πρβλ. μνημον. ἔργον, XX, 4, σ. 110), τὸ βαπτιστικὸν σύμβολον ἔδει νὰ ἀπομνημονεῖται ὑπὸ τῶν κατηχουμένων, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ ἀπηγγέλλετο πρὸ τοῦ βαπτίσματος, ὅτε, συμφώνως πρὸς μεταγενεστέρως μαρτυρίας, ὁ πιστὸς ἐχρίετο εἰς «ἀφεσίν τε ἁμαρτιῶν καὶ προπαρασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος» [πρβλ. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, VII, 42,2, σ. 448,10 ἐξ. ἰδὲ ὡσαύτως I. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὀμιλία εἰς τὴν Α'

κηρύγματος, ἢ τῆς λατρείας, ἢ τῆς διδασχῆς καὶ τῆς κατηχήσεως τῆς πρωτο-χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τότε ἀσφαλῶς θὰ διεσφάζοντο, ἐὰν μὴ ὀλόκληρος, τοῦλάχιστον ἴχνη τινὰ τῆς ὑπάρξεώς της. Τοιαῦτα βμως ἴχνη οὐδαμοῦ ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Κ.Δ. ἀπαντῶνται. Τούναντίον, εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς ἀνευρίσκομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν χριστολογικὰς ὁμολογίας, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μαρτυρίας περὶ τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος οὐχὶ ἐν ὀνόματι τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἀλλ' «ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ», ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω.

Αἱ πρῶται μαρτυρίαι περὶ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ κειμένου τοῦ Μαθ., 28,19 καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς τριαδολογικῆς κατὰ τὸ βάπτισμα ὁμολογίας¹ ἀνάγονται τὸ ἀργότερον εἰς τὰς πρῶτας δεκαετίας τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δευτέρου αἰῶνος, ὅτε ἐμφανίζεται καὶ ὁ ὄρος «Τριάς» ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γραμματολογίᾳ². Πρῶτος δὲ ρητὸς μάρτυς αὐτῆς εἶναι ὁ Μάρτυς

πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολήν, ΧΛ, 1: Μετὰ γὰρ τὴν ἀπαγγελίαν τῶν μυστικῶν ρημάτων ἐκείνων καὶ φοβερῶν, καὶ τοὺς φρικτοὺς κανόνας τῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατενεχθέντων δογμάτων, καὶ τοῦτο πρὸς τῷ τέλει προστίθεμεν, ὅταν μέλλωμεν βαπτίζειν, κελεύοντες λέγειν, ὅτι Πιστεύω εἰς νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει ταύτῃ βαπτίζομεθα. Μετὰ γὰρ τὸ ὁμολογεῖσθαι τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων, τότε καθιέμεθα εἰς τὴν πηγὴν τῶν ἱερῶν ναμάτων ἐκείνων (PG, 61, 348)].

Ἔτι δὲ αἱ ἐρωταποκρίσεις αὗται δὲν ἀπετέλουν διακοσμητικόν τι στοιχεῖον ἐν τῇ τελετῇ τοῦ βαπτίσματος καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, ὅστις γράφων πρὸς τὸν πάπαν Εὐστόν τὸν πληροφορεῖ περὶ τῆς μὴ ἐγκυρότητος βαπτίσματος τινος. Ὁ λόγος δὲ τῆς μὴ ἐγκυρότητος τοῦ βαπτίσματος τούτου εἶναι ὅτι τοῦτο ἐτελέσθη οὐχὶ συναφδὰ ταῖς γνωσταῖς ἐπερωτήσεσι καὶ ἀπαντήσεσιν, ἀλλὰ διὰ τῆς χρήσεως διαφορετικῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων (πρβλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, Ἐπιστολαί, V, ἐν ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, VII, 9,2 ἐξ., σσ. 646, 16 ἐξ.).

Πρὸς τούτοις πρὸς ἔτι περαιτέρω ἐπίρρωσιν τῆς μεγάλης ἀξίας καὶ σπουδαιότητος, τὴν ὅποιαν ἐκέκτηντο αἱ ἐρωταποκρίσεις διὰ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ βαπτίσματος, προσθέτομεν ἐνταῦθα καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ρουφίνου περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου τελουμένου βαπτίσματος. Τὸ κριτήριον διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐγκυρότητος τοῦ βαπτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐτέλει ὁ νεαρὸς Ἀθανάσιος, ὑπῆρξεν ἡ μορφή τῶν ἐρωτήσεων, εἰς ἃς ὑπέβαλεν οὗτος τοὺς ὑπ' αὐτοῦ βαπτιζομένους (πρβλ. ΡΟΥΦΙΝΟΥ, *Historia Ecclesiastica*, I, 14· PL, 21, 487). Τὸ κριτήριον δὲ τοῦτο ἐγένετο ἀργότερον ἀποδεκτὸν καὶ ὑπὸ τῆς Συνόδου τῆς Καρθαγένης (πρβλ. Κανόνες, I· ἔκδοσις J. D. MANSI, III, 153). Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἰδὲ ὡσαύτως ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατηχήσεις Μυσταγωγ.*, II, 4 (XX, 4).

1. Περὶ τῶν νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ λειτουργικὴ αὕτη τριαδολογικὴ ὁμολογία πίστεως συνίσταται, κυρίως εἰπεῖν, εἰς τὴν παράθεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Κυρίου (Μαθ., 28, 19 ἐξ.), τὴν ὅποιαν οἱ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνος καὶ ἐφ' ἐξῆς παραθέτουσιν ὡσαύκις ποιοῦνται λόγον εἶτε περὶ τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ διὰ τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος προοριζομένου ὕδατος, εἶτε περὶ τριττῆς καταδύσεως καὶ ἀναδύσεως τοῦ βαπτιζομένου (ἰδὲ κατωτέρω, σ. 500, ὑπ. 1).

2. Τὴν πρώτην πατερικὴν μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὄρου «τριάς» παρέχει ἡμῖν ὁ ἀπολογητὴς Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας (πρβλ. *Πρὸς Αὐτόλυκον*, II, 15).

καὶ Φιλόσοφος Ἰουστίνος, ἡ μαρτυρία τοῦ ὁποίου κέκτηται ἀνυπολόγιστον δι' ἡμᾶς σημασίαν, δοθέντος ὅτι δι' αὐτῆς διέσωσε τὴν περὶ τοῦ βαπτίσματος πράξιν τῆς ἐποχῆς του, πράξιν ἀναγομένην εἰς τὰς πρώτας λειτουργικὰς ἢ λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων καὶ δυναμένην νὰ δικαιολογηθῇ καὶ ἅμα νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον, ἐὰν ἀποδεχθῶμεν ὡς ἱστορικὴν τὴν περὶ βαπτίσματος ἐντολὴν τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Κυρίου¹. Ὁ Ἀπολογητὴς οὗτος τοῦ δευτέρου αἰῶνος παραθέτει, ἐν τῇ γνωστῇ εἰς ἡμᾶς Ἀπολογία αὐτοῦ, τὴν τριαδολογικὴν μορφήν τοῦ παραδεδομένου κειμένου ἐν παραφράσει. Ἡ παράφρασις δὲ αὕτη ἦτο ἀναγκαία διὰ τὸν συγγραφέα ἡμῶν, διότι δι' αὐτῆς προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ ἀντιληπτὴν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ τὴν βαπτιστικὴν πράξιν τῆς ἐποχῆς του, ἥτις διενεργεῖται ὡς ἀκολουθως: «ἐπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν ἔνθα ὕδωρ ἐστὶ καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννώμεθα· ἐπ' ὀνόματος γὰρ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται»².

Τὴν παράθεσιν ταύτην τοῦ Ἰουστίνου ἐξετάζων ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Λουβαίν E. Massaux παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Ἀπολογητὴς «ne dépend pas nécessairement de Mt., XXVIII, 19; il peut en effet se référer simplement à la pratique habituelle en cours dans l'Église à son époque»³. Ἐπικροτοῦντες τὴν γνώμην ταύτην τοῦ καθηγητοῦ τῆς Λουβαίν προσθέτομεν, ἀπὸ τῆς ἡμετέρας πλευρᾶς, ὅτι ὁ Ἰουστίνος παραθέτει ἐνταῦθα τὴν λειτουργικὴν πράξιν ἀφ' ἑνὸς τῆς Ἐκκλησίας του καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐποχῆς του. Ἡ λειτουργικὴ δὲ αὕτη πράξις ἐβασίζετο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ Ματθ., 28, 19 ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἦτο αὕτη ἕτερον τι εἰ μὴ μία καθαρὰ ὁμολογία πίστεως. Τοῦτο δὲ σαφῶς προκύπτει ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰουστίνου, ὅστις, συνεχίζων τὴν περιγραφὴν τῆς λατρευτικῆς ἢ λειτουργικῆς πράξεως τῆς ἐποχῆς του⁴, δὲν παραλείπει νὰ κατα-

1. E. Stauffer παρατηρεῖ, ὅτι ἡ τέλεισις τοῦ βαπτίσματος «ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ» ὑπὸ τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἐν ἀίνιγμα, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει νὰ διευκρινίζητε διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἱστορικότητος τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀναστάντος Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (πρβλ. E. STAUFFER, *Die Theologie des Neuen Testaments*, Stuttgart, 1947, σ. 139). Ὁμοίαν γνώμην διετύπωσε καὶ ὁ J. Sshneider ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Die Taufe im Neuen Testament*, Stuttgart, 1952, σ. 31.

2. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Α' Ἀπολογία, LXI, 3 (ἐκδόσις J. GOODSPEED, *Die ältesten Apologeten. Texte mit kurzen Einleitungen*, Göttingen, 1914, σ. 70).

3. Πρβλ. μνημον. ἔργον, σ. 503.

4. Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν περιορίζουσι τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰουστίνου μὴ θεωροῦντες τοῦτον ὡς πρῶτον μάρτυρα τοῦ θεσμοῦ τῶν κατηχομένων (πρβλ. B. CAPELLE, *L' Introduction du catéchuménat à Rome*, ἐν *RTIAM*, τ. V, 1933, σσ. 129-154· J. LEBRETON, *Le développement des institutions ecclésiastiques à la fin du*

γράφῃ καὶ τὴν ὁμολογίαν ἣ ἐπέκλησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ ὑπὸ τῶν βαπτιζομένων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν πρὸς τὸ βάπτισμα αὐτοὺς ὀδηγούντων κληρικῶν (;): «...ἐπονομάζεται τῷ ἐλομένῳ ἀναγεννηθῆναι, καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, τὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων καὶ Δεσπότη τοῦ Θεοῦ ὄνομα· αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέγοντες τοῦτον λουσόμενον ἄγοντες ἐπὶ τὸ λουτρὸν»¹.

Πεντήκοντα ἔτη πρὸ τοῦ Ἰουστίνου — τοῦτο βεβαίως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς χρονολογήσεως τοῦ ἔργου — ἔρχεται ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19. Ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας καὶ ἐμμονῆς περιγράφει τὴν λατρείαν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ἐν τῇ περιγραφῇ δὲ ταύτῃ τῆς λατρείας ἀφιεροῖ καὶ ἐν ἀπόσπασμα ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν τελεῖται τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος. Τὸ περὶ οὗ δὲ ὁ λόγος ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Περὶ δὲ τοῦ βαπτίσματος, οὕτω βαπτίσατε· [ταῦτα πάντα προειπόντες], «βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος» ἐν ὕδατι ζῶντι. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς ὕδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον· εἰ δ' οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. Ἐὰν δὲ ἀμφοτέρα μὴ ἔχῃς, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρίς ὕδωρ «εἰς ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος»². Ἡ ὡς ἄνω παράθεσις τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων, ἣτις ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀκολουθίας τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος³, σαφῶς μαρτυρεῖ περὶ τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος», ἡ τριαδολογικὴ δὲ αὕτη μορφή τοῦ βαπτίσματος ἀνυπερθέτως δηλοῖ, ὅτι τριαδολογικὴ τις ὁμολογία πίστεως προηγεῖτο τοῦ εἴδους τούτου τοῦ βαπτίσματος⁴, ὡς ἀκριβῶς τῆς τελέσεως τοῦ βα-

second siècle et au début du troisième, en RScR, τ. XXIV, 1934, σ. 132· G. BARDY, L'enseignement religieux, en RA, τ. LXVI, 1938, σ. 654).

1. Ἐνθα ἀνωτέρω, LXI, 10.

2. Πρβλ. *Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων*, VII, 1-3. F. G. Conybeare εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις ἐξαρτήσεως τοῦ συγγραφέως τῆς Διδαχῆς ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Ματθαίου (ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 283).

3. Τῆς γνώμης ταύτης εἶναι οἱ H. HEMMER, *Doctrine des Apôtres. Épître de Barnabé (Textes et Documents. Les Pères Apostoliques, I)*, Paris, 1907, σσ. XXXIX-XL· E. MASSAUX, *Influence de l'évangile de saint Matthieu sur la littérature chrétienne avant Saint Irénée*, Louvain, 1950, σ. 605.

4. Τοῦτο καθίσταται ἔτι σαφέστερον ἐὰν ληθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ τριαδολογικὴ μορφή τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος» δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν προηγηθεισῶν ἐρωταποκρίσεων. Τοῦναντίον, ἐπειδὴ τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο ὑπὸ τριαδολογικῆν μορφήν, ἡ Ἐκκλησία προέβη εἰς τὴν διατύπωσιν τριαδολογικοῦ περιεχομένου ἐρωταποκρίσεων, αἵτινες προηγούντο τοῦ βαπτίσματος. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἰδὲ J. BRINKTRINE, *Die trinitarischen Bekenntnisformeln und Taufsymbbole*, ἐν *TQsch.*, τ. CII, 1921, σ. 171.

πίσματος «εις τὸ ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ» προηγεῖτο ὁμολογία τις «εις τὸ ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ»¹. Περὶ τοῦ γεγονότος τούτου οὐδεὶς σήμερον ἐγείρει ἐνστάσιν τινα, διότι αἱ περὶ τῶν ὁμολογιῶν πίστεως γενόμεναι διαφοροὶ ἔρουναι ἀπέδειξαν, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἀπητεῖτο παρὰ τοῦ ὑποψηφίου ρητῶς νὰ ὁμολογήσῃ τὰ κύρια σημεῖα τῆς πίστεως αὐτοῦ εἰς Ἰησοῦν Χριστόν. Ἡ ὁμολογία δὲ αὕτη τῆς πίστεως, ἣτις καὶ ἀπετέλει ἀναπόσπαστον μέρος τῆς λατρείας ἢ λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐλάμβανε χώραν πρὸ τῆς καθόδου τοῦ υποψηφίου εἰς τὸ βαπτιστήριον καὶ ἀπηγγέλλετο, παρουσία τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ στήθους, καθ' ὅτι οὗτος ἐμάνθανε ταύτην προηγουμένως κατὰ τὴν κατήχησίν του.

Πρὶν ἢ κατακλείσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο, δέον νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ὑπὲρ τῆς χρήσεως τριαδολογικῆς ὁμολογίας πίστεως ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, ὑπὲρ τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου καὶ ἀρχῆς τοῦ τρίτου αἰῶνος μαρτυροῦσιν ἐν ἀπόσπασμα τῶν

1. Ἡ ὁμολογία αὕτη, ἣτις προηγεῖτο τῆς τελέσεως τοῦ τριαδολογικοῦ βαπτίσματος, ἀφεῶρα κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ὁμολογίαν πίστεως τοῦ βαπτιζομένου — ἐὰν οὗτος δὲν ἦ δύνατο, ὡς ἐπὶ παραδειγματὶ τὰ νήπια, ἢ ὁμολογία αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τῶν γονέων ἢ ἀναδόχων ἢ συγγενῶν αὐτοῦ — εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (ἢ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ) καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (πρβλ. *Διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου*, XVI ἔκδοσις F. X. FUNK. *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, Paderborn, 1905, σσ. 109-110) ἢ, ὡς σημεῖοι ὁ πολὺς H. Lietzmann, ἢ ἀρχαία ὁμολογία πίστεως, ὡς τοῦλάχιστον μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως τοῦ Ἰππολύτου (πρβλ. II, 21, 11-18), περιελάμβανεν οὐχὶ μόνον τὴν ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ τὴν ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν (πρβλ. H. LIETZMANN, *Die Anfänge des Glaubensbekenntnisses*, ἐν *Festgabe A. v. Harnack*, Tübingen, 1921, σσ. 226 ἔξ.). Τὸ πενταμερὲς τοῦτο σύμβολον τῆς πίστεως τοῦ Ἰππολύτου Ρώμης ὁ H. Lietzmann τὸ διαιρεῖ εἰς τρία μέρη, ἦτοι 1) Θεός, Πατήρ, Πάντοδύναμος, 2) Υἱός, Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός καὶ 3) Πνεῦμα, Ἀνάστασις, Ἐκκλησία (ἐνθα ἀνωτέρω· ἰδὲ ὡσαύτως τοῦ ἰδίου συγγραφέως *Symbole der alten Kirche*, Bonn, 1914, σσ. 10 ἔξ. Περὶ τῆς τριμεροῦς διαιρέσεως τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως τοῦ Ἰππολύτου Ρώμης συμφώνως πρὸς ἐν καθωρισμένον τριαδολογικὸν σχῆμα, ὡς καὶ περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ ὡς βαπτιστικοῦ συμβόλου ἰδὲ ὡσαύτως R. H. CONNOLLY, *On the Text of the Baptismal Cred of Hippolytus*, ἐν *JThSt*, τ. XXV, 1923/24, σσ. 131-139· B. CAPELLE, *Le symbole romain au second siècle*, ἐν *REn*, τ. XXXIX, 1927 σσ. 33-37).

Ἐκάστη ἀπάντησις εἰς τὴν τεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου (ἢ τοῦ Πρεσβυτέρου) ἐρώτησιν, τοῦλάχιστον ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ὁμολογίαν εἰς τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγ. Τριάδος, συναδεύετο καὶ ὑπὸ μᾶς καταδύσεως τοῦ ὁμολογοῦντος τὴν πίστιν του (πρβλ. ΠΙΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ, Ἀποστολικὴ Παράδοσις, 21· ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, ἐνθα ἀνωτέρω, II, 4· Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ Ἁγίου Πνεύματος, XV, 35, σ. 170 ἔξ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, σσ. 228, 15-229, 18). Τόσον ἢ ἐρώτησις, ὅσον καὶ ἢ εἰς αὐτὴν ἀπάντησις ἀπετέλουν ἀναπόσπαστον μέρος τῆς μυστηριακῆς πράξεως τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος.

ἀποκρύφων Πράξεων τῶν Ἀποστόλων¹, Ἰησοῦς ὁ Ρώμης², τὸ χειρόγραφον τῶν Βερσαλλιῶν τῶν Πράξεων Πέτρον³, αἱ Πράξεις τοῦ Παύλου καὶ τῆς Θέκλης, συμφώνως πρὸς τὴν γραφὴν ὠρισμένων λατινικῶν χειρογράφων⁴, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ Πράξεις τοῦ Θωμᾶ⁵.

4. Ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ Ματθ., 28,19 σιωπὴ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ἡ πρᾶξις αὐτῆς.

Ἐὰν ὄντως ἡ χριστολογικὴ κατὰ τὸ βάπτισμα ὁμολογία πίστεως προηγήθη, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, τῆς τριαδολογικῆς τοιαύτης — περὶ τούτου οὐδεὶς σήμερον ἀμφιβάλλει — τότε εὐλόγως γεννᾶται τὸ πρόβλημα τῆς φιλολογικῆς ἄμα δὲ καὶ θεολογικῆς προελεύσεως τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ. 28,19, ἐν ᾧ ἀναγινώσκουμεν τὴν πρώτην καὶ τελευταίαν καινοδιαθηκικὴν τριαδολογικὴν περὶ βαπτίσματος διδασκαλίαν⁶, τὴν ὁποίαν κατὰ κόρον ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ Πατέρες ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος⁷, ὅτε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὰ βαπτιστικά λειτουργικά σύμβολα καὶ εἰς τὰς ἐπικλήσεις τὰς ἀναφερομένας εἴτε εἰς τὸν καθαγιασμὸν τοῦ ὕδατος⁸, εἴτε εἰς τὴν τριττὴν κατάδυσιν καὶ ἀνάδυσιν τοῦ

1. Ἴδὲ τὸ κείμενον ἐν J. A. FABRICIUS, *Codex Apocryphus Novi Testamenti*, σ. 823.

2. Πρβλ. Ἀποστολικὴ Παράδοσις, 21.

3. Πρβλ. V, 2.

4. Ἴδὲ κεφ. 27, 121, 132, 157.

5. Πρβλ. 34 (ἔκδοσις M. BONNET-R. LIPSIUS, *Acta Apostolorum Apocrypha, Hildesheim-New York*, 1972, τ. I, σσ. 234-235).

6. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῇ Κ.Δ., ἐξαιρέσει τοῦ Ματθ., 28,19, οὐδεμίαν ἐτέραν τριαδολογικὴν ὁμολογίαν πίστεως ἔχομεν ἀπαγγελλομένην πρὸ τοῦ βαπτίσματος πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ κατηχουμένου, ὅπως δεχθῆ τὸ βάπτισμα. Οὐ μὴν ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν ἐνταῦθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι παρὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ὑπάρχουσιν, ἐν τῇ Κ.Δ. πάντοτε, παραλλήλως πρὸς τὰς χριστολογικὰς ὁμολογίας τὰς ἀπαγγελλομένας πρὸ τοῦ βαπτίσματος (πρβλ. Πράξ., 8,36-38· 16,14 ἐξ· Α' Πέτρ., 3,21· Α' Τιμ., 6,12· Ἐφεσ., 1,13· Ἐβρ. 4, 14) καὶ τριαδολογικαὶ διδασκαλαί, ὡς καὶ τριαδολογικαὶ δοξολογίαι (πρβλ. Ἐφεσ., 1,3-5· 6-11, 12-15· 4,4 ἐξ· Α' Κορ., 12,4 ἐξ· Β' Κορ., 13,13· Α' Πέτρ., 1,1-6· 7-9· 10-12). Ὑπάρχει βεβαίως μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τούτων καὶ τῶν μεταγενεστέρων τριαδολογικῶν ὁμολογιῶν.

7. Συγκεκριμένως ἡ χρῆσις τῆς τριαδολογικῆς βαπτιστικῆς μορφῆς ἢ τύπου γενικεύεται μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀπολόγητοῦ καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου († 165).

8. Τόσον ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Κ.Δ., ὅσον καὶ ἐν τοῖς ἀποστολικοῖς πατερικοῖς συγγράμμασι οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ τριαδολογικῆς ἢ χριστολογικῆς μορφῆς καθαγιασμοῦ τοῦ διὰ τὸ βάπτισμα προοριζομένου ὕδατος. Ἡ μὴ μνεῖα ἰδιαιτέρου καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος ἐκ μέρους τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων συγγραφέων δύναται, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, νὰ ἐξηγηθῆ βάσει τῆς κοινῆς συνειδήσεως τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀκραδάντως ἐπίστευεν, ὅτι τὸ ὕδωρ δὲν ἐχρηζεν ἐτέρου τινὸς καθαγιασμοῦ, διότι ἀπαξ καθηγιάσθη τοῦτο διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (πρβλ. ΠΝΑΤΙΟΥ ἈΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, Πρὸς Ἐφεσίους, XVIII, 2: ... (ὁ Χριστὸς) ἐβαπτίσθη, ἵνα τῷ πάθει τὸ

βαπτιζομένου¹ ὡς ρητῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

*
* *

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος εἶναι ὁ μόνος μεταξὺ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὅστις σαφῶς ὀμιλεῖ περὶ τῆς «Ἐκκλησίας» (πρβλ. Ματθ., 16,18· 18,17), χρησιμοποιοῦν δὲ τὸν ὄρον τοῦτον ἄλλοτε μὲν πρὸς δῆλωσιν μιᾶς πραγματικότητος (πρβλ. 16,18) καὶ ἄλλοτε πρὸς δῆλωσιν αὐτῆς ταύτης τῆς κοινότητος², ὁλόκληρον δὲ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν προσφυᾶ ἔκφρασιν τοῦ ἑξη-
ῦδωρ καθαρίση· ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, De baptismo, 4,8,9. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἰδὲ Α. von STROMBERG, *Studien zum Theorie und Praxis der Taufe in der christlichen Kirche der ersten zwei Jahrhundert* (Apg. 8,15-17· 18,24-19,7). *Neue Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche*, 18 hrg. von N. Bonwetsch and R. Seeberg, Berlin, 1913, σσ. 39 ἔξ.

Τὴν πρώτην εὐχὴν καθαγιασμοῦ τοῦ διὰ τὸ βάπτισμα προοριζομένου ὕδατος ἀναγινώσκωμεν (1) ἐν τῷ *Εὐχολογίῳ τοῦ Σεραπίωνος* (πρβλ. XVII, 1-XIX,4· ἔκδοσις F. X. FUNK, σσ. 178-182), τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸν τέταρτον αἰῶνα καὶ τὸ ὁποῖον διέσωσε τοὺς ἀρχαιστάτους βαπτιστικούς τύπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου· (2) ἐν τῇ οὕτως ἀποκαλουμένη *Διαθήκῃ τοῦ Κυρίου* (πρβλ. A. BAUMSTARK, *Eine aegyptische Messe und Taufliturgie vermutlich des 6 Jahrhunderts* (*Oriens Christianus*, τ. I, 1901, σσ. 1-45)· (3) ἐν ταῖς *Διαταγαῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου, Κανὼν 40* (ἰδὲ τὸ κείμενον ἐν G. HORNER, *The statutes of the Apostles or Canones ecclesiastici*, London, 1904)· (4) ἐν ταῖς *Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς*, VII, 43,5 (σ. 450,1-4) καὶ (5) ἐν τῷ *Εὐχολογίῳ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου* (πρβλ. J. GOAR, *Euchologion sive Rituale Graecorum*, Graz, 1960, σσ. 287 ἔξ.).

1. Ἡ τριπλῆ κατάδυσις, συμφώνως πρὸς τοὺς Κανόνας τοῦ Ἰππολύτου καὶ τὴν αἰγυπτιακὴν διάταξιν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τριπλῆν περὶ πίστεως ἐρωταπόκρισιν. Ἡ τρίτῃ δὲ αὕτη κατάδυσις μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ συριακοῦ τύπου τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων (πρβλ. VII, 2), ὑπὸ τοῦ ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (πρβλ. *μνημον. ἔργον*, XX,4), ΨΕΥΔΟΔΙΟΝΥΣΙΟΥ (πρβλ. *Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, II,7· PG, 3, 396CD), Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (πρβλ. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, XV,35), ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ (πρβλ. *Λόγοι*, XLI· PG, 36, 417AB), ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ (πρβλ. *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, σσ. 228, 15-229,18), ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (πρβλ. *Ὀμιλῆαι εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, XXV, 2· PG, 59, 151), ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ (πρβλ. *Αἰρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή*, IV, 3· PG, 83, 420BC) καὶ ὑπὸ ΙΩΑΝΝΟΥ τοῦ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ (πρβλ. *Περὶ Ὁρθοδόξου Πίστεως*, II, 9).

2. Περὶ τῆς ἐνοίας τοῦ ὅρου «Ἐκκλησία» παρὰ Ματθαῖω μεταξὺ ἄλλων ἰδὲ W. TRILLING *Das wahre Israel. Studien zur Theologie des Matthäusevangeliums*, Leipzig, 1959 (21964, München), σσ. 101-137· G. BORNKAMM, *Enderwartung und Kirche im Matthäusevangelium. Überlieferung und Auslegung im Matthäusevangelium* (WMANT, 1), Neukirchen, 1961, σσ. 31 ἔξ.· R. SCHNACKENBURG, *L'Église dans le Nouveau Testament*, Paris, 1964, σσ. 79-87· R. HUMMEL, *Die Auseinandersetzung zwischen Kirche und Judentum im Matthäusevangelium* (BEv Th 33), 21966· M. A. INCH, *Matthew and the House-Churches*, ἐν *EvQ*, τ. XLIII, 1971, σσ. 196-202.

Γενικῶς εἰπεῖν, ὁ κόσμος τῶν ἐξηγητῶν διηρέθη ἀναφορικῶς πρὸς τὸν καθορισμὸν

γῆτοῦ M. Goguel, «la charte d' une société qui s'organise pour durer»¹. Τοῦτο ἀντικατοπτρίζει ἀνάγλυφον τὴν ζωὴν τῆς κοινότητος ἧ, ἔτι ἀκριβέστερον, τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ματθαίου, δοθέντος ὅτι τὸ κυριαρχοῦν ἐν αὐτῷ στοιχεῖον δὲν εἶναι μόνον ἡ κατήχησις, ἀλλ' ἅπανα ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τῆς κοινότητος (ιδεὲ ἐπὶ παραδείγματι Ματθ., 18,5-35), ἥτις δηλοῦται ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς κατηχήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἄλλοτε μὲν προηγούμενης καὶ ἄλλοτε ἐπομένης τῆς κατηχήσεως λατρευτικῆς πράξεως.

Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν Εὐαγγέλιον τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, περιγράφει τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς ζωὴν, εἰκότως ὀδηγοῦμεθα εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο δύναται κάλλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν εἶδος ἀναθεωρημένης ἐκδόσεως τῶν λειτουργικῆς προελεύσεως περικοπῶν². Μεταξὺ δὲ τῶν περικοπῶν τούτων ὅπως ἰδιαίτερον θέσιν θὰ κατεῖχεν, ἐὰν βεβαίως ἀποδεχθῶμεν τὴν ἱστορικότητα τοῦ Ματθ., 28,19, τὸ περὶ βαπτίσματος, ἀπόσπασμα τοῦ Λογίου τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Κυρίου, βάσει τοῦ ὁποῦ ἡ πρωτοχριστιανικὴ κοινότης θὰ ἀνέπτυσε καὶ ἅμα θὰ κατωχύρου τὴν περὶ βαπτίσματος πρᾶξιν αὐτῆς, ἡ τοῦλάχιστον τὴν παραίνεσιν αὐτῆς πρὸς τὰ μέλη της, ὅπως προσέλθωσι καὶ βαπτισθῶσι. Ἡ πρὸς τὰ μέλη αὐτῆς παραίνεσις τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἰς οὐδὲν ἕτερον ἀπέβλεπεν, εἰ μὴ εἰς τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησιν αὐτῶν, εἰς τὴν ἀπέκδυσιν τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ ἀνέου τοῦ ἀνακαινούμενου εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν» (Κολ., 3,10). Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀποδεχθῇ τις ὅτι ἡ πρωτοχριστιανικὴ

τῆς ἐνάρξεως τοῦ χρόνου τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ πρώτῳ Εὐαγγελίῳ. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, M. — J. Lagrange φρονεῖ, ὅτι ὁ χρόνος τῆς Ἐκκλησίας ἀρχεται ἀπὸ τῆς διαρκείας τοῦ δημόσιου βίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (πρβλ. Ματθ, 10, 1-9· 13,11-17· 21,43. M. J. LAGRANGE, *Évangile selon Saint Matthieu*, Paris, 1948, σ. 418). Ἔτεροι τοποθετοῦσι τὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου εἴτε ἐν τῇ σταυρώσει τοῦ Ἰησοῦ (πρβλ. J. SCMID, *Das Evangelium nach Matthäus (RNT, I)*, Regensburg, 1959, σ. 306· P. GAECHTER, *Das Matthäusevangelium*, Innsbruck, 1963, σ. 688· D. R. A. HARE, *The Theme of Jewish Persecution of Christians in the Gospel According to St. Matthew (NTSMS, VI)*, Cambridge, 1967, σ. 155), εἴτε μετὰ τὴν λαμπροφόρον ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ἀνάστασιν (28,18-20· πρβλ. G. BORNKAMM, *Enderwartung und Kirche im Matthäusevangelium. Überlieferung und Auslegung im Matthäusevangelium (WMANT, I)*, Neukirchen, 1961, σ. 31 ἐξ.), εἴτε μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἱεροσολύμων (πρβλ. S. E. JOHNSON, *The Gospel According to St. Matthew*, Nashville, 1951, σ. 514· W. GRUNDMANN, *Das Evangelium nach Matthäus (HTKNT, I)*, Berlin, 1968, σ. 464).

1. M. GOGUEL, *Introduction au Nouveau Testament. τ. I: Les Évangiles Synoptiques*, Paris, 1923, σ. 440.

2. Αὕτη εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ ἔργου τοῦ G. D. KILPATRICK, *The Origins of the Gospel According to St. Matthew*, Oxford, 1946, 1950.

Ἐκκλησία, ἥτις εἶχε πλήρη συνείδησιν ὅτι εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς εἶχε τὰ πρὸς σωτηρίαν μέσα (πρβλ. Ἰωάν., 3,5· 6, 53· 19,34· Ἐφεσ. 5,25 ἔξ.· Α' Πέτρ., 3,21· Α' Ἰωάν. 5,6), ἐγνώριζε μὲν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Λόγιον τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, οὐχ ἤττον ὅμως διὰ ὠρισμένους λόγους — κυρίως διὰ λόγους τακτικῆς — ἀπέφυγε νὰ εἰσαγάγῃ τοῦτο εἰς τὴν λειτουργικὴν αὐτῆς θεωρίαν καὶ πράξιν, ἡ ἀποφυγὴ δὲ αὕτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν μὴ χρῆσιν αὐτοῦ εἰς τὰ βαπτιστικά σύμβολα τῆς τε ἀποστολικῆς καὶ μεταποστολικῆς ἐποχῆς.

Ὁ Κ. Stendahl ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «The School of St. Matthew and its use of the Old Testament», Upsala, 1954, εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἔχομεν ἓνα ὁδηγὸν χριστιανικῆς κατηχήσεως, ὅστις εἶναι ἔργον σχολῆς τινος τῶν Ραββίνων, ὡς τοῦλάχιστον δεικνύει ἡ συγγένεια αὐτοῦ μὲ τὸ P e s h e r τοῦ Ἀμβρακίου. Ἀκριβῶς ὡς εἰς ὁδηγὸς χριστιανικῆς κατηχήσεως τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου ἠδύνατο νὰ μὴ συμπεριλάβῃ, μεταξύ τῶν ἄλλων, καὶ τὸ Κυριακὸν Λόγιον τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετέλει, ἐννοεῖται μετὰ τὴν Θ. Εὐχαριστίαν, τὸ κέντρον τῆς περὶ μυστηρίων κατηχήσεως τῶν μελῶν τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν ἄξονα, περίξ τοῦ ὁποίου θὰ ἐστρέφετο ἡ λατρεία αὐτῆς¹; Ἔτι εἰδικώτερον, ἦτο δυνατὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου νὰ μὴ καταγράψῃ ἐν τῷ Εὐαγγέλιῳ αὐτοῦ τὸν κατ' ἐξοχὴν πυρῆνα τῶν «βαπτισμῶν διδασχῆς», ὡς γράφει ὁ συντάκτης τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς (6,2), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐστηρίζετο ἡ περὶ βαπτίσματος διδασχὴ καὶ κατήχησις αὐτῆς²; Ἐὰν μὲν τὸ Λόγιον τοῦτο ὁ Ματθαῖος τὸ συμπεριέλαβεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, τότε εὐλόγως διερωτώμεθα ὑπὸ ποίαν μορφήν τὸ συμπεριέλαβεν: ὑπὸ τὴν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς μορφήν ἢ ὑπὸ

1. Ἡ λατρεία τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐστρέφετο κυρίως περὶ τὴν κλάσιν τοῦ ἄρτου καὶ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος. Συμφώνως πρὸς τὸ ἀπόσπασμα τῶν Πράξ., 2,42-46 ὁ λειτουργικὸς τύπος τῶν συνάξεων τῶν πρώτων Χριστιανῶν περιελάμβανε τέσσαρα τινά, ἦτοι 1) τὴν Διδασχὴν διὰ τῶν Ἀποστόλων, 2) τὰς εἰσφοράς (πρβλ. Πράξ., 6,1), 3) τὸ εὐχαριστηριακὸν δεῖπνον καὶ 4) τὰς προσευχάς. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἰδὲ ἐπὶ παραδειγματι Ο. CULLMANN, *Urchristentum Gottesdienst*, Zürich, 1950, σ. 58· J. JEREMIAS, *Jesus als Weltvollender*, Gütersloh, 1930, σ. 78· *Die Abendmahlsworte Jesu*, Göttingen, 1976, σσ. 111 ἔξ. καὶ ὑποσ. 3,65· A. WIKENHAUSER, *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert*, Münster, 1921, σσ. 55 ἔξ.

2. Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ συγγραφέως τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς δεικνύται σαφῶς, ὅτι ἡ Ἐκκλησία πολὺ ἐνωρίτατα διεμόρφωσεν εἰδικὴν τινα περὶ «βαπτισμῶν διδασχῆν». Τὸ περιεχόμενον τῆς διδασχῆς ταύτης παραμένει εἰσέτι ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Πιθανώτατα τοῦτο ἀφεώρα: 1) εἰς τὴν καθιέρωσιν τοῦ θεσμοῦ (μυστηρίου) τοῦ βαπτίσματος ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· 2) εἰς τὴν σημασίαν τοῦ βαπτίσματος διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο μέλη αὐτῆς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ 3) εἰς τὴν διαφορὰν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος τῶν προσηλύτων καὶ γενικώτερον ἀπὸ τῶν καθιρωμῶν τῶν Ἰουδαίων τῆς ἐποχῆς τῆς Κ.Δ.

μίαν ἄλλην μορφήν; Ἐὰν δὲ παρὰ τὴν γνῶσιν (καὶ τὴν ἐκ μέρους αὐτοῦ χρῆσιν τούτου ὡς ἡγέτου τῆς κοινότητός του) δὲν συμπεριέλαβεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Λόγιον, τότε εὐλόγως διερωτᾶται τις ποῦ ὀφείλεται ἢ βασικὴ αὕτη ἐκ μέρους του παράλειψις;

Ἐὰν ἀντιθέτως τὸ Λόγιον τοῦτο τοῦ Κυρίου εὕρισκετο ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, τότε δεόν νὰ ἐξηγησῶμεν ἐν ἕτερον ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον εἶναι περισσότερον πολὺπλοκον τῶν εὐθύς ἀνωτέρω θεθέντων ἐρωτημάτων. Τὸ ἐρώτημα δὲ τοῦτο εἶναι: εἰς ποῖον (ἢ ποίους) παράγοντα (ἢ παράγοντας) δεόν νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἐκ μέρους τῶν συγγραφέων τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, παράλειψιν τοῦ τόσοσπονδαίου καὶ βασικοῦ διὰ τὴν ζῶν τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας Λογίου τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Κυρίου; Ἡ ἐκ μέρους αὐτῶν μὴ μνεῖα τοῦ θεμελιώδους σημασίας βασικοῦ τούτου Λογίου δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ δι' ἐνὸς ἀπλοῦ καὶ ὅλως τυχαίου συμβάντος. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, ὡς κατ' ἐξοχὴν Εὐαγγελίου τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἦτο ἀπεριόριστος εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ γενικὰ εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν πρώτων αἰώνων¹. Ἡ ἀπεριόριστος δὲ αὕτη ἐπίδρασις² καθιστᾷ ἀδιανόητον τὴν ἐκ μέρους τῶν συγγραφέων τῆς ἀποστολικῆς καὶ μεταποστολικῆς ἐποχῆς παράλειψιν τῆς τόσοσπονδαίου καὶ θεμελιώδους διὰ τε τὸ κήρυγμα καὶ τὴν λατρείαν τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίας, διδασχῆς καὶ κατηχήσεως περὶ τελεσιουργίας τριαδολογικοῦ βαπτίσματος³. Οἱ συντάκται τῶν ἀρχαιοτέρων λειτουργιῶν, διδασχῶν καὶ κατηχήσεων τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐπιμόνως ἀνεζήτουν νὰ εὔρωσι τοιαῦτα ἐρεῖσματα, ἅτινα καὶ θὰ ἐστήριζον αὐτὴν ταύτην τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν τὸ κείμενον τοῦ Ματθ., 28,19 ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τὴν μορφήν, ὅφ' ἦν ἀνα-

1. Περὶ τῆς λίαν αἰσθητῆς ἐπιδράσεως τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἐπὶ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐργασιῶν παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν εἰς τὰ βασικὰ διὰ τὸ θέμα τοῦτο ἐργα τῶν G. D. KILPATRICK, *μνημον. ἔργον* (ιδὲ ἀνωτέρω σ. 501 ὑποσ. 2)· K. STENDAHL, *ἐνθα ἀνωτέρω*· E. MASSAUX, *μνημον. ἔργον*.

2. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν ἐπιβολὴν τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου ἐπὶ τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τῶν Πατέρων τῶν πρώτων κυρίως αἰώνων συνετέλεσε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυμβὰς διαχωρισμὸς τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ ἀπὸ τῶν Πράξεων, δι' οὗ (χωρισμοῦ) ἐξεσθένησεν ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τοῦ Λουκᾶ καὶ οὕτω δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ τὸ ἰδικόν του «οἰκουμενικόν» Εὐαγγέλιον. Περὶ τῆς ἀρνητικῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὅποیان ἔσχεν ὁ χωρισμὸς τοῦ ἐνιαίου ἔργου τοῦ Λουκᾶ εἰς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ, ιδὲ ἐπὶ παραδείγματι E. TROCMÉ, *Le livre des Actes et l'histoire*, Paris, 1957, σσ. 41-50 ἰδιαίτερος σ. 34, ὑποσ. 1.

3. Τὰς πρώτας ρητὰς παραθέσεις τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου τὰς ἀνευρίσκομεν ἤδη ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων (πρβλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, *μνημον. ἔργον*, XLVI, 7 ἐξ· ΨΕΥΔΟΒΑΡΝΑΒΑ, Ἐπιστολή, IV, 14· ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, Ἐπιστολή πρὸς Πολύκαρπον, 1,3· Αἰτιχὴ τῶν Ἀποστόλων, VIII, 2 κλπ.).

γινώσκειται σήμερον, τότε ἀσφαλῶς θὰ ἀπετέλει τοῦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν θέμα ἀξιοποιήσεως ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν συγγραφέων τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου αἰῶνος, ὅτινες ἐπιμόνως ἀναζητοῦσιν, ὅπως εὗρωσι γραφικὰ στοιχεῖα ἢ ἐρείσματα, βάσει τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἡ διαμόρφωσις τῆς λειτουργίας, τῆς διδαχῆς καὶ τῆς κατηχήσεως, γενικώτερον δὲ ἡ διατύπωσις τῶν ὁμολογιῶν τῆς πίστεως, αἵτινες ἀναπτύσσονται διὰ τῆς λατρείας καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ¹, ἥτις, ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτῆς ἀναλύσει, ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν δύναμιν τὴν τὸ ἐνδιαφέρον ἀπάντων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας διεγείρουσαν διὰ μίαν καθολικὴν δρᾶσιν. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ., ὡς καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων — ἐξαιρέσει βεβαίως τοῦ Ματθ., 28,19 καὶ τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων — οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τριαδολογικῆς ὁμολογίας πίστεως καὶ κατὰ συνέπειαν περὶ τριαδολογικοῦ βαπτίσματος οὐδὲν ἕτερον ὑποδηλοῦ, εἰμὴ μόνον ὅτι τὸ ἀρχικῶς καθαρῶς κατηχητικὸν ἢ ἱεραποστολικὸν κείμενον τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου διέφερε τῆς σημερινῆς αὐτοῦ μορφῆς, ἥτις, τοῦ ἁλίχιστον ἐξ ἐπόψεως καινοδιαθηκικῶν κειμένων κρινομένη, θεωρεῖται μεταγενεστέρα τῶν περὶ βαπτίσματος ἀποσπασμάτων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Λογίου τούτου ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου — ἐὰν βεβαίως ἀποδεχθῶμεν, ὅτι τοῦτο ἀπετέλει ἀρχικῶς μέρος τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου —, ὡς καὶ ἡ γνῶσις καὶ χρῆσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας οὐδόπως θὰ προσέφερον πρόσφορον ἔδαφος εἰς τὴν χρῆσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς χριστολογικῶν περὶ βαπτίσματος ὁμολογιῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦσιν αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, περὶ τῶν ὁποίων γενήσεται ἐκτενὴς λόγος εὐθύς κατωτέρω.

Ἐὰν ὄντως ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ Ματθ., 28,19 δὲν διέφερε τῆς σημερινῆς αὐτοῦ μορφῆς, τότε εὐλόγως δύναται τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ἡ πρωτοχριστιανικὴ Ἐκκλησία, διὰ τῆς θεσπίσεως τοῦ βαπτίσματος «ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ», ἀντιδρᾷ ἔναντι τοῦ Λογίου τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, τοῦ ὁποίου κύριον χαρακτηριστικὸν ἦτο ἡ ἐντολή τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος οὐχὶ «ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ», ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος. Οὐχ ἤττον ὅμως ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν μιᾶς τοιαύτης ἐκ μέρους τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας ἀντιδράσεως ἔναντι τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου, ὅστις,

1. Διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει πίστις ἢ ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις διεμορφώθη ἀνεξαρτήτως τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἐν τῇ Κ.Δ. ἀπαντῶμενοι ὁμολογιακοὶ τύποι δὲν εἶναι ἕτερόν τι εἰ μὴ λειτουργικοὶ τύποι τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀποτελεῖ τὸν κύριον ἄξονα, πέριξ τοῦ οὐοίου στρέφεται πᾶσα ἐσωτερική τε καὶ ἐξωτερική ἐκδήλωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις, ἄλλως τε, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου. Ἡ πρωτοχριστιανική Ἐκκλησία, διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ χριστολογικοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς διαμορφώσεως χριστολογικῶν ὁμολογιῶν πίστεως, δὲν ἀντιδρᾷ ἔναντι τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, ἀλλά, ὅλως ἀντιθέτως, ἀκολουθεῖ αὐτὴν πιστῶς ἐκπληροῦσα τὸ θεῖον σχέδιον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκολουθεῖ δὲ ταύτην πιστῶς ἡ πρωτοχριστιανική Ἐκκλησία, διότι ἡ ἀρχική αὐτῆς μορφή δὲν ἦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἡ ἐντολή τοῦ Κυρίου ἀναγινώσκειται σήμερον ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου. Ἡ τριαδολογική μορφή τοῦ βαπτίσματος τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου δὲν ἔχει τὴν αὐθεντίαν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν αὕτη νὰ ἔχη κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν, ἐὰν ὄντως εἶχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστάντα Κύριον. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ματθαίου καταγραφή τῆς ἐντολῆς ταύτης ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν αὕτη σήμερον ἀναγινώσκειται ἐν τῷ παρεδεδεγμένῳ κειμένῳ, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας γνῶσις καὶ χρῆσις αὐτῆς, δὲν θὰ προσέφερον, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, γόνιμον ἔδαφος πρὸς χρῆσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν χριστολογικῶν ὁμολογιῶν πίστεως, ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων ἐφαρμογὴν τοῦ χριστολογικοῦ τύπου τοῦ βαπτίσματος, ἀφ' ἑτέρου.

Ἡ πιθανότης ἀπορρίψεως τοῦ Λογίου εἶτε ὡς βαπτιστικὴ περὶ ἐπιτεύξεως τῆς ἀγιότητος παραίνεσις τῆς κοινότητος (πρβλ. Α' Κορ., 10,1-13), εἶτε ὡς διδασκαλία διατετυπωμένη εἰς ὁμολογίαν περὶ τελεσιουργίας τριαδολογικοῦ βαπτίσματος, ὡς καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἑτέρων μεταγενεστέρων χριστολογικῶν ὁμολογιῶν, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις παραμένει εἰσέτι ἀσφῆς, οὐδόλως σημαίνει ὑποτίμησιν τῶν Κυριακῶν Λογίων ἐκ μέρους τῆς ἀποστολικῆς καὶ μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας. Οὔτε ἡ Ἐκκλησία τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστόλων, οὔτε ἐπίσης ἡ Ἐκκλησία τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων προβαίνουν εἰς διατύπωσιν νέας περὶ βαπτίσματος θεωρίας καὶ πράξεως ὑποτιμῶσαι τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν περιεῖχε τὸ Κυριακὸν Λόγιον. Ἡ πρωτοχριστιανική Ἐκκλησία ἀποδέχεται τὴν τέλεσιν χριστολογικοῦ βαπτίσματος ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διότι ἀγνοεῖ τὸ τριαδολογικὸν βάπτισμα, τὸ ὁποῖον τελικῶς εἰσάγεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πολὺ σύντομα κυριαρχεῖ χάρις εἰς τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19¹,

1. Αἱ πρῶται τριαδολογικαὶ ὁμολογίαι πίστεως ἀπαγγελλόμεναι κατὰ τὸ βάπτισμα, ὡς καὶ οἱ σύντομοι τύποι τελέσεως αὐτοῦ, ἀνεξαρτήτως ἐὰν οὗτοι εἶναι ἐνεργητικῆς ἢ

ἀφ' ἑτέρου. Ἡ τελικὴ δὲ διαμόρφωσις τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19, ἀποτελέσασα μέρος τοῦ κειμένου τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἀναθεωρήσεων, ἐξετόπισε, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, τὴν μορφήν τοῦ κειμένου τῆς Παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισαν οἱ Πατέρες τοῦ δευτέρου, ἐν μέρει δέ, καὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ τὴν ὁποίαν διέσωσεν ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος.

Ἡ ὡς ἄνω χριστολογικὴ αὕτη μορφή τῆς περὶ βαπτίσματος πίστεως τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας οὐδόλως δύναται νὰ χωρισθῇ τῆς μορφῆς τελείσεως τοῦ βαπτίσματος, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐθεώρει ὡς τὸ μοναδικὸν μέσον, δι' οὗ ἡδύνατό τις νὰ γίνῃ μέλος τῆς ἐσχατολογικῆς κοινότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Δὲν δύναται δὲ ἡ πίστις νὰ χωρισθῇ τῆς πράξεως τοῦ βαπτίσματος, διότι ἡ πίστις καὶ τὸ βάπτισμα ἀποτελοῦσι δύο κατ' ἐξοχὴν τρόπους σωτηρίας, οἵτινες εἶναι συμφυεῖς καὶ ἀδιαίρετοι μεταξὺ των. Οἷα δὲ εἶναι ἡ μορφή (ὁ τύπος) τοῦ βαπτίσματος, τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ πίστις τοῦ βαπτιζομένου καὶ γενικώτερον τῆς τελούσης αὐτὸ Ἐκκλησίας καὶ τάνάπαλιν· οἷα εἶναι ἡ πίστις τοῦ βαπτιζομένου καὶ τῆς τελούσης τὸ βάπτισμα κοινότητος, τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ τύπος τοῦ βαπτίσματος¹. Ἡ πρώτη προϋποθέτει τὴν δευτέραν καὶ ἡ δευτέρα τὴν πρώτην. Τὴν ἀναγκαίαν δὲ ταύτην ἀλληλοεξάρτησιν πίστεως καὶ βαπτίσματος πλειστάκις τονίζουσιν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος, ὅστις, μεταξὺ τῶν ἄλλων, γράφει: «Πίστις δὲ καὶ βάπτισμα δύο τρόποι τῆς σωτηρίας, συμφυεῖς ἀλλήλοις καὶ ἀδιαίρετοι. Πίστις μὲν γὰρ τελειοῦται διὰ βαπτίσματος, βάπτισμα δὲ θεμελιοῦται διὰ τῆς πίστεως, καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων ἑκατέρα πληροῦται»².

Ἐν τῇ ἀποστολικῇ καὶ μεταποστολικῇ ἐποχῇ ἡ κατὰ τὸ βάπτισμα ὁμολογία πίστεως ἐκφράζει τὴν ἐπίσημον πίστιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν λατρείαν αὐτῆς ἢ, εἰς τινὰς περιπτώσεις, μίαν καθωρισμένην ἀπολογητικὴν μαρτυρίαν τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι ὀρισμένων αἱρέσεων. Τὸ βάπτισμα εἶναι ὁ καθωρι-

παθητικῆς μορφῆς (βαπτίζω σε, βαπτίζεται), προηγούνται τῶν λοιπῶν τύπων καὶ δὲν εἶναι παρὰ ἀπλᾶ παράθεσις ἢ ἐφαρμογὰ τοῦ κειμένου τοῦ Ματθαίου, 28,19. Πλεονα περὶ τοῦ προβλήματος τούτου ἰδὲ ἐν J. BRINKTRINE, *Die trinitarischen Bekenntnisformeln und Taufsumbole*, ἐν ThQ, 102, 1921, σσ. 156-190· J. GREHAN, *Early Christian Baptism and the Creed*, London, 1950, σσ. 76-82· A. STENZEL, *Die Taufe*, Innsbruck, 1958, σσ. 111-125· E. C. WHITAKER, *The History of the Baptismal Formula*, ἐν JEH, τ. XVI, 1965, σσ. 1-12· L. LIGIER, *De Sacramento Baptismi*, Romae, 1970, σ. 40· J. RATZINGER, *Taufe und Formulierung des Glaubens*, ἐν EThL, τ. XLIX, 1973, σσ. 76-86· J. LÉCUYER, *Rapport entre foi et baptême dans la liturgie*, ἐν EThL, τ. XLIX, 1973, σσ. 94 ἐξ.

1. Ἰδὲ ἄνωτέρω σ. 478, ὑποσ. 2.

2. Ἰδὲ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, XII, 28 (σ. 156 ἐξ.).

σμένος ἔμπρακτος τρόπος τοῦ ἐκφράζειν τὴν πίστιν, ἐν ᾧ ἡ πίστις εἶναι ἢ ἐπισημως καθωρισμένη καὶ δογματοποιουμένη ἔκφρασις τῆς μυστηριακῆς ἐννοίας καὶ σπουδαιότητος τῆς τελείσεως τοῦ βαπτίσματος.

5. Ἡ μορφή τῆς πηγῆς τῶν Ματθ., 28, 18-19 καὶ Μάρκ., 16,15-16.

Ἡ ὑπάρχουσα διαφορὰ μεταξύ τῆς μορφῆς τοῦ βαπτίσματος τῆς ἐν-τολῆς τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ βαπτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐτέλει ἡ πρωτοχριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἀναγκαιῶς ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, εἴτα δὲ εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν διαφόρων παραλλαγῶν, τὰς ὁποίας αὕτη ὑπέστη, ἕως ὅτου λάβῃ τὴν τελικὴν αὐτῆς μορφήν, ὑφ' ἣν ἀναγινώσκειται αὕτη σήμερον ἐν τῷ παραδεδεγμένῳ κειμένῳ.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὡς ἀντιλαμβάνεται τις ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι λίαν πολὺπλοκον καὶ ἀκανθῶδες, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι ἀφορᾷ εἰς ἐν κείμενον, τὸ ὁποῖον πλειστάκις ἐπικαλούμεθα, ὡσάκις ὀμιλοῦμεν περὶ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ διότι ἡ κατὰ βάθος μελέτη ἐνὸς τοιούτου λίαν θεμελιώδους καὶ εὐ-αισθητοῦ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν προβλήματος προϋποθέτει ὠρισμένα ἀδιαμφισβήτητα γραφικὰ δεδομένα, ἅτινα δυστυχῶς ἐλλείπουσι. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν αὐτῶν θὰ προσπαθήσωμεν, ἐν τοῖς ἐφεξῆς, νὰ ἐξηγήσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν προ-έλευσιν τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ Ματθ., 28,19.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ὡς ἄνω τεθὲν πρόβλημα δέον, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἔπως ἀναζητηθῇ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κειμένου τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου¹.

1. Αναφορικῶς πρὸς τὰς μελέτας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰ προβλήματα τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου μεταξύ μιᾶς λίαν πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μείαν τῶν ἔργων τῶν B. C. BUTLER, *The Historical Setting of St. Matthew's Gospel* (DoWR, LXVI), 1948, σσ. 127-138· M. - J. LAGRANGE, *Évangile selon saint Matthieu*, Paris, 1948· G. D. KILPATRICK, *The Origins of the Gospel According to St. Matthew*, Oxford, 1950· S. E. JOHNSON, *The Gospel According to St. Matthew, The Interpreter's Bible*, Nashville, 1951· P. NEPPER-CHRISTENSEN, *Das Matthäusevangelium. Eine judenchristliches Evangelium?*, Aarhus, 1958· A. SCHLATTER, *Der Evangelist Matthäus*, Stuttgart, 1959· J. SCHMID, *Das Evangelium nach Matthäus* (RNT, 1), Regensburg, 1959· C. F. D. MOULE, *Commentaries on the Gospel According to St. Matthew*, ἐν T Lond, τ. LXVI, 1963, σσ. 140-144· P. BONNARD, *L'Évangile selon saint Matthieu* (CNT, I), Neuchâtel, 1963· P. GAECHTER, *Das Matthäusevangelium*, Innsbruck, 1963· J. C. FENTON, *The Gospel of St. Matthew* (*The Pelican Gospel Commentaries*), Baltimore, 1963· W. A. RAY, *Eschatology and Ecclesiology in the Gospel of Mt. A Study in Redaktionsgeschichte*, Fuller Theol. Sem., 1964· A. JONES, *The Gospel According to Matthew*, New York, 1965· F. NEIRYCK, *La réduction mathéenne et la structure du premier évangile*, ἐν I. DE LA POTTERIE,

Ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ Ματθαῖος, ὡς ἄλλως τε καὶ οἱ λοιποὶ Εὐαγγελισταί, ἐχρησιμοποίησεν ὠρισμένας πηγὰς διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ, οὔτινος ἡ σημερινὴ μορφή δὲν εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ μορφή, ἀλλὰ μίᾳ μεταγενεστέρᾳ μορφῇ ἐπεξεργασμένη εἴτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, εἴτε ὑφ' ἐνὸς ἑτέρου τῆς ἐποχῆς του, ἴσως δέ, ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον, ὑφ' ἐνὸς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε συνετάγη τὸ παρὸν ἑλληνικὸν κείμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ματθαίου, εἴτε ὑφ' ἐνὸς ἑτέρου, παραμένει ἐν τούτοις ἀναντίρρητον γεγονός, ὅτι τοῦτο ἐβασίσθη ἐπὶ προγενεστέρων μεταφράσεων, πρόγονος τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ Λόγια, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Παπίου¹, ἅτινα συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου «τῇ ἐβραϊδὶ διαλέκτῳ»². Τὸ ὅλον, ὅθεν, πρόβλημα ἀφορᾷ οὐχὶ τόσον εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19, ὅσον εἰς τὰς στενωτάτας αὐτοῦ σχέσεις μετὰ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν Λογίων, ἧτις παραμένει ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς, καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἄπειροι, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι, θεωρίαι διευτυπώθησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ ὑπὸ διαφόρων ἐξηγητῶν³.

* * *

De Jésus aux Évangiles. Tradition et Rédaction dans les Évangiles Synoptiques, Paris, 1967, σσ. 41-73· W. SCHMAUCH, *Die Komposition des Mt-Ev. in ihrer Bedeutung für seine Interpretation*, ἐν ... zu achten auf das Wort, Göttingen, 1967, σσ. 64-87· K. STENDAHL, ἔνθα ἀνωτέρω· J. L. MCKENZIE, *The Gospel According to Matthew*, JBC, Englewood, 1968· W. GRUNDMANN, *Das Evangelium nach Matthäus* (HKNT, I), Berlin, 1968· A. GABOURY, *La Structure des Évangiles Synoptiques. La structure-type à l'origine des Synoptiques (Suppl. to N.T., vol. 22)*, Brill-Leyde, 1970· H. C. KEE, *The Gospel According to Matthew, The Interpreter's One-Volume Commentary of the Bible*, Nashville, 1971· W. F. ALBRIGHT and C. S. MANN, *Matthew, Garden City*, 1971· F. NEYRINCK, *The Gospel of Matthew and Literary Criticism. A Critical Analysis of A. Gaboury's Hypothesis*, ἐν *L'Évangile selon Matthieu. Rédaction et Théologie (Bibl. Ephem. Lov., XXIX)*, ἔκδοσις M. DIDIER, Gembloux, 1972, σσ. 37-69· P. BENOIT, *L'Évangile selon saint Matthieu*, Paris, 1972.

1. Ἰδὲ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, III, 39,16.

2. M. Rendel Harris ἐξετάζων τὰ *Τεστιμόνια* τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοποθετῶν ταῦτα εἰς μίαν ἐποχὴν προηγηθεῖσαν τῆς συγγραφῆς τῶν σημερινῶν Εὐαγγελίων καταλήγει εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «...the original Testimonies of the Christian Church were collected by Matthew the Apostle, and circulated in the first instance under his name; they are the Logia to which Papias refers, and these Logia are not the Sayings of Jesus...» (M. P. HARRIS, *Testimonies*, Cambridge, University Press, 1916, σ. 124).

3. Τινὲς τῶν ἐξηγητῶν, ἀκολουθοῦντες τὸν ἅγιον Εἰρηναῖον (πρβλ. *μνημιον. ἔργον*, III, 1,1), ἀποδέχονται, ὅτι ὁ Παπίας διὰ τοῦ ὄρου «Λόγια» δὲν ἐννοεῖ συλλογὴν τινα Λογίων τοῦ Κυρίου ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον (πρβλ. J. KÜRZINGER, *Das Papiaszeugnis und die Erstgestalt des Matthäusevangeliums*, ἐν *BZ.* τ. IV, 1960, σσ. 19-38).

Ἐν τῷ ἐβδόμῳ σπηλαίῳ τοῦ Qumran ἀνεκαλύφθη, πρό τινων ἐτῶν, εἰς πάπυρος, ὅστις περιέχει δύο χωρία τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου (6,53· 4, 28) καὶ ἓν χωρίον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου (1,23-24)¹. Ὁ περὶ οὗ δὲ ὁ λόγος πάπυρος ἐμελετήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ O'callaghan, ὅστις καὶ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ πάπυρος οὗτος εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων καὶ ὅτι οὗτος μαρτυρεῖ περὶ τῆς προτεραιότητος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ἐν σχέσει πρὸς τοὺς δύο ἄλλους Συνοπτικούς².

Ἐάν διὰ τῆς μελέτης τοῦ ἐσχάτως ἀνακαλυφθέντος τούτου παπύρου ἐπιβεβαιωθῶσιν αἱ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατήσασαι ἀντιλήψεις περὶ τῆς προτεραιότητος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου³ ὑπὲρ ἧς, σὺν τοῖς ἄλλοις, συνη-

1. Ἡ ταύτις τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ παπύρου 7 τοῦ Κουμράν μετὰ τῶν ὡς ἄνω ἀποσπασμάτων τῆς Κ.Δ. ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸν O' Callaghan (ἰδὲ ἐπομένην ὑποσημείωσιν). Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ O' Callaghan σφοδρῶς κατεπολεμήθη ὑπὸ διαφόρων ἐξηγητῶν, οἵτινες παρὰ τὴν καλὴν αὐτῶν θέλησιν δὲν εὔρον ἰσχυρὰ ἐρείσματα διὰ τὰ ταυτίσωσι τὰ ἀποσπάσματα τοῦ παπύρου τοῦ 7 σπηλαίου τοῦ Κουμράν μετὰ τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων καινοδιαθηκικῶν ἀποσπασμάτων. Οὕτως, ἐπὶ παραδειγματι, ὁ P. Benoit θεωρεῖ τὴν προσπάθειαν ταύτην τοῦ O' Callaghan ὡς πολὺ εὐθραστον καὶ ὡς ἐστερημένην πάσης σοβαρᾶς ἐγγυήσεως (πρβλ. P. BENOIT, *Note sur les fragments grecs de la grotte 7 de Qumran*, ἐν RB, τ. LXXIX, 1972, σσ. 321-324). Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἰδὲ ὡσαύτως J. BERNARDI, *L' évangile de saint Marc et la grotte 7 de Qumrân*, ἐν EThR, τ. XLVII, 1972, σσ. 453-456· R. S. BOSSCHART, *Snippers uit Marcus in grot bij Qumrân. Exclusief vraagesprek met O' Callaghan*, *De Standaard*, 31 maart, 1972· C. M. MARTINI, *Note sui papiri della grotta 7 di Qumran*, ἐν *Bibl.* τ. LIII, 1972, σσ. 101-104· *Notes on the Papyri of Qumran Cave 7*, ἐν *Supplement to JBL*, 1972, no 2, σσ. 15-20· H. J. DE JONGE, *Datering Marcus-evangelie door recente vondst niet opgehelderd*, ἐν *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 13 mei, 1972, σ. 23· P. PARKER, 7Q5. *Enthält das Papyrusfragment 5 aus der Höhle 7 von Qumran einen Markustext?*, ἐν *Erbe und Auftrag*, τ. XLVIII, 1972, σσ. 467-469· B. REICKE, *Fragmente neutestamentlicher Papyri bei Qumrân?*, ἐν *ThZ*, τ. XXVIII, 1972, σ. 304· C. H. ROBERTS, *On Some Presumed Papyrus Fragments in the New Testament from Qumran*, ἐν *JThSt*, τ. XXIII, 1972, σσ. 446-448· L. SABOURIN, *A Fragment of Mark at Qumran?*, ἐν *BThB*, τ. II, 1972, σσ. 308-312· J. VARDAMAN, *The Earliest Fragments of the New Testament*, ἐν *ET*, τ. LXXXIII, 1971/72, σσ. 374-376.

2. Πρβλ. J. O' CALLAGHAN, *Papiros neotestamentarios en cueva 7 de Qumran?*, ἐν *Bibl.* τ. LIII, 1972, σσ. 91-100· *New Testament Papyri in Qumran Cave 7?*, ἐν *Supplement to JBL*, 1972, no 2, 1-14· *Les papyrus de la grotte 7 de Qumrân*, ἐν *NRTh*, XCIV, 1972, σσ. 188-195· *1 Tim 3,16· 4,1-3 en 7Q4?*, ἐν *Bibl.*, τ. LIII, 1972, σσ. 362-367.

3. Μία μερὶς τῶν ἐξηγητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ R. Bultmann, ἀποδέχεται, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου εἶναι τὸ ἀρχαιότερον Εὐαγγέλιον, ἐχρησιμοποίηθη δὲ ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν Ματθαίου καὶ Λουκᾶ (πρβλ. R. BULTMANN, *L' investigation des évangiles synoptiques*, ἐν *Foi et compréhension*, τ. II, Paris, 1969, σσ. 248-249).

Τούτωντιν ἕτεροι ἐξηγηταὶ κατεπολέμησαν τὴν ὡς ἄνω γνώμην ταχθέντες ἐναντίον

γοροῦσιν ἡ διάταξις τῆς ὕλης καὶ ἡ φιλολογικὴ ἀνάλυσις¹, τότε δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ Λόγια τοῦ Ματθαίου, περὶ τῶν ὁποίων ποιεῖται μνεῖαν ὁ Παπίας, συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου, ἢ τοῦ Π ρ ω τ ο μ α ρ κ ο υ (Ur-Markus), ἢ ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς κοινῆς γραπτῆς πηγῆς (Q), ἢ κοινῆς προφορικῆς ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως². Τοῦτο, ἐὰν βεβαίως δὲν ἰσχύη διὰ τὸ ἀραμαϊκὸν κείμενον τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου, τοῦλάχιστον δὲν δύναται ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἀπορριφθῇ ὡς μὴ πιθανὸν διὰ τὴν ἐλληνικὴν αὐτοῦ μετάφρασιν³. Ἀντιθέτως ἐὰν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἀραμαϊκὸν κείμενον, ἴσως δὲ

τῆς προτεραιότητος τοῦ Μάρκου. Μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῆς μὴ προτεραιότητος τοῦ δευτέρου Εὐαγγελίου ἰδὲ B. C. BUTLER, *The Originality of St. Matthew. A critique of the Two-Document Hypothesis*, Cambridge, 1951, σ. 63· W. R. FARMER, *The Synoptic Problem. A Critical Analysis*, London/New York, 1964, σσ. 16,66 καὶ 74-79· E. P. SANDERS, *The Tendencies of the Synoptic Tradition (NTS Monograph Series, 9)*, Cambridge, 1969, σσ. 290-293.

1. Πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ ἐκτιμῶμεν δεόντως τὸ γεγονός, καθ' ὃ οὔτε ἡ διάταξις τῆς ὕλης, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ φιλολογικὴ ἀνάλυσις τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι ἀρκούντως βικαναί, ὅπως κατὰ τρόπον ἀπόλυτον ἀποδείξωσι τὴν προτεραιότητα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου.

2. Περὶ τῆς προελεύσεως τῶν πρὸ τοῦ Μάρκου (pre-Markan) κειμένων, ἰδίως τῶν ἀφορώντων εἰς τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις ἰδὲ P. J. ACHTEMEIER, *The Origin and Function of the Pre-Markan Miracle Catenae*, ἐν *JBL*, τ. XCI, 1972, σσ. 198-221· T. A. BURKILL, *New Light on the Earliest Gospel. Seven Markan Studies*, Ithaca-London, 1972· F. NEIRYNCK, *Duality in Mark. Contributions to the Study of the Markan Redaction*, Leuven, 1972· T. SNOY, *Les miracles dans l' évangile de Marc. Examen de quelques études récentes*, ἐν *RTh*, τ. III, 1972, σσ. 449-466· τ. IV, 1973, σσ. 58-101· J. M. VAN CANGH, *Les sources de l' Évangile: les collections pré-marciennes de miracles*, ἐν *RTh*, τ. III, 1972, σσ. 76-85· T. W. KOWALSKI, *Les sources pré-synoptiques de Marc 1,32-34 et parallèles*, ἐν *RScR*, τ. LX, 1972, σσ. 541-573· E. TROCMÉ, *La formation de l' évangile selon Marc (Études d' histoire et de philosophie religieuses, 57)*, Paris, 1963· R. PESCH, *Der Schluss der vormarkinischen Passionsgeschichte und des Markusevangeliums: MK 15, 42-16,8*, ἐν M. SABBE, *L' Évangile selon Mark, Tradition et Rédaction*, Gembloux, 1974, σσ. 365-409· H. W. KUHN, *Ältere Sammlungen im Markusevangelium (Studien zur Umwelt des Neuen Testaments, 8)*, Göttingen, 1971· G. SCHNEIDER, *Die Passion Jesu nach den drei älteren Evangelien*, München, 1973, σσ. 27 ἔξ.

3. Τινὲς τῶν συγχρόνων ἐξηγητῶν δὲν ἀποδέχονται, ὅτι τὸ σημερινὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου εἶναι μετάφρασις τοῦ ἀραμαϊκοῦ κειμένου. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῶν ταύτης ἐπικαλοῦνται οἱ τοὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, ἥτις εἶναι περισσώτερον ὀρθὴ ἐκείνης τοῦ Μάρκου, ἀπέχει δὲ ὀλίγον τι ἐκ τῆς καλλιπερίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Πρὸς τούτοις, διατείνονται οἱ τοὶ, οὐδέποτε ὁ Ματθαῖος μεταφράζει χωρὶα τῆς Π.Δ. ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου, ἀλλ' ἀντιθέτως παραθέτει ταῦτα κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' ἢ κατὰ μίαν ἐτέραν ἐλληνικὴν μετάφρασιν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς σήμερον δὲν γνωρίζομεν. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἰδὲ πλεονα ἐν K. STENDAHL, *μημον. ἔργον*, σσ. 39 ἔξ· A. BAUMSTARK, *Die Zitate des Matthäusevangelium aus dem Zwölfprophetenbuch*, ἐν *Bibl.* τ. XX XVII, 1965, σσ. 269-313.

καί τινες αὐτοῦ μεταφράσεις, προηγήθησαν τῆς συντάξεως τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου, πολὺ δὲ περισσώτερον τοῦ Μαρκ., 16,9-20, ὅπερ θεωρεῖται μεταγενεστέρα προσθήκη¹, τότε, φυσικῶς τῷ τρόπῳ, ὀδηγοῦμεθα εἰς τὸν συλλογισμόν, ὅτι ἡ φιλολογικὴ μορφή τῶν Κυριακῶν Λογίων, τὰ ὁποῖα διέσωσεν ὁ Μᾶρκος καὶ τὰ ὁποῖα βεβαίως προσήρμοσεν οὗτος πρὸς τὸν γενικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν καθόλου σκοπὸν τοῦ Εὐαγγελίου του, δὲν θὰ ἦτο διάφορος ἐκείνης τῶν Λογίων τοῦ ἀραμαϊκοῦ κειμένου, ἢ μιᾶς τῶν ἑλληνικῶν αὐτοῦ μεταφράσεων. Εἴτε προηγήθη τοῦ Μάρκου τὸ ἀραμαϊκὸν κείμενον τοῦ Ματθαίου², εἴτε ἐπεται

1. Ὡς γνωστὸν τὸ τέλος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου ἔφθασε μέχρις ἡμῶν ὑπὸ δύο μορφάς, τὴν βραχεῖαν (16,1-8) καὶ τὴν ἐκτενῆ (16,9-20). Ἀμφότεραι αἱ μορφαὶ αὗται μαρτυροῦμεναι ὑπὸ τε τῆς χειρογράφου παραδόσεως καὶ τῶν παραθέσεων τῶν Πατέρων ἦσαν ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δευτέρου αἰῶνος. Ἡ πλειονότης τῶν ἐξηγητῶν ἀποδέχεται ὡς αὐθεντικὴν μόνον τὴν βραχεῖαν μορφήν τοῦ τέλους τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Εὐαγγελίου, ἥτις εἶναι καὶ πολὺ ἀρχαιότερα τῆς ἐκτενοῦς τοιαύτης ἀναγομένης, κατὰ τινάς, εἰς τὸν Ἀρίστονα ἢ, κατὰ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Παπία, Ἀριστίωνα μαθητὴν τοῦ Κυρίου. Ἡ γνώμη αὕτη τῶν ἐξηγητῶν (πρβλ. ἐπὶ παραδείγματι E. LOHMEYER, *Das Evangelium des Markus*, Göttingen, 1967, σ. 361) στηρίζεται ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῆς ἐν τῷ περιθωρίῳ ἀρμενικοῦ τινος χειρογράφου ἀναγινωσκομένης, καθ' ἣν συγγραφεὺς τῆς περικοπῆς ταύτης φέρεται ὁ Ἀρίστον ἢ Ἀριστίων. Ἡ σύνθεσις τοῦ ἐκτενοῦς τέλους τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου τυγχάνει νὰ εἶναι ἀπαλαιότερα τοῦ 150), εἶναι δὲ γνωστὴ ὡς ζυμῆμα τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου εἰς τὸν ἅγιον Εἰρηναῖον καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ εἰς τὸν Ἀπολογητὴν Τατιανὸν (πρβλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ῥπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον*, Ἀθήναι, 1951, σ. 318). Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ συνειδησις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας θεωρεῖ τὸ σήμερον ἀναγινωσκόμενον ἐκτενὲς τέλος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου ὡς ἀποστολικόν: «Εἰ δὲ καὶ τὸ ἀνάστας δὲ προῦν» μετὰ τὰ ἐπιφερόμενα παρὰ πλείστοις ἀντιγράφοις οὐ κείνται ἐν τῷ παρόντι Εὐαγγελίῳ, ὡς νόθα νομίσαντες αὐτὰ εἶναι, ἀλλ' ἡμεῖς ἐξ ἀκριβῶν ἀντιγράφων ἐν πλείστοις εὐρόντες αὐτὰ καὶ κατὰ τὸ Παλαιστιναῖον Εὐαγγέλιον, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια Μάρκου, συντεθεῖκαμεν» (ΒΙΚΤΩΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Ῥπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον*, ἔκδοσις J. A. CRAMER, *Catena Graecorum Patrum in Novum Testamentum*, Hildesheim, 1967, τ. I, σ. 447, 10-14).

Περὶ τῶν προβλημάτων, ἅτινα τὸ τέλος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου θέτει εἰς τοὺς ἐξηγητὰς, παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν εἰς τὰς ἐκτενεῖς ἐργασίας τῶν K. ALAND, *Bemerkungen zum Schluss des Markusevangeliums*, ἐν *Neotestamentica et Semitica. Studies in Honour of Matthew Black*, Edimbourg, 1969, σσ. 157-180· τοῦ ἰδίου *Der Schluss des Markusevangeliums*, ἐν M. SABBE, *μνημον. ἔργον*, σσ. 435-470· E. C. COLWELL, *Mark 16,9-20 in the Armenian Version*, ἐν *JBL*, τ. LVI, 1937, σσ. 369-386· P. KAHLE, *The End of St. Mark's Gospel. The Witness of the Coptic Versions*, ἐν *JThSt*, τ. II, 1951, σσ. 49-57· J. K. ELLIOTT, *The Text and Language of the Endings to Mark's Gospel*, ἐν *ThZ*, τ. XXVII, 1971, σσ. 258-262· B. M. METZGER, *The Ending of the Gospel According to Mark in Ethiopic Manuscripts*, ἐν *Understanding the Sacred Text, Essays in honor of M. S. Enslin*, Valley Forge, 1972, σσ. 165-180· X. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΥ, *Τὸ τέλος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου*, *Κριτικὸν σημεῖωμα*, Ἀθήναι, 1923· ἰδὲ ὡσαύτως κατωτέρω σ. 514· ὕποσ. 3.

2. Ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ ἀραμαϊκοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου μεταξὺ πολλῶν μελετῶν ἰδὲ J. SCHMID, *Markus und der*

τοῦ Μάρκου ἢ ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Ματθαίου¹, τὸ ἀποτέλεσμα παραμένει πάντοτε τὸ αὐτό, ἦτοι ἢ ἐκ μέρους τοῦ Μάρκου παράλειψις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Λογίου εἶναι ἀδικαιολόγητος, διότι, ἐν μὲν οὗτος συνέταξε τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἔχων ὑπ' ὄψει του εἶτε τὸ ἀραμαϊκὸν κείμενον, εἶτε τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ μετάφρασιν, ἔπρεπε, λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος, τὴν ὁποῖαν ἐκέκτητο τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Λόγιον τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του — ὁ ἴδιος ἢ ὁ συντάκτης τοῦ τέλους τοῦ εὐαγγελίου του — τὸ Ματθ., 28,19b, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ὀπαδῶν τῆς αἰθνητικότητος αὐτοῦ, ἀπετέλει μέρος τοῦ ἐπιλόγου τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου (28,18-20). Ἐὰν δὲ πάλιν ἢ συγγραφή τοῦ Εὐαγγελίου του προηγήθη τοῦ τε ἀραμαϊκοῦ κειμένου τοῦ Ματθ. καὶ τῆς μεταγλωττίσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τότε ἢ ἐκ μέρους αὐτοῦ (Μάρκου) μὴ μνεῖα τοῦ τόσον σημαντικοῦ καὶ θεμελιώδους διὰ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πράξιν τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος Λογίου τοῦ Κυρίου παραμένει καὶ πάλιν ἀνεξήγητος, δοθέντος, ὅτι τὸ Λόγιον τοῦτο ἀποτελοῦν μέρος τοῦ π ρ ω τ ε υ α γ γ ε λ ί ο υ (U r e v a n g e l i u m), ἀσφαλῶς θὰ ἐρρυθμίζεν ἐὰν μὴ ἕτερόν τι τοῦλάχιστον μέρος τι τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς δράσεως τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος, ὡς αὐταὶ καταγράφονται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου. Πρὸς τούτοις ἢ ἀποδοχὴ τῆς ἱστορικότητος τοῦ Λογίου τοῦ Ματθ., 28,19b οὐδὲν ἕτερον, καθ' ἡμᾶς, σημαίνει εἰ μὴ ὅτι ἢ φράσις «βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος»

aramäische Matthäus, ἐν *Synoptische Studien für A. Wikenhauser dargebracht*, München, 1953· B. C. BUTLER, *Originality of St. Matthew: A Critique of the Two-Document Hypothesis*, Cambridge, 1951· *Studies in the Gospels: Essays in Memory of R. H. Lightfoot*, Oxford, 1955· P. PARKER, *The Gospel before Mark*, Chicago, 1953· L. VACANAY, *Le problème synoptique*, Paris, 1954· M. BLACK, *An Aramaic Approach to the Gospels and Acts*, Oxford, 1954· H. HUBY - X. LEON-DUFOUR, *L'Évangile et les évangiles*, Paris, 1954· J. LEVIE, *L'Évangile araméen de St. Matthieu est-il la source de l'Évangile de St. Marc?*, Tournai-Paris, 1957· *La formation des évangiles synoptiques. Problème synoptique et Formgeschichte*, Ouvrage collectif, Bruges-Paris, 1957.

1. Μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐξηγηταὶ συνεφώνουν, ὅτι τὸ σημερινὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου ἀπετέλει μετάφρασιν τοῦ ἀραμαϊκοῦ τοιοῦτου. Σήμερον ὁμως ἢ προτεσταντικῆ, κυρίως, θεολογία ἔπασεν ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς νὰ ὀμιλῇ περὶ ἀραμαϊκοῦ κειμένου διακτεινομένη, ὅτι τὸ σημερινὸν ἑλληνικὸν κείμενον εἶναι τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Ματθαίου, ἐν ᾧ τὸ ἀραμαϊκὸν τοιοῦτόν ἦτο μόνον συλλογὴ Κυριακῶν Λογιῶν. Πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς ὑποθέσεως ταύτης οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς ἐπικαλοῦνται τὸ λεξιλόγιον τοῦ σημερινοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως ἐπὶ παραδειγματι τοὺς ὄρους «παρουσία» καὶ «παλιγγενεσία». Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἢ συνειδήσις τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος ἐκφραζομένη διὰ τῆς παραδόσεως τῆς Μ. Ἀσίας (πρβλ. ΠΑΠΗΟΥ, *Λογιῶν Κυριακῶν ἐξήγησις*, ἐν ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορίᾳ*, III, 39,16· ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, *μνημον. ἔργον*, III,1,1) καὶ τῆς Αἰγύπτου — πρόκειται περὶ τῆς γνώμης τοῦ Ὁριγένους διασωθείσης ὑπὸ τοῦ ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *μνημο. ἔργον*, VI, 25,3 ἐξ. — ὁδῶς φάνεται εὐνοοῦσα τὴν ὡς ἄνω ὑπόθεσιν.

ἀπετέλει μέρος, ἐὰν μὴ καὶ ἐν ἐκ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῆς παλαιστινείου παραδόσεως, τὴν ὁποίαν διέσωσεν ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος¹ καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας, ἐν πολλοῖς, ἐστηρίζετο τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, τὸ ὁποῖον, ἐν συνεχείᾳ, καταγράφει ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ τελευταίου παράλειψις τοῦ περι οὗ ὁ λόγος Λογίου δὲν ἐγείρει τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἡ τριαδολογικὴ αὕτη μορφή τοῦ Ματθ., 28,19b δὲν ἀπετέλει μέρος τοῦ κηρύγματος τοῦ Πέτρου, τ.ἐ. τῆς παλαιστινείου παραδόσεως; Ἐάν, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, τὸ Ματθ. 28,19b ἀπετέλει μέρος τῆς παλαιστινείου παραδόσεως, τότε ἡ καταγραφή αὐτοῦ ἐκ μέρους δύο Εὐαγγελιστῶν χρησιμοποιοησάντων ὡς πηγὴν τὴν αὐτὴν ἀποστολικὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν, τ.ἐ. τὴν πρωταρχικὴν κατήχησιν, προϋποθέτει, ὡς εἰκός, καὶ μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίμορφον παράθεσιν τοῦ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ Λογίου ἐν τοῖς δύο πρώτοις Εὐαγγέλιοις. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, τὸ Ματθ., 28,19b θὰ ἔφερε, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, τῆς προσθήκης τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου Εὐαγγελίου, μίαν μορφήν, ἐὰν οὐχὶ ὁμοίαν, τοῦλάχιστον κατὰ τι πλησιάζουσαν, ἀπὸ θεολογικῆς ἐννοεῖται ἐπόψεως, πρὸς τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος, ἢ ἕτερός τις συντάκτης κατέγραψεν ἐν Μαρκ., 16,15 ἐξ.². Ἡ κατὰ πρόσέγγισιν δὲ αὕτη μορφή τοῦ Λογίου τοῦ ἀναστάντος Κυρίου ἐν τῷ ἀραμαϊκῷ κειμένῳ³ θὰ ἦτο περίπου ἢ ἀκόλουθος: πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν.

Ἀμφότεροι οἱ Εὐαγγελισταὶ μεταχειρίζονται τὴν ἐκφρασιν («ἐν τῷ ὀνόματί μου»). Ὁ μὲν πρῶτος διὰ τὴν ἀνάστασιν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, τὸ κῦρος τοῦ κηρύγματος τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον εἶναι καθαρῶς χριστολογικόν καὶ οὐχὶ τριαδολογικόν, ὁ δὲ δευτερός διὰ τὴν ἐξάρη τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀναμενομένης πίστεως⁴ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, τ.ἐ.

1. Τοῦτο καθίσταται ἐτι σαφέστερον ἐὰν ληθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ τόπος τῆς συγγραφῆς τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου. Συνωδὰ τοῖς δεδομένοις τῆς συγχρόνου ἐξηγητικῆς τοῦτο ἐγράφη μεταξύ 80-90 ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Παλαιστίνης ἢ τῆς Συρίας, καὶ δὴ εἴτε ἐν τινὶ πόλει τῆς Φοινίκης (Τύρος, Σιδῶν, Πτολεμαῖς), εἴτε ἐν Ἀντιοχείᾳ, εἴτε, τέλος, ἐν τινὶ τῶν πόλεων τῆς Συρίας (Δαμασκός, Καισάρεια, Φίλιπποι), ἐν ἧ ὁ πληθυσμὸς ἐν τῇ ὁλότῃ αὐτοῦ ἦτο Ἰουδαϊκός.

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω σ.86, ὑποσ. 1.

3. J. Le vie, προσεπάθησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ ἀραμαϊκὸν κείμενον τοῦ Ματθαίου (πρβλ. J. LEVIE, ἐθα ἀνωτέρω: Ἰδὲ ὡσαύτως τοῦ ἰδίου συγγραφέως *Critique littéraire évangélique et l'Évangile araméen de l'Apôtre Matthieu, en La Formation des Évangiles Synoptiques*, Paris, 1957, σσ. 34-69).

4. Ἡ πίστις, διὰ τὸν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς συντάκτην τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου, δὲν εἶναι ἐπιστώσα, ὡς παρ' Ἰωάννη (πρβλ. Ἰωάν., 1,12· 3,16· 3,36· 6,29· 6,

εις τὸ ἀποστολικὸν εὐαγγελικὸν κήρυγμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐγένετο «εις τὸ ὄνομά μου» καὶ τὸ ὁποῖον θὰ συνωδεύετο ὑπὸ διαφόρων σημείων¹, ἅτινα θὰ ἐτελοῦντο ὡσαύτως «ἐν τῷ ὀνόματι» ἐκείνου, ὅστις ἀπετέλει τὸ κατ' ἐξοχὴν κεντρικὸν σημεῖον τοῦ κηρύγματος, ἦτοι ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ χρῆσις ἐνταῦθα τῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου» οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ εἰ μὴ τὴν ἀμεσον ἐπίκλησιν τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου². Ὁ κεντρικὸς χαρακτήρ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Μάρκου εἶναι ἀναμφισβητήτως καθαρῶς χριστολογικὸς. Ὁ μὲν Μᾶρκος, ἡ δὲ μεταγενέστερος συντάκτις τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου του³, ἐπικαλεῖται τὴν ἐκφρασιν τοῦ Λογίου «ἐν τῷ ὀνόματί μου», προκειμένου οὕτως νὰ στηρίξῃ τὴν πίστιν εἰς τὸ κήρυγμα, τ. ἐ. εἰς τὴν πρωταρχικὴν κατῆχθην, ὃ δὲ Ματθαῖος ἐπικαλεῖται αὐτὴν διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ περιεχομένου τοῦ κηρύγματος (καὶ τῆς κατῆχθης). Ἡ ἀφετηρία τοῦ ἐνός καὶ τὸ τέλος τοῦ

35· 7, 38· 11,25 ἐξ· 12,44.46· 14,1.12· 16,9· 12,36), ἀλλ' ἀναμενομένη. (ὁ πιστεύσας). Ὡς τοιαύτη δὲ ἀναφέρεται τόσον εἰς τὸν ἀκροατὴν, ὅσον καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν κήρυκα τοῦ Εὐαγγελίου.

1. Τὴν πραγματοποίησιν τῶν λόγων τούτων τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν βλέπομεν ἤδη πραγματοποιημένην ἐν τῇ ἐνάρξει τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, τὸ ὁποῖον συνωδεύετο, ὡς γνωστὸν, ὑπὸ διαφόρων σημείων (πρβλ. Πράξ., 2,43· 3,1 ἐξ· 4,1 ἐξ· 5,1 ἐξ· 9,32 ἐξ· 10,1 ἐξ· 12,1 ἐξ· 16,16 ἐξ· 28,3 ἐξ.).

2. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ περιβάλλοντι τὸ «ὄνομα» εἶναι ἐπίκλησις τοῦ προσώπου. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἐν 1,15 χρησιμοποιοῖ τὴν ἐκφρασιν «ἄχλος ὀνομάτων» εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκφράσεως «ἄχλος προσώπων».

3. Δύναται τις νὰ υποθέσῃ, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος κατέκλειε τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ δι' ἐνός τέλους ἀναλόγου πρὸς ἐκεῖνο τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου. Τὸ τέλος τοῦτο ἀπωλέσθη, ὅτε κατεστράφη τὸ αὐτόγραφον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀπολεσθὲν ἀρχικὸν τέλος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ἀντιπροσωπεύεται περισσώτερον, καὶ δὴ καὶ κατὰ τρόπον αὐθεντικώτερον ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἢ ὑπὸ οἰουδήποτε ἑτέρου διασωθέντος τέλους τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου.

Ε. L i n n e m a n n διετύπωσε τὴν ἰδέαν, ὅτι τὸ αὐθεντικὸν τέλος τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου διεσώθη ἐν Ματθ., 28,16-17+Μάρκ., 16,15-20 (πρβλ. *Der (wiedergefundene) Markusschluss*, ἐν ZThK, τ. LXVI, 1969, σσ. 255-287). Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ Ε. L i n n e m a n n τὴν ἐπεξεργάσθη, ἐν ἔτος ἀργότερον, καὶ ὁ K. A l a n d ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ *Der wiedergefundene Markusschluss? Eine methodologische Bemerkung zur textkritischen Arbeit*, ἐν ZThK, τ. LXVII, 1970, σσ. 3-13.

Περὶ τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ἰδὲ ὡσαύτως Ε. HELZLE, *Der Schluss des Markusevangeliums (MK 16,9-20) und das Freer-Logion (MK, 16,14W), ihre Tendenzen und ihr gegenseitiges Verhältnis. Eine wortexegetische Untersuchung*, Tübingen, 1959· B. SWETE, *The Gospel According to ST. Mark. The Greek Text with Introduction, Notes and Indices*, London, 1920, σσ. CIII ἐξ· M. GOGUEL, *Les Evangiles synoptiques*, Paris, 1923, σσ. 289-297· W. SCHMITHALS, *Der Markusschluss, die Verklärungsgeschichte und die Aussendung der Zwölf*, ἐν ZThK, τ. LXIX, 1972, σσ. 379-411.

ἐτέρου Εὐαγγελιστοῦ εἶναι ἡ αὐτή, ἥτοι ἡ προέλευσις, ἡ ἐγκυρότης, τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ δύναμις τοῦ κηρύγματος χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ χριστολογικοῦ καὶ οὐχὶ τριαδολογικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος, γίνονται δὲ μόνον «ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ», ἥτοι ὑπὸ τὸ κύρος καὶ τὴν αὐθεντίαν Αὐτοῦ. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου ἐντέλλονται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν, ὅπως ποιήσωσι μαθητάς «ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ». Μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω μνημονευθέντων Εὐαγγελιστῶν οὐδεμία ἀντίθεσις ὑπάρχει ἀπ' ἐναντίας, ἐὰν ἀποδεχθῶμεν τὴν μορφήν τοῦ κειμένου τοῦ Εὐσεβίου ὡς ἀρχικὴν, μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει ἀπόλυτος ὁμοφωνία, δοθέντος, ὅτι διὰ τῆς ἐκ μέρους αὐτῶν χρησιμοποιοῦσως τῆς κοινῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου» δηλοῦται, ὅτι τόσον τὸ κήρυγμα, ὅσον καὶ τὰ σημεῖα, ἅτινα θὰ ἐπακολουθήσωσι τὴν πίστιν εἰς τὸ κήρυγμα, εἰς οὐδὲν ἕτερον πρόσωπον ἀναφέρονται, εἰ μὴ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Κυρίου, «ἐν τῷ ὀνόματι» τοῦ ὁποίου καλοῦνται οἱ Ἀπόστολοι νὰ ποιήσωσι μαθητάς. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, κήρυγμα καὶ θαύματα (σημεῖα), συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου», προσδιορίζονται ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν ἀναστάντα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗτινος τὸ ὄνομα εἶναι ὁ φορεὺς καὶ τὸ ἀντικείμενον τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων. Ἀμφότερα, βάσει πάντοτε τῆς ἐννοίας τῆς λειτουργικῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου», δὲν πραγματοποιοῦνται, εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ βαπτιζομένου ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐπικλήσις αὕτη τοῦ ὀνόματος προηγεῖται πάντοτε, συμφώνως πρὸς τὴν πίστιν τῆς μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ βαπτίσματος¹. Τὸ ἐπικαλούμενον «ὄνομα» εἶναι ἱστορικὸν καὶ ὡς τοιοῦτον συνδέεται ἀρρήκτως μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ ἔργου τοῦ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ συντάκτης τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου, περὶ οὗ ἐλέχθησαν τὰ δέοντα ἀνωτέρω, ἀρύεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὴν ἐκφρασιν «ἐν τῷ ὀνόματί μου» εἴτε ἐκ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τέλους τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, εἴτε ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀρύεται αὐτὴν καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος, τ.ἐ. ἐκ τινος προσυνοπτικῆς ἢ, γενικώτερον, προεωαγγελικῆς πηγῆς παραλλήλου ἢ ὁμοίας πρὸς ἐκείνην τοῦ Ματθ., 18,20 καὶ τοῦ Ἰωάν., 3,35. Τὸ αὐτὸ βεβαίως ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Λουκ., 24,47: «...καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν εἰς ἄφρασις ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη». Τὸ ἀνωτέρω κείμενον τοῦ Λουκᾶ, ὡς καὶ τὸ παράλληλον τοῦ Μάρκου ἔρχονται νὰ ἐπιβεβαιώσωσιν ἀφ' ἐνός μὲν τὴν ἀρχαιότητα τοῦ κειμένου τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὴν ὑπαρξιν κοινῆς τινος πηγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ἀμφότεροι, καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἐκφρασις «ἐν τῷ ὀνόματί μου» δὲν συνδέεται μετὰ τῆς πράξεως τοῦ βαπτίσματος, ἀλλὰ μετὰ τοῦ κηρύγματος. Κύριον χαρακτηριστι-

1. Ἰδὲ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Α' Ἀπολογία, LXI, 1 ἐξ.

κόν τῆς πηγῆς ταύτης, τ.ε. τῆς ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως, εἶναι ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ ἀναστάς Κύριος ἐντέλλεται τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅπως κηρύξωσι τὸ Εὐαγγέλιον εἰς πάντα τὰ ἔθνη καὶ ποιήσωσι μαθητὰς «ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ», ἐντολὴν τὴν ὅποιαν πιστῶς ἠκολούθησαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ ἐναντι τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὁποίας ἐνωρίτατα ἐστράφησαν οἱ μὴ θελήσαντες νὰ δεχθῶσι τὸ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ φερόμενον ἀποστολικὸν εὐαγγελικὸν κήρυγμα (πρβλ. Πράξ., 4,17 ἐξ.· 5,28.40). Ἐν τῷ ἀποσπασματι τοῦ Λουκᾶ οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ βαπτίσματος, ἀν καὶ τοῦτο, ἐν τελευταία ἀναλύσει, δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὡς συνοδεῦον τὴν κήρυξιν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ δὴ καὶ ὡς ὀρατὴ ἀπόδειξις ἀποδοχῆς τούτου ἐκ μέρους τῶν ἀκροατῶν (Πρβλ. Μάρκ., 16,16).

Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Λογίου τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, οὕτινος τὴν μεταγενεστέραν μορφήν κατέγραψαν οἱ δύο πρῶτοι Εὐαγγελισταί, δέον νὰ ἀναζητηθῆ οὐχὶ ἐκτός, ἀλλ' ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ἐπαρκεῖς πληροφορίας περὶ τῆς διδασχῆς, τοῦ κηρύγματος, τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς λειτουργίας, ἢ, γενικώτερον, τῆς λατρείας τῆς προσυνοπτικῆς ἢ προεαγγελικῆς περιόδου¹ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὰ μέλη «ᾤφειλον», κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, συνερχόμενα ἐπὶ τὸ αὐτὸ «εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν... καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἐνὸς ἐκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους» (Β' Θεσσ., 1,3)². Γνωρίζο-

1. Ἡ ἔλλειψις τοιούτων μαρτυριῶν δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τῇ προσυνοπτικῇ ἢ προεαγγελικῇ περιόδῳ. Τοῦναντίον αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ πέραν τῆς περιόδου ταύτης καλύπτουσα ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀποστολικὴν περίοδον. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, ἀρκεῖται μόνον νὰ ἀναφέρῃ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ συνήρχοντο διὰ «τὴν κλάσιν τοῦ ἄρτου» (πρβλ. Πράξ., 2,42.46· 20,7.11) ἐντὸς ἐσχατολογικῆς τινος ἀτμοσφαιρας (πρβλ. Πράξ., 2,46). Οὐ μὴν ἀλλὰ οὐδὲν ἀναφέρει οὗτος τί προηγεῖτο καὶ τί εἴπετο τῆς κλάσεως ταύτης τοῦ ἄρτου, ἥτις ἀπετέλει τὸ κατ' ἐξοχὴν κέντρον τῆς καθόλου λειτουργικῆς ζωῆς τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας. Ἐν Πράξ., 2,42, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει ἀπλῶς τὰ τέσσαρα μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖτο ἡ λατρεία ἢ ἡ λειτουργία τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας (ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 112) χωρὶς καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς «ἰδὶ δ α χ ἦ ς» καὶ τῶν «π ρ ο σ ε υ χ ὶ ω ν». Εἰς ἄλλας περιπτώσεις ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν μνείαν τῆς τελέσεως τῆς «λειτουργίας», ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν «ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ» (πρβλ. Πράξ., 13,2), ἢ τῆς κατηχήσεως, ἥτις προηγεῖτο τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου. Τὸ πρόβλημα οὐδόλως θὰ ἐτίθετο ἐὰν ὁ Λουκᾶς δὲν περιορίζετο, ἐπὶ παραδείγματι, μόνον εἰς τὰς φράσεις «συνηγμένων ἡμῶν κλάσαι ἄρτον ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς» (Πράξ., 20,7.11). Ἐκαστος ἐρευνητῆς διερωτᾶται σήμερον: τί ἀκριβῶς «ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς»;

2. Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐκφράσεων «εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε... καθὼς ἄξιόν ἐστιν» ἐν τῇ πρωτοχριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ ἰδὲ ΚΑΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, ἔργον μνημον., XXXIV, 2· XXXVIII, 4· LXII, 2· ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ,

μεν μόνον, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος κατέγραψε τὴν κατηχητικὴν, ὡς ἐτονίσθη ἀνωτέρω, παράδοσιν τῆς παλαιστίνης εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀραμαϊστὶ γραφὲν Εὐαγγέλιον. Τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἀσπάζονται οἱ περισσότεροι τῶν ἐξηγητῶν οὐ μόνον τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος¹. Ἐὰν ἡ γνώμη αὕτη τῆς πλειονότητος τῶν ἐξηγητῶν εὐσταθῆ, τότε δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀραμαϊκοῦ κειμένου, ἢ τῆς πηγῆς, τὴν ὁποῖαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Μᾶρκος — ἐὰν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι οὗτος προηγῆται τοῦ ἀραμαϊκοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου — ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὴν, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὴν λατρείαν ὡς καὶ τὴν κατήχησιν τῆς Ἐκκλησίας του, ἥτις ἀσφαλῶς θὰ ἐνδιεφέρθη νὰ συμπεριλάβῃ ἐν αὐταῖς τὸ περὶ ἱεραποστολῆς Λόγιον τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον, ἕνεκα τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, διεδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος μετὰ μεγάλης ἐπιδειξιότητος ἐπωφελήθη, ὡς γνωστόν, τῶν πηγῶν τούτων κατορθώσας νὰ κατατάξῃ αὐτὰς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ νὰ μὴν ἀποτελῇ συρραφὴν ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ τούναντίον ἐν συστηματικῶν ἐνιαῖον σύνολον μὲ μεγάλην παιδαγωγικὴν συνοχὴν καὶ μὲ ἐν προδιαγεγραμμένον σχέδιον. Ἄν καὶ ἡ χρησιμοποίησις ὑπ' αὐτοῦ, ἢ ὑπὸ τινος ἐτέρου μεταφραστοῦ, γλῶσσα ὕστερεῖ ἐκείνης τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἐν τούτοις τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὡς ἐγχειρίδιον τῆς ζωῆς τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς καταστατικὸς χάρτης μιᾶς κοινότητος, ἥτις εὐρίσκεται ἐν τῷ γίνεσθαι, ἢ ὡς χάρτης τῆς νέας οἰκονομίας, ἥτις ἐκπληροῦται διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν Χριστῷ, ἐπεβλήθη εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν μελῶν τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἄνευ οὐδεμιᾶς δυσκολίας.

6. Ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Καισαρείας μορφή τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19.

Τούτων λεχθέντων ἐπανέλθωμεν καὶ αὖθις εἰς τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποῖαν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τελευταίου τμήματος τῆς μελέτης ἡμῶν ἐθέσαμεν: Τίς ἡ

¹ *Ἐπιστολὴ πρὸς Μαγνησίους*, 3,1. *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους*, 2,2. *Ἐπιστολὴ πρὸς Πολύκαρπον*, 7,3. *Μαρτύριον Πολυκάρπου*, 10,2. ΨΕΥΔΟΒΑΡΝΑΒΑ, *μνημον. ἔργον*, 5,3·7,1· ΕΡΜΑ, *Ποιμὴν, Παραβολαί*, IX, 28,5. *Ἀποστολικαὶ Διαταγαί*, VII, 35,6·10· VII, 39,2.

1. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard K. Standaahl ὑπεστήριξεν, ὡς ἀνωτέρω εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου εἶναι ἔργον ἐνὸς πρώιμου συντάκτου, ὅστις λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ἐργασίαν ραββινικῆς τινος χριστιανικῆς σχολῆς (ἐνθα ἀνωτέρω). Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ὁ πυρὴν τῶν διηγήσεων τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέρχεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ. Περὶ τῆς συγχρόνου ἐρμηνείας τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο πρῶσμα ἰδὲ F. VAN SEGBROECK, *Les citations d'accomplissement dans l'Évangile selon saint Matthieu d'après trois ouvrages récents*, ἐν *L'Évangile selon Matthieu...* σσ. 107-130.

ἀρχική μορφή τοῦ Λογίου τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, τὸ ὁποῖον ἡ πρωτοχριστιανική Ἐκκλησία, εἴτε διὰ τῆς προφορικῆς, εἴτε διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως ἠθέλησε νὰ τὸ διατηρήσῃ ἀκέραιον καὶ ἀλώβητον, ὡς τοῦτο ἐξῆλθε τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ;

Εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐρώτησιν οὐδεμίαν ἀπάντησιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν, ἐὰν δὲν προσπαθῶμεν προηγουμένως νὰ ἀποκαταστήσωμεν, τούλάχιστον κατὰ προσέγγισιν, τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ Λογίου, ἣτις, ἐλλείψει ἐτέρων μαρτυριῶν, δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὰς βιβλικὰς παραθέσεις τῶν Πατέρων, ἰδιαίτερος δὲ τῶν Πατέρων ἐκείνων, οἵτινες εὐρίσκονται ἐγγύτατα τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, ὅπως δὲ ἰδιαίτερος τῆς παραδόσεως τῆς Παλαιστίνης, ἣτις, ἀληθῶς εἰπεῖν, δὲν εἶναι ἕτερον τι εἰ μὴ ἡ παράδοσις αὐτῆς ταύτης τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Ὡς ἀντιπρόσωπον δὲ αὐτῆς τῆς παραδόσεως, τούλάχιστον ἀναφορικῶς πρὸς τὸ κείμενον τῆς Κ.Δ., θεωροῦμεν τὸν Εὐσέβιον Καισαρείας, ὅστις ὡς ἐξαιρετος θεολόγος, ἀκριβῆς ἱστορικός καὶ ὡς πολυμαθὴς ἐπίσκοπος τῆς περιοχῆς ταύτης ἐγγώρισε καλῶς τὰ διάφορα θεολογικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ἐκυριάρχησαν κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ἐν τῇ πολυπλεύρῳ ζωῇ καὶ δράσει τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἀναμφιβόλως δὲ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος θεολόγος, ἐπίσκοπος καὶ ἱστορικός τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, πρὸς σχηματισμὸν πληρεστέρας εἰκόνας τῶν ρευμάτων τούτων, ὡς καὶ πρὸς ἀκριβεστέραν θεολογικὴν ἢ ἱστορικὴν ἐπαλήθευσιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, θὰ ἀνέτρεξεν εἰς τὴν πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην τῆς ἐπισκοπῆς του, ἣτις συνεκέντρωσεν ὅλα σχεδὸν τὰ χειρόγραφα τῆς Κ.Δ., ἢ ἀντίγραφα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφοροῦντο ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ὁμόροις χώραις¹.

Ἐπισταμένη τις ἔρευνα τῶν καινοδιαθηκικῶν παραθέσεων τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, αἵτινες εἶναι διεσπαρμέναι τῆδε κάκεισε ἐν τοῖς διαφόροις αὐτοῦ ἔργοις, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, νὰ διακρίνωμεν τρεῖς μορφὰς κειμένου, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχεν ὑπ' ὄψει του παραθέτων τὸ κείμενον τοῦ Ματθ., 28,18 ἐξ. Αἱ τρεῖς δὲ αὐταὶ μορφαὶ θέτουσιν εἰς ἡμᾶς ἐν πρόβλημα προτεραιότητος αὐτῶν, διότι, ὡς εἶκός, δὲν δύναται νὰ ἀναχθῶσιν καὶ αἱ τρεῖς εἰς τὸν κάλαμον τοῦ Εὐσεβίου² καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Ἀσφαλῶς ἡ μία ἐξ αὐτῶν θὰ προηγήθῃ τῆς ἐτέρας. Ποία ὅμως;

1. Ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ κυκλοφορουμένων διαφόρων τύπων κειμένου καὶ τῶν βιβλικῶν παραθέσεων Εὐσεβίου Καισαρείας ἰδὲ πλείονα ἐν H. von SODEN, *Die Schriften des Neuen Testaments*, I Teil, II Abteilung, Göttingen, 1911, σσ. 1494 ἐξ.: M. J. SUGGS, *The New Testament Text of Eusebius of Caesarea* (Unpublished Ph. D. Dissertation, Duke University), 1954· *The Eusebian Text of Matthew*, ἐν NVT, τ. I, 1956, σσ. 233-245· *Eusebius' Text of John in the «Writings against Marcellus»*, ἐν JBL, τ. LXXV, 1956, σσ. 137-142.

2. Δέον ἐντάυθα νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας ἄλλοτε μὲν ἀλλάσσει

Ἡ δευτέρα μορφή, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω¹, δὲν ἀποτελεῖ, κυρίως εἰπεῖν, εἰ μὴ συντόμευσίν τινα τῆς πρώτης μορφῆς. Ἐν τῇ παραθέσει τῆς μορφῆς ταύτης ὁ Εὐσέβιος παραλείπει τὴν ἔκφρασιν «ἐν τῷ ὀνόματί μου» μετὰ τὴν λέξιν «ἔθνη». Ἡ ἐν λόγῳ παράλειψις δεικνύει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐσεβίου τὰ χειρόγραφα τῆς Κ.Δ. δὲν ἦσαν ὁμοίμορφα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου». Πιθανώτατα ἡ ἀνομοιομορφία αὕτη νὰ ὤφειλετο εἰς τὴν κακὴν ἀντιγραφὴν ἐνὸς χειρογράφου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεγινώσκετο ὡσαύτως ἡ ἔκφρασις «ἐν τῷ ὀνόματί μου», πλὴν ὅμως ὁ ἀντιγραφεὺς, προφανῶς μὴ ἐννοήσας τὴν θεολογικὴν αὐτῆς ἔννοιαν, ἢ μὴ συμφωνοῦσαν πρὸς τὸ γνωστὸν εἰς αὐτὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐγνώριζεν οὗτος ἀπὸ μνήμης, ἐθεώρησε καλόν, ὅπως παραλείψῃ ταύτην. Μίαν ἀντιγραφὴν τοῦ ὑποτιθεμένου τούτου χειρογράφου τοῦ παραλείψαντος τὴν ἔκφρασιν ταύτην εἶχεν ὑπ' ὄψει του καὶ ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος, ὅταν συνέτασσε τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*², ἴσως δὲ καὶ τὸ *Περὶ Θεοφανείας* ἔργον αὐτοῦ, ἐὰν βεβαίως ἀποδεχῶμεν ὡς ἀξιόπιστον τὴν συριακὴν αὐτοῦ μετάφρασιν³. Ἐν συνεχείᾳ φαίνεται, ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἐνωρίτατα ἠγνόησε τὸ λάθος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντος χειρογράφου, τοῦ ὁποίου ὁ ἀντιγραφεὺς ἀφ' ἑαυτοῦ παρέλειψε τὴν ἔκφρασιν «ἐν τῷ ὀνόματί μου». Ὁ Εὐσέβιος, ἀπαξ καὶ ἀνεγνώρισε τὸ λάθος τοῦ ἀντιγραφεὺς, σπεύδει νὰ τὸ διορθώσῃ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως ἐτέρου χειρογράφου ἢ χειρογράφων, ἐν οἷς ἀνεγινώσκετο ἡ ἔκφρασις τοῦ κειμένου τῆς Ἐκκλησίας του

γραμματικῶς τὸ βιβλικὸν αὐτοῦ κείμενον, ἄλλοτε δὲ παραθέτει τοῦτο ἀπὸ μνήμης καὶ ἄλλοτε, τέλος, συγγέει τὰς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν παραθέσεις τοῦ κειμένου τῆς Π.Δ. μετὰ τοῦ κειμένου τῶν Ο'. D. S. WALLAGE-HADRILL ἐν τῷ ἄρθρῳ του *Analysis of some quotations from the First Gospel in Eusebius' Demonstratio Evangelica*, ἐν JThSt, I, 1950, σσ. 168-175, δίδει ὠρισμένα παραδείγματα παραθέσεως τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, ἐν οἷς ὁ ἱστορικὸς δὲν ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τῆς Π.Δ. ὡς τοῦτο παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, ἀλλ' ὡς ἀναγινώσκεται τοῦτο ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο'. Τὰς ἐκ τοῦ κειμένου δὲ τῶν Ο' παραθέσεις αὐτοῦ τὰς παραθέτει οὗτος μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ πιστότητος. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς παραθέσεως τοῦ Ματθ., 28,18 ἔξ. δὲν πρόκειται οὔτε περὶ μιᾶς ἐκ μέρους τοῦ Εὐσεβίου γραμματικῆς ἀλλαγῆς, οὔτε περὶ μιᾶς ἐκ μνήμης παραθέσεως. Τούναντιον πρόκειται περὶ ἐνὸς κειμένου, τὸ ὁποῖον ὁ ἱστορικὸς παραθέτει ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς ἢ περισσοτέρων χειρογράφων, ἅτινα οὗτος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ.

1. Ἴδὲ ἀνωτέρω σ. 473 ἔξ.

2. Ἡ παράλειψις τῆς ἐκφράσεως «ἐν τῷ ὀνόματί μου» μαρτυρεῖται κυρίως ὑπὸ τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως* (πρβλ. I, 3,41· I, 4,8· I, 6,74) εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ ἔργου «*Περὶ Θεοφανείας*» (πρβλ. IV,16· V, 17· V, 46· V, 49).

3. Ἐνδέχεται ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ συντάξει τοῦ «*Περὶ Θεοφανείας*» ἔργου αὐτοῦ νὰ ἐχρησιμοποίησε χειρόγραφόν τι, ἐν ᾧ ἀνεγινώσκετο ἡ ἔκφρασις «ἐν τῷ ὀνόματί μου». Τὴν ἔκφρασιν δὲ ταύτην παρέλειψεν ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου θέσας εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς τὸ κείμενον τῆς συριακῆς μεταφράσεως τῆς Κ.Δ., τὸ ὁποῖον οὗτος καλῶς ἐγνώριζε καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἀνεγινώσκετο ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἔκφρασις.

«ἐν τῷ ὀνόματί μου». Ἡ διόρθωσις δὲ αὕτη γίνεται, ὡς παρατηρεῖ τις, ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις τοῦ αὐτοῦ ἔργου του, ἥτοι ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς συντάξεως τῆς «*Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*». Βάσει δὲ τῆς χρήσεως τοῦ νέου τούτου χειρογράφου ἢ χειρογράφων ἢ μορφῆ τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν...», ὑπὸ τὴν ὁποῖαν τοῦτο ἀνεγινώσκετο ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις τῆς «*Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*», δὲν ἐπαναλαμβάνεται πλέον ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου του. Εἰς τὴν θέσιν δὲ τῆς ὡς ἄνω μορφῆς τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 28,19 ὁ Εὐσέβιος παραθέτει τὸ κείμενον, ὡς φαίνεται, τῆς Ἐκκλησίας του, τὸ ὁποῖον καὶ ἔφερε τὴν ἀκόλουθον μορφήν: *πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου, διδάσκοντες αὐτοὺς...* (πρβλ. *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*, ΠΙ, 7, 22· ΙΧ, 11, 12· ΠΙ, 7, 9-13· ΠΙ, 7, 22· ΠΙ, 6, 32)¹.

(Συνεχίζεται)

1. Fr. C. Conybeare ὑποθέτει, ὅτι ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*, I, 3 καὶ I, 4 ἡ ἔκφρασις «ἐν τῷ ὀνόματί μου» «has perhaps been removed after ἔθνη by a scribe who resented so unusual a reading. Both passages occur at the very beginning of the treatise, and so caught the eye of the casual reader» (Fr. C. CONYBEARE, *The Eusebian Form of the Text Matth.*, 28,19, ἐν ZntW, τ. II, 1901, σ. 281).